

REDAKSİYA HEYƏTİ

Baş redaktor: prof.Y.Ş.Kərimov

- Aydın Əhmədov** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin kənd rayonları üzrə ümumi təhsil şöbəsinin müdiri;*
- Faiq Şahbazlı**
Arif Muradov *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin tədris resursları şöbəsinin müdiri;*
Azərbaycan Respublikası Təhsil Muzeyinin direktor müavini;
- Nərminə Alnağıyeva** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər təhsil sektorunun müdiri;*
- Asəf Zamanov** *Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma İnstitutunun direktoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor;*
- Nurlana Əliyeva** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor;*
- Vaqif Əmiraslanov** *Bakı Sosial-Pedaqoji Kollecinin direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru;*
- Vidadi Xəlilov** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi məsləhətçisi, pedaqoji elmlər doktoru, professor;*
- Ramiz Əliyev** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin psixologiya və yaş fiziologiyası kafedrasının müdiri, psixologiya elmləri doktoru, professor;*
- Mircəfər Həsənov** *Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun ibtidai təhsilin metodikası kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor;*
- Azadxan Adıgözəlov** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor ;*
- Həqiqət Hacıyeva** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;*
- Zemfira Əsədova** *Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri;*
- Esmira Ağayeva** *I. Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın ibtidai siniflər üzrə direktor müavini;*
- Bibixanım İbadova** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu ibtidai təhsil kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru;*
- Könül Həsənova** *Nəsimi rayonu 11 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının tərbiyəçisi*
- Xalidə Talıbova**
(məsul katib) *Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru.*

Yığılmağa verilmiş 18.07.2014; çapa imzalanmış 04.09.2014;

kağız formatı 60x84 1/8; şərti çap vərəqi 12.6;

sifariş № 22; tiraj 1000; qiyməti 2 manat 50 qəpik.

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1010. Bakı, Zərifə Əliyeva küçəsi, 96.

Tel. 493-84-41, mob. (050) 370-60-11.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
ünvan: Bakı, A.Məmmədov, 113.

MÜNDƏRİCAT

ÜMUMPEDAQOJİ PROBLEMLƏR

Kərimov Y.Ş.	Müəllimlik müqəddəs peşədir	4
Xəlilov V.C.	Dərsin müasir tələblər səviyyəsində təşkili müəllimin pedaqoji ustalığını artıran mühüm vasitə kimi.....	14
İbadova B.	Fənn üzrə kurikulumlar.....	20
Məmmədbəyova T.	Müasir dərs necə olmalıdır?	23

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL

Nəzərli Z.	Böyük və məktəbə hazırlıq qruplarında inkişafetdirici oyunlar.....	26
Musayeva S.	Məktəbəqədər yaşlı uşaqların intellektual inkişafında nitqin rolu	31
Agaeva Z.	Организация занятий по обучению детей старшего дошкольного возраста основам безопасности жизнедеятельности	34
Bayramova F.	Təbiəti qoruyaq!	39

FƏNLƏRİN TƏDRİSİ VƏ QABAQCIL TƏCRÜBƏ

Məmmədov T.	Hissə və kəsr anlayışlarının tədrisində İKT-dən istifadə	42
Quliyev B.	Fiziki tərbiyə proqramlarının xüsusiyyətləri və onlarla tədrisin vəziyyəti	50
Əlizadə X.	9 ədədinin interaktiv metodla öyrədilməsi təcrübəsindən.....	57
Bəhramlı T.	Azərbaycan dilinin tədrisində fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya	62

PSIXOLOGİYA, YAŞ FİZİOLOGİYASI VƏ İNKLÜZİV TƏHSİL

Əlizadə Ə.	İstedadlı uşaqların psixodiyagnostikasında yeni meyillər	65
Баенская Е.Р., Либлинг М.М., Гусева И.Е.	Приемы психологической коррекционной помощи в преодолении страхов у детей с аутизмом	68
Ağayev R.	Düşüncə və onun psixo-fizioloji əsasları	75

TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Белянкова Н.	О работе в группах смешанного этнического состава по поддержанию межнационального согласия	79
--------------	--	----

SİZİN ŞƏXSİ TƏHSİLİNİZ

Məmmədova K.	Mirzə Şəfi Vazeh –müdrliklik nümunəsi	84
--------------	---	----

SİZİN KİTAB RƏFİNİZ

Əliyeva S.	Müəllim yaradıcı olanda.....	93
Nəsirov B., Aşumova A.	Sağlam gələcəyə doğru	95

MÜƏLLİMLİK MÜQƏDDƏS PEŞƏDİR!

Y. Ş. Kərimov,
pedaqoji elmlər doktoru, professor

Müəllimlik tarixən müqəddəs peşə olub. Ərəbcə *öyrədən* sözündən götürülmüş bu sözün iki mənası var. Dar mənada bu, *tədris edən* deməkdir. O, uşaqların qarşısında biliklər aləminə və insan dərrakəsinə geniş pəncərə açan, insanı formalaşdıran müdrik insandır. Geniş mənada adamların mənəvi simasına güclü təsir göstərən, həyatda fəaliyyətlərinə, yaradıcı axtarışlarına düzgün istiqamət verən, öyrədən deməkdir. Bu mənada pedaqoji təhsili olmayan, adi həyatı bacarıqları öyrədən şəxslərə də müəllim deyirlər. Başqalarına dülgərlik, çilingərlik, malakeşlik, rəngsazlıq, davranış qaydaları öyrədən, öyüd-nəsihət verən də onlar üçün ustad, müəllim hesab olunur. Deməli, *müəllim* sözü geniş mənada *öyrədən* sözünü əhatə edir.

Məhəmməd Peyğəmbər demişdir: "Hər kim mənə bir hərf öyrətsə, mən ona qul olaram". Seyid Əzim Şirvani bu ilahi fikri nəzmlə qələmə almışdır:

Sənə hər kimsə elm edər təlim,
Ona vacibdir eyləmək təzim.
Harda görsən, ona salam eylə,
Baş əyib, qultək ehtiram eylə.

Müəllim daim öyrədən, gənc nəslin təlim və tərbiyəsi ilə məşğul olan bir şəxs kimi tanınır.

Məktəb elə bir müqəddəs elm məbədidir ki, bütövlükdə millət oradan keçir. Deməli, cəmiyyət arasında yerimiz, mövqeyimiz məktəbdən asılıdır. Elmsiz millətin gələcəyi yoxdur.

Albert Eynşteyn yazmışdır: "Hər bir ölkənin gələcəyi o ölkənin insanların alacağı təhsillə bağlıdır."

K.D.Uşinski müəllimi yüksək qiymətləndirmişdir: "Şəxsiyyətin müəyyənləşdirilməsi və inkişafına yalnız şəxsiyyət təsir edə bilər. Xarakteri yalnız xarakterlə yaratmaq olar". O, fikrini daha da inkişaf etdirərək demişdir: "... Tərbiyəçinin xasiyyətinin gənc qəlbə təsiri elə bir tərbiyəvi qüvvəyə malikdir ki, onu nə dərslilər, nə əxlaqi nəsihət, nə də cəza və rəğbətləndirmə sistemi əvəz edə bilər".

Müəllim olmaq yalnız böyük şərəf deyil, həm də böyük məsuliyyətdir. Müəllim həmişə və hər yerdə yalnız gənc nəslin tərbiyəçisi deyil, yalnız məktəbdə qabaqcıl elmin səlahiyyətli nümayəndəsi deyil, həm də dövlətimizin ideyalarının fəal təbliğatçısıdır, xalqın taleyi ilə təmənnasız maraqlanan, yüksək məsuliyyət hissənə yiyələnmiş insandır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişdir: "Mən dünyada müəllimdən yüksək ad tanımıram."

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də müəllimlik peşəsi haqqında qiymətli sözlər demişdir: "Bizim böyük resurslarımız insanların biliyidir, savadıdır. Biz öz imkanlarımızdan səmərəli istifadə edərək maddi kapitalı insan kapi-

talına çevirməliyik". Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində müəllimin öhdəsinə çox şey düşür.

Bütün bunlar göstərir ki, müasir dövrdə təhsilin bünövrəsi olan ibtidai siniflərdə təlimin keyfiyyətini yüksəltmək üçün dövlətin, cəmiyyətin, valideynlərin sifarişlərinə cavab verən, onların ehtiyaclarını təmin edən bacarıqlı müəllim kadrları hazırlanmalıdır. Elə kadrlar ki, onlar mənəvi cəhətdən də hazırlıqlı olsunlar, könüllü şəkildə ən uzaq kəndlərdə, ən çətin şəraitdə işləməyə getsinlər.

N.Tolstoy haqlı olaraq demişdir: "Əgər müəllim yalnız işi sevirsə, o, yaxşı müəllim olacaqdır. Əgər müəllim sənətinə və şagirdə olan məhəbbətini özündə birləşdirsə, o, kamil müəllimdir".

Müəllimin vacib peşə keyfiyyətlərini əməksevərlik, əmək qabiliyyəti, intizamlılıq, məsuliyyətlik, məqsədqoyma bacarığı, ona nail olmaq üçün yol seçmək, mütəşəkkillik, qətiyyətlik, sistemətlik və peşəkarlıq səviyyəsini planlı şəkildə daim artırmağa səy göstərməsi və s. hesab edirik. Müəllim tədqiqatçı olmalı, daim araşdırmalıdır.

Özünü təhsilləndirmə pedaqoji ustalığa yiyələnməyin əsasıdır. Adətən, müəllimlərin metodik səviyyələrinin yüksəldilməsi üçün müxtəlif nəzəri və praktik xarakterli müəhazirələr, seminar və konfranslar təşkil olunur. Qabaqcıl məktəblərdə açıq dərslər təşkil edilir, təcrübə mübadiləsi gedir, müəllimlərin pedaqoji ustalığının artırılması istiqamətində iş aparılır. Bununla belə, pedaqoji ustalığın artırılması üzrə işdə kitabla ünsiyyəti, pedaqoji-psixoloji mütaliəni heç bir şey əvəz edə bilməz. Ona görə də müəllimin mükəmməl özünü təhsilləndirmə planı olmalıdır. Plandamüəllimin fəaliyyətinin müxtəlif cəhətləri əhatə olunmalıdır. Müəllimə, ilk növbədə, standartları, proqramları, onların izahına həsr olunmuş tövsiyələri oxumaq lazımdır. Müəllimin fəaliyyətinə istiqamət verən, onun işini asanlaşdıran məsələlər məhz bu sənədlərdə öz əksini tapır.

Ustad müəllimin vacib göstəricilərindən biri də şagirdləri fəallaşdırmaq, onların qabiliyyətlərini, müstəqilliyini, hər şey bilmək arzusunun inkişaf etdirmək, onları düşünməyə məcbur etməkdir. Təlim prosesində tərbiyəvi işi səmərəli aparmaq bacarığı, məktəblilərdə yüksək mənəviyyət, vətənpərvərlik, əməksevərlik, müstəqillik hisslərini tərbiyə etmək pedaqoji ustalığın elementləridir. Ustalığa malik olmayan müəllim, elə bil ki, şagirdləri mühakimə tələb etmədən biliklərə yiyələnməyə vadar edir. Ustad müəllimin vəzifəsi təlim prosesində müsbət emosiya tapmaqdır. O, maraqlı misallar gətirməklə iş metodlarını növbələşdirir, şagirdlərdə fəallıq yaradır. Pedaqoji ustalığın vacib elementi pedaqoji texnikanın yüksək səviyyəsidir. Pedaqoji texnika müəllimin seçdiyi metodların təcrübədə səmərəli tətbiqi üçün zəruri bilik, bacarıq və vərdislərin kompleksidir. Pedaqoji texnikaya yiyələnmək pedaqogika və psixologiya üzrə xüsusi praktik hazırlıq tələb edir. Hər şeydən əvvəl, pedaqog uşaqlarla ünsiyyət məharətinə yiyələnməli, ünsiyyətin xüsusi tonunu, üslubunu seçə bilməlidir. Uşaqlara münasibətdə sadəlik, təbiilik gözlənilməlidir. Ustad müəllim onlarla süni, ibrətamiz, açıq-saçıq tonla danışmamalıdır.

Müəllimə xas olan cəhətlərdən çox söz açmaq olar, lakin biz, əsasən, bir problem üzərində dayanmaq istəyirik. Sınıf müəlliminin əsas keyfiyyətlərini nəzərdən keçirək:

- Sınıf müəllimində yüksək atalıq, analıq məhəbbəti, səriştəlilik, humanizm olmalıdır. O, gənc olsa, hələ övladı olmasa belə, kiçikyaşlı məktəbliləri özünün kiçik bacı və qardaşları kimi qəlbən sevməli, onlara qayğı və nəvaziş göstərməlidir.

- Sınıf müəllimi obyektiv, həssas, dəqiq olmalı, ayrı-seçkiliyə yol verməməli, hamını bir gözdə görməlidir.

- Sınıf müəllimi uşaqların sağlamlığı və təhlükəsizliyinin qayğısına qalmalı, lazım gəldikdə ilkin sadə tibbi xidmət göstərməyi bacarmalı, ağır xəsarət zamanı valideynlərə və təcili yardıma xəbər verməlidir.

- Sinif müəllimi tanımadığı uşağı I sinfə qəbul edərkən onun hazırlığı ilə tanış olmalı, həkim, psixoloq, pedaqoq rəylərini nəzərə almalıdır.
- Sinif müəllimi uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini bilməli, hər bir uşağın pedaqoji-psixoloji diaqnostikasını tərtib etməli, təlim-tərbiyə prosesində nəzərə almalıdır.
- Sinif müəllimi pedaqogika, psixologiya, fiziologiya və sosiologiyanı mükəmməl bilməlidir.
- Sinif müəllimi fənlərin tədrisi metodikasına daha mükəmməl yiyələnəməli, yeni metod və priyomlardan istifadə etməyi bacarmalıdır.
- Sinif müəllimi, fənn müəllimlərindən fərqli olaraq, tədris etdiyi fənlərdə rast gəldiyi başqa elmlərin metodikasını da bilməlidir. Elmi-kütləvi materialların öyrədilməsi kimya, fizika, astronomiya, tarix, coğrafiya və s. fənlərdən məlumatları şagirdlərə başa salmağı tələb edir.
- Sinif müəlliminin gözəl, oxunaqlı xətti olmalıdır. Gözəl yazı mədəniyyətinə malik olmayan müəllim I sinfə kalliqrafik qaydaları başa sala, uşaqlara səliqəli, düzgün yazmağı, hüsnxət qaydalarını gözləməyi öyrədə bilməz.
- Sinif müəllimi gözəl, səlis, aydın, rəvan, təmiz nitqə, dəqiq tələffüz normalarına malik olmalı, dialoq qurmağı bacarmalıdır. Onun monoloji nitqi də inkişaf etməli, fikrini rabitəli ifadə etməyi bacarmalıdır.
- Sinif müəllimi musiqi dərslərində mahnıları ifa etməyi, müəyyən alətdə çalmağı, bunu şagirdlərə də öyrətməyi bacarmalıdır.
- Sinif müəllimi təsviri sənət nümunələrini təhlil etməyi, onları çəkməyi və şagirdlərə öyrətməyi bacarmalıdır.
- Sinif müəllimi təbiət materiallarından, plastilindən istifadə etməklə fiqurlar düzəltməyi bacarmalı və şagirdlərə öyrətməlidir.
- Sinif müəllimi hazır dərs vəsaitləri gözləməməli, lazım gəldikdə hər bir dərs üçün müxtəlif vəsaitləri, didaktik materialları özü hazırlamalıdır. Bu prosesdə müəllim materialın tədrisi yollarını daha dəqiq başa düşür, uşaqların marağını təmin edir, materialı asan mənimsədə bilir.
- Sinif müəllimi I sinfə gələcək uşaqlarla təxminən bir il əvvəl tanış olmalı, ailədə, məktəbəqədər müəssisədə onların məktəbə necə hazırlanmalarını öyrənməli, bu istiqamətdə kömək göstərməli, bir neçə dəfə I sinfin dərslərində iştirakını təşkil etməlidir.
- Sinif müəllimi vaxtaşırı uşaqların hər birinin evinə getməli, iş guşəsi, ev tapşırıqlarını necə yerinə yetirmələri, kimdən necə kömək almaları ilə tanış olmalıdır.
- Sinif müəllimi uşaqları dərsə gətirən və evə aparən valideynlərlə görüşməli, uşaqlar haqqında onlara məlumat verməli, onlardan yenilikləri öyrənməli, işgüzar məsləhətlər verməlidir.
- Sinif müəllimi tez-tez valideyn iclasları keçirməli, hamıya aid olan problemlərin həlli üzrə kollektiv qənaətə gəlinməsini təmin etməlidir.
- Sinif müəllimi valideynlər guşəsi yaratmalı, guşədə təhsil haqqında sərəncam və göstərişlər, valideynlərin sualları, cavablar, şagirdlərin nailiyyətləri, kütləvi tədbirlər və başqa problemlər öz əksini tapmalıdır.
- Sinif müəllimi uşaqların səviyyəsinə enməyi, onlarla dil tapmağı bacarmalıdır. O, uşaqların şüurunda, psixikasında baş verən dəyişiklikləri izləməli, öyrənməlidir.
- Sinif müəllimi uşaqlarla oynamağı, onları kollektiv əməyə qoşmağı, yeri gəldikdə onlardan öyrənməyi bacarmalıdır.
- Sinif müəllimi hərəkətlərində, danışığında qeyri-ciddiliyə yol verməməli, uşaqların nəzərində tələbkar, işgüzar, məsuliyyətli şəxs kimi canlanmalıdır.

- Sinif müəllimi zəif, geridə qalan, hərəkətlərində ehtiyatsızlıq edən şagirdə qarşı münasibətini öz nitqi, mimikaları ilə sezdirməməlidir.
- Sinif müəllimi incə yumor hissinə malik olmalı, sərhədi aşmayan, mədəni, yumoristik ifadələrlə uşaqlarda optimist hisslər tərbiyə etməlidir.
- Sinif müəllimi sinfə hansı geyimlə girəcəyi haqqında əvvəlcədən düşünməli, hərəkətlərinə fikir verməlidir.
- İbtidai sinif müəllimi şagirdlərində istedadın ilkin əlamətlərini görməyi və onu inkişaf etdirməyi bacarmalıdır. İstedadın bünövrəsi uşaqlığın ilkin yaşlarında qoyulur. Bu dövrdə nəzarətsizlik istedadın məhvinə səbəb olur.
- Sinif müəllimi həyatında nə isə düz gətirmədikdə, hətta xəstə olduqda belə uşaqlara heç şey bildirməməlidir.
- İbtidai siniflərdə işin qaynar, asan və normal getməsinə təmin etmək üçün, inkişaf etmiş xarici ölkələrdə olduğu kimi, müəllim köməkçisinin olması vacibdir.
- İbtidai siniflərə psixoloji xidmətin vacibliyini nəzərə alaraq bütün məktəblərdə məktəb psixoloqunun olması təmin edilməlidir. Məktəb psixoloqu uşaqların psixoloji diaqnostikasını apararaq onların fəaliyyətini daim izlədiyindən problemləri aradan qaldırmaq, onların inkişafalarını təmin etmək asanlaşır.
- Yuxarı siniflərdə şagirdləri bütün fənn müəllimləri və sinif rəhbəri tərbiyə edir. İbtidai siniflərdə isə şagirdlərin tərbiyəsi bir müəllimdən asılıdır. Bu, bəlkə də, daha yaxşıdır. Uşaqlar bir müəllimin xarakterinə, düşünülmüş iş sisteminə aludəliklə alışdıqda tam şəxsiyyət, müəlliminə bənzər insan kimi tərbiyələnilir. Sinif müəllimi gələcək şagirdin, peşə sahibinin, vətəndaşın, əsl insanın bünövrəsini qoyur. Deməli, o, vətənimizin gələcəyini tərbiyə edir.
- Sinif müəllimi məktəbdəki digər paralel siniflərlə rəqabətə girir, sinfin səviyyəsini onlara çatdırmaq, daha da irəli getmək uğrunda çalışır. Bu, düşünməyi, yaradıcı fəaliyyəti, inkişafı təmin edir.
- İbtidai siniflərdə nəzəri biliklər vermək hesabına şagirdləri yükləyirlər. İbtidai sinif müəllimi şagirdlərin kompyuterdən sərbəst istifadə etmələrinin qarşısını almalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, şagirdlərin lazım olmayan səhnələri izləmələri onların beyinlərini yorur, şüalanmalarına, fiziki cəhətdən yorulmalarına səbəb olur. Bəzi verilişlər onların əxlaqının pozulmasına təsir göstərir. Deyilənləri televizordan, qismən əl telefonundan istifadəyə də aid etmək olar.
- Sinif müəlliminə “İlin ən yaxşı müəllimi” adı onun bir hekayənin və ya 10 dairəsində toplama və çıxmanın tədrisi nümunəsinə əsasən deyil, heç olmasa 4–5 fənnin tədrisinə, əl qabiliyyətinə əsasən verilməlidir.
- Sinif müəllimi 4 il ərzində uşaqları hansı yükün altına hazırlaması haqqında düşünməlidir. Bu məqsədlə heç olmasa IV sinifdə işləyərkən tez-tez V sinifdə dərsləri dinləməlidir. Beləliklə o, V sinif müəllimlərinin giley-güzarının qarşısını vaxtında ala bilər.
- Pedaqoji təmayüllü orta və ali ixtisas müəssisələri sinif müəlliminin dörd il ərzində məzunlarının fəaliyyətini izləməli, onların necə işləmələrinə əsasən öz fəaliyyətlərindəki əgər-əksiyyəti aşkara çıxarmalı və aradan qaldırmalıdır.
- Sinif müəllimi bəzən azkomplektli məktəbdə I–II, III–IV, I–III, I–IV sinif şagirdləri ilə eyni vaxtda (1 otaqda) işləyir. Mövzuların, iş növlərinin tez-tez dəyişdiyi bir dərs ərzində vasitələr, priyomlar dəyişir, bir sinif şagirdləri ilə işə digər sinif şagirdlərini də cəlb edir. Belə hallarda müxtəlif yaşlı uşaqlarla rəngarəng məşğələlər təşkil etmək hər kəsin bacardığı iş deyil.
- Sinif müəllimləri yerli şəraitdən, məktəbin formasından asılı olaraq dərstdən sonra müxtəlif sinifdən xaric tədbirlərin təşkilində, ümumməktəb tədbirlərində iştirak etməli-

dir. Yazıçılar, şairlər, rəssamlar, siyasi xadimlər, vətən uğrunda qəhrəmanlıq göstərən-
lərlə görüşlər, gəzintilər, ekskursiyalar uşaqlara çox şey verir.

• Azsayılı xalqların nümayəndələri də Azərbaycan dilində təhsil alırlar. İlk illərdə
onlara Azərbaycan dilini öyrətmək, onların ana dilinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq
sınıf müəlliminin öhdəsinə düşür. Hələ xarici dili demirəm.

• Sınıf müəllimi mükəmməl məktəb praktikasına keçməlidir. Adətən, tələbələr mək-
təblərə paylanır, müəyyən müəllimə həvalə edilir, müəllimin təcrübəsinə istiqamət
verilmir, hər bir dərs müəllim və tələbələrin iştirakı ilə müzakirə olunub, qiymətləndiril-
mir. Pedaqoji təcrübənin məzmunlu keçirilməsi üçün xarici ölkələrdə hər bir univer-
sitetin binasında orta ümumtəhsil məktəbi də yerləşdirilir. İsraildə və başqa ölkələrdə
bunun şahidi olmuşam. Belə şəraitdə pedaqoji praktika vaxtını gözləmədən, tez-tez
qarşılıqlı əlaqə yaratmaq mümkün olur.

• Sınıf müəllimi tanındıqda valideynlər övladlarını ona tapşırmaq qərarına gəlirlər.
Nəticədə bəzi siniflərə 40–45 şagird cəlb olunur. Adətən, belə siniflərdə müəllim uşaqların
hamısını fəal işə cəlb edə bilmir. Fərdi iş zamanı zəruri məsələləri yerinə yetirmək-
lə müəllim hər şagirdə cəmi bir neçə saniyə vaxt ayıra bilər.

Bəzən belə uşaqlar inkişafdan qalır, pisikir, oxumaqdan üz döndərirlər.

• İbtidai siniflərdə şagirdlərin səviyyələrinə görə qruplaşdırılmasına (qüvvəlilərin
bir, orta səviyyəliyə bir, zəiflərin digər sinifdə fəaliyyət göstərmələrinə) yol verilmə-
məlidir. Sinifdə müxtəlif səviyyəli şagirdlər olduqda rəqabət yaranır, bir çoxunun baş-
qalarından nümunə alması mümkün olur.

• Kiçikyaşlı məktəbli ailənin yaşayış yerini dəyişməsi ilə əlaqədar və ya başqa sə-
bəblər üzündən sinfini dəyişdikdə yeni müəllimə, yeni şəraitə alışa, adaptasiya oluna
bilmir. Bu prosesi normallaşdırmaq üçün müəllim və psixoloq əlbir iş aparmalıdırlar.

• Sınıf müəllimi qabaqcıl təcrübəni daha çox öyrənməlidir. O, işlədiyi məktəb, qon-
şu məktəb, rayon, şəhər məktəbləri ilə yanaşı, digər məktəblərin təcrübəsindən, mətbu-
at vasitəsilə xarici ölkələrin təcrübəsindən də öyrənə bilərlər.

Sınıf müəlliminin hazırlanmasında dərin nəzəriyyədən, müxtəlif elmlərin əsasları-
nın dəqiq öyrənilməsindən, pedaqoji, psixoloji, biliklərin əzbərlənməsindən daha çox
metodik bilikləri öyrətməyin yollarına üstünlük verilməlidir.

• Sınıf müəllimi hazırlayan müəssisələrin bəzilərinə həmin sahənin biliciləri,
alimlər deyil, adi müəllimlər dərs deyir. Kadrlar hazırlayan müəssisələr arasında adi
əlaqələr, təcrübə mübadiləsi təmin edilmir.

• Müəllimlərin ixtisaslarının artırılması və yenidən hazırlanması prosesində ibtidai
təhsilə zərurəndir. Belə ki, bəzən fənn müəllimi nəyin xatirinə işə ibtidai sinifdə dərs
demək qərarına gəlir. Yenidən hazırlanan bu müəllim fənlərin hamısını normal tədris
edə, uşaqları sinif müəllimi kimi sevmə, tərbiyə edə bilmir.

• Sınıf müəllimi alternativ dərsliklər şəraitində fəaliyyət göstərməlidir. O, özünün,
şagirdlərin hazırlığı, məktəbin şəraiti, yerli şəraitdən asılı olaraq mövcud dərsliklərdən
istədiyini seçməlidir. Xarici ölkələrdə belədir. Hollandiyada bir dərsliyin altı variantda tə-
drisə gətirilməsi sahəsi oldum.

• Sınıf müəllimi fənlərin tədrisində şagirdlərə nələri, nə qədər, nə üçün və necə öy-
rətməyin yollarını bilməlidir.

• Y.A.Komenskinin dediyi kimi, pedaqoji ustalığı olan müəllim oynaya-oynaya,
zarafat edə-edə dərs keçə bilər. Bu fikri qəbul edən və inkişaf etdirən K.D.Uşinski de-
yir ki, dərs həmişə oyun kimi təşkil oluna bilməz. Elə materiallar var ki, onların üzərində
düşünmək, şagirdlərin təfəkkürünə çatdırmaq lazımdır.

Orta ümumtəhsil məktəblərinin məzunları işlədikləri ixtisas üzrə orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrinə daxil ola, arzulađıqları ixtisas üzrə mütəxəssis kimi yetişə bilər. Müasir dövrdə gənclərin yaşayış ideyaları arzularını üstələyir. Uşaqlıqdan müəllim olmaq arzusu ilə yaşayan uşaq pedaqoji sahədə çalışan şəxslərin maddi durumları ilə tanış olduqdan sonra, bəzən valideynlərinin təkidi ilə iqtisadiyyatla, tibblə bağlı sahələrə yönəlirlər. Dövlət Qəbul Komissiyası ən aşağı bal toplayan abituriyentləri pedaqoji təmayüllü orta və ali təhsil müəssisələrinə göndərir. Orada isə ən aşağı qiymət alanlar ibtidai sinif müəllimi kimi fəaliyyət göstərirlər.

İnsanın taleyi əsasən müəllimdən asılı olduđu halda, bu sahənin təsadüfi insanlara tapşırılması təəccüb doğurur. Yeni yaranmış Neft Sənaye İnstitutuna 2012–2013-cü dər ilində 21 nəfər Prezident təqaüdçüsünə layiq görülmüş gənc gəlidiyi halda, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində bir nəfər belə təqaüdçü təhsil almır. Təhsil Nazirliyinin göstərişi ilə Dövlət Pedaqoji Universitetində vəziyyət öyrənilərkən tarix fakültəsinin axırncı kurs tələbələri ilə görüş zamanı auditoriyaya sual verdim:

– Kim bu fakültəyə könüllü, müəllim olmaq arzusu ilə gəlib?

85 nəfərdən yalnız 7 nəfər əl qaldırdı.

– Bəs siz necə müəllim olacaq, balalarınıza vətənin və dünyanın tarixini öyrədəcəksiniz?

Bir ağızdan bildirdilər:

– Biz müəllim olmayacaq, ali təhsilli şəxs kimi başqa sahələrdə, müxtəlif şirkətlərdə işləyəcəyik.

Bizə belə gəlir ki, orta təhsil ocaqlarını ən yüksək qiymətlərlə bitirənlərin bir qismi arzularına görə müəllimliyə qəbul olunmalıdır.

Müəllimliyə qəbul zamanı, müəllim olacaq gənci seçərkən başqa meyarlar da nəzərə alınmalıdır. Ümumtəhsil məktəblərində peşəyönümü üzrə işə geniş yer verilməlidir. Adətən, məktəbdə kiçikyaşlı məktəblilər nadinclik edir, dalaşırlar. Əgər yuxarı sinif şagirdlərindən kimsə belələrini ayırır, onlara öyüd-nəsihət verirsə, kiçik bir qrupa rəhbərlik etməyə çalışırsa, deməli, müəllimlik keyfiyyətini büruzə verir. Belələrini müəllimliyə yönəltmək lazımdır.

Təhsilin doğma sahəsi müəllim hazırlığı, xüsusilə sinif müəlliminin hazırlanmasıdır. Bunun çətinliyini hiss edən K.D.Uşinski yazmışdır: “Şagirdlərin yaşları nə qədər az olduqca, tərbiyəçidən o qədər çox pedaqoji bilik tələb olunur. Şagirdin yaşı artdıqca bu tələb artmır, əksinə, azalır. Pedaqogikanın bünövrəsi çox geniş, zirvəsi çox ensizdir. İbtidai tədrisin didaktikası cildləri doldura bilər, universitetdə mühazirə oxumağın didaktikası isə iki sözlə ifadə oluna bilər: öz fənnini yaxşı bil və onu aydın şərh et”. Göründüyü kimi, nəzəriyyədən mühazirə oxumaq I sinifdə dər deməkdən asandır. Çox təəssüf ki, indi sinif müəllimliyində yüngül bir iş kimi baxırlar.

İbtidai sinif müəllimliyini peşəsi şərəfli peşədir. Sinif müəlliminin qarşısında qoyulmuş tələblər digər müəllimlərininkindən dəfələrlə çox və məsuliyyətlidir.

Sinif müəllimi peşəsi xüsusi, hətta nadir peşədir. Bu peşənin keyfiyyətini müəyyən edən məhəbbətdir. Hər şeydən əvvəl, uşaqlara məhəbbətdir. Çox güman ki, bunsuz müəllim olmaq mümkün deyil. İnsana məhəbbət bir çox gündəlik mənasızlıqların, məntiqsizliklərin qarşısını almağa güc verir. Həyat eşqi, optimizm olmadan bu gün məktəb yaşamır. Əməyə məhəbbət, gərgin iş görmədən yaxşı müəllim olmaq mümkün deyil. Oxumağı, yazmağı, hesablamağı, dost olmağı, məktəbin və ümumbəşəri qaydalara əməl edərək yaşamağı öyrətmək üçün çoxlu qüvvə lazımdır. Ona görə də ibtidai siniflərdə qabiliyyətli insanlar, demək olar ki, “sehirbazlar” işləməlidirlər. O,

hər gün dövlətin, millətin gələcəyi üçün işləməlidir. Orada işləyənin hər biri şəxsiyyət olmalıdır.

Müəllimlik – o cümlədən, sinif müəllimliyi peşəsi başqa peşələrdən həm də ona görə fərqlənir ki, o, həmişə axtarır, yeniliyə can atır, yaradıcı fəaliyyət göstərir.

Müəllimə hörmət

Gözəl bir yaz səhəri idi. Türk padşahu Fateh Sultan Məhəmməd at belində, ordusu ilə İstanbula daxil olurdu. Sağında və solunda müəllimləri Ağşəmsəddin və Gurani var idi. Şəhər əhalisi həyəcanla qəhrəman türk ordusunu qarşılayırdı. Adamlar əllərindəki çiçək dəstələrini padşaha vermək istəyirdilər. Hamı ağ saqqallı, ağır duruşlu Ağşəmsəddini padşah bilib, çiçəkləri ona verməyə çalışırdı. Ağşəmsəddin atını bir qədər geriye çəkib, gözücu padşahu göstərir, "Sultan Məhəmməd odur, çiçəkləri ona verin" – demək istəyir.

Bunu hiss edən padşah əllərində çiçək ona tərəf gələnlərə Ağşəmsəddini göstərib dedi:

– Çiçəkləri ona verin. Doğrudur, Sultan mənəm, amma o, mənim müəllimimdir.

Tülbənci

Tədqiqatçılıq müəllimdən mətbuatda çıxış etmək, məqalələrini, kitab və kitabçalarını pedaqoji ictimaiyyətin müzakirəsinə vermək, elmi məclislərdə (dəyirmi stol, seminar, elmi konfrans və s.) çıxış etməyi, öz yaradıcılığına çəki-düzən verməyi tələb edir.

Müəllim öz təcrübəsini təhlil etməli, başqalarından nələri isə öyrənməklə kifayətlənməməli, bəzən mübahisəli məsələlər üzrə eksperiment qoymağı da bacarmalıdır. Hər hansı məsələni eksperimentə qoyarkən öz sinfindən başqa, müxtəlif şəraitdə fəaliyyət göstərən bir neçə sinfi də əhatə etməlidir. Eksperimentin məqsədi, nəyin, nə üçün eksperimentə qoyulması, məzmunu və yolları onlara çatdırılmalıdır. Eksperiment qısamüddətli və uzunmüddətli ola bilər.

Eksperiment başa çatdıqda nəticə yazılı anket sorğusu ilə yoxlanmalı, onun başqa versiyalardan üstünlüyü müəyyən edilməlidir. Bəzən mənfi nəticə də alınabilir.

Eksperimentin nəticəsi başqa məktəblərdə sınaqdan keçirildikdən sonra son söz deyilməlidir. Eksperimentin mahiyyətini yaxşı dərk etməyən müəllim dərstdə şagirdləri tədqiqata cəlb etməkdə çətinlik çəkəcəkdir.

Müasir dövrdə məktəbə yeniliklər sürətlə gəlir. Hər bir dərstdə başqa fənlərlə inteqrasiya nəzərdə tutulur. Müəllim dərslərin planı üzərində çox düşünür. Hər dəfə dərs yeknəsəq şəkildə qurulur.

- mövzu;
- motivasiya;
- resurslar: dərslik, iş dəftəri, şəkillər.
- tədqiqat sualı;
- tədqiqatın aparılması;
- informasiya mübadiləsi;
- informasiyanın müzakirəsi və təşkili ;
- müzakirə sualları ;
- yaradıcı tətbiqetmə;
- ümumiləşdirmə və nəticə;
- qiymətləndirmə .
- ev tapşırığı.

Bir çox hallarda hər bir mərhələnin qarşısında vaxt da göstərilir. Bu qədər şeyləri düşünmək və yazmaq nə qədər vaxt tələb edir. Təcrübədə belə sistemə dəqiq əməl olunmadığı özünü göstərir.

Məktəbimizə gələn yeniliklərdən biri dərs prosesində şagirdlərin fəallaşdırılmasıdır. Bu, həqiqətən diqqət çəkən məsələdir. Mən də dərslərin gözəlliyini şagirdlərin fəallığında, öyrənmək uğrunda axtarışlarında görürəm. Müəllimi fasilitator (*yol göstərən, istiqamət verən*) kimi görənlər səhv etmirlər, lakin bu prosesin fetişləşdirilməsinə yol vermək düz deyil. Bəzilərinin fikrincə, ənənəvi metod tətbiq olunanda müəllim danışan, məlumat verən, şagirdlər dinləyən idilər. Bu fikirlə qismən razılaşmaq olar. Həqiqətən, bəzi fənlərin tədrisi məktəb mühazirəsi şəklində təşkil olunur, dərslərin böyük hissəsi müəllimin məlumatına həsr edilirdi. Bəzi müəllimlər ibtidai siniflərdə də uzun-uzadı nəqlə, izahata geniş yer verirdilər. Bununla belə, ibtidai siniflər tarixən uşaqların fəallığını təmin edirdi. Başqa cür ola da bilməzdi. I sinifdə müəllimin fəaliyyətini yalnız səslərin tələffüzü, hərflərin yazılışının öyrədilməsi, 10 dairəsində riyazi əməllərin öyrədilməsi ilə məhdudlaşdırmaq olmazdı. Onda da şagirdlər sual verir, nələri bilmək istədiklərini müəllimə çadırırdılar, lakin indi bu mərhələ daha düşünülmüş şəkildə, daha maraqlı, canlı təşkil olunur. Müəllim fərdlər, cütlər, kiçik qruplarla müsabiqə xarakterli iş qurur, faydalı mübahisə üçün meydan açır, axtarış üçün sual verir, uşaqları tədqiqata yönəldir, fərdin, cütlüyün, qrupun cavablarının müzakirəsini keçirir, lazım gəldikdə debat (əsasən, III–IV siniflərdə) təşkil edir. Alacaqları qiymət şagirdləri maraqlandırır. Onlar hər hansı tapşırığı yerinə yetirdiklərinə görə deyil, bəzən məhz mübahisəli məsələlərin həllində iştiraklarına görə qiymətləndirilirlər.

Deməli, həyatda, həmçinin təlim prosesində hər şey ənənəyə əsaslanmalıdır. Bu baxımdan adi bir terminin də düzgün işlədilməsi zəruridir. Bu gün **metod, tərz, yol, priyom** terminlərinin mənası qarışdırılır. Z.Veysovanın işlətdiyi **fəal interaktiv metodlar** termini səhvdir. Əvvəla, onlardan biri ilə (*fəal* və ya *interaktiv* sözü ilə) kifayətlənmək olardı, çünki *interaktiv* sözünün tərkibində də *fəal* sözü var (rusca). Digər tərəfdən, həmin kitabçada **metod** və **priyom** terminləri qarışdırılıb. Onun verdiyi metodların heç biri nəzəri cəhətdən metod deyil, priyomdur. Pedaqogika dərslərinin didaktika bölməsində metodlar (müsahibə, müəllimin şərh, məktəb mühazirəsi, ekskursiya və s.) verilir. Metodlar **deduktiv** və **induktiv** olmaqla iki qrupa bölünür və dərslərin taleyini həll edir. Priyom metodu ətə-qana gətirmək, onu daha maraqlı etmək üçün 2–3 dəqiqə ərzində təşkil olunur. Yerinə düşməsə də, bir misalla izah edək. Sərbəst gülüş idmanının bir növü – metodudur. Bu metodla gülüşerkən badalaq gəlmək priyomdur. Müəllimin şərh metodunda Venn diaqramından istifadə etmək priyomdur. Eyni dərslərdə başqa priyomlardan da istifadə etmək mümkündür.

Sınıf müəllimi xarici təcrübəni diqqətlə öyrənməli, Avropanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinin maarif sistemindəki yenilikləri ölkəmizə gətirməli, özümü-zünküləşdirərək tətbiq etməlidir. Təcrübə göstərir ki, son illərdə xaricdən götürülmüş, çoxsaylı innovasiyalar təhsilimizdə özünə yer tapır. Bu zaman aludəçiliyə yol verilməməli, mahiyyətinə əhəmiyyət verilmədən hər şey mexaniki şəkildə köçürülməməlidir. Xarici təcrübə, yenilik adı ilə məktəblərimizə gətirilən hər hansı texnologiya və proqram çox ehtiyatla yanaşmaq tələb olunur. Məktəblərə verilən demokratiya, müstəqillik hər hansı yeniliyə can atmağı, onu sınaqdan keçirməyi, bu prosesdə şagirdlərin və valideynlərin də iştiraklarını nəzərə almağı tələb edir.

Təlim elə bir məntiqi proses, elə bir düşünülmüş zəncirvari fəaliyyət meydanıdır ki, orada bir halqanın yerindən tərpədilməsi, dəyişdirilməsi, ümumi nəticəyə zərər yetirə bilər. Ona görə məktəbə hər vaxt, nəyi, nə məqsədlə, nə qədər, necə gətirmək üzərində

ciddi düşünmək, yüz ölçüb, bir biçmək lazımdır. Tətbiq olunmuş hər hansı təcrübəyə nəzarət etmək, onun nəticələrini paralel siniflərdə, məktəblərdə müqayisəli şəkildə yoxlayıb, nəticə çıxarmaq, lazımsız şeylərdən imtina etməyi bacarmaq lazımdır. Təhsil şüurlu idarə olunmalıdır.

Birincilərin təlim yükünün tənzimlənməsi, problem əsasında müzakirənin açılması məsləhət görülür. I sinifdə ev tapşırıqlarının minimuma endirilməsi son dərəcə vacibdir. Xarici ölkələrin böyük əksəriyyətində (Hamısında deməyə cəsarət etmirəm.) birincilərə ev tapşırığı verilmir. Həmin ölkələrdə təlim yükü çox yüngüldür? Yox! Hər bir dövlətdə I sinif şagirdləri il ərzində öz dillərinə məxsus əlifba ilə tanış olur, oxumağı və yazmağı, 20 dairəsində toplama və çıxma əməliyyatlarını aparmağı öyrənirlər.

Bu gün ən çox yayılmış yeniliklərdən biri dərsin quruluşuna gətirilmiş yenilikdir. İndi hər bir dərslər üçün gündəliyin yığcam strukturu təxminən belədir:

- mövzu: simmetriya;
- məqsəd:
- məzmun standartları; 5.1; 5.1.1; 5.2; 5.2.1;
- dərslər tipi: induktiv;
- iş forması: kiçik qruplarla iş;
- metodlar və priyomlar: müşahidə, müzakirə, beyin həmləsi.

İkidillilik şəraitində ibtidai siniflərdə problem idraki sualların qoyulması vasitəsilə həll olunur. İdraki suallar şagirdlərin şəxsi təcrübəsini fəallaşdırır, onların təxəyyülünü canlandırır. Uşaqları qarşılaşdırmağa, tutuşdurmağa, müqayisə aparmağa məcbur edir, müxtəlif zehni əməliyyatların yaranmasına səbəb olur.

Hazırda təhsil sistemində uğurla tətbiq olunan yeniliklərdən biri testlərdən istifadədir. Müasir təhsil sistemində testlərdən istifadə geniş yayılmışdır. Testlərdən istifadə etməklə biliyin qiymətləndirilməsindən ali və orta ixtisas məktəblərinə tələbə qəbulu zamanı geniş istifadə olunur. Təcrübə göstərir ki, imtahanlar testlə aparıldıqda nəzarətçi istədiyi şəxslərə, hətta öz qohumuna belə kömək edə bilmir. Bununla belə, bəzi hallarda obyektivlik və dəqiqlik təmin olunmur. Orta ixtisas məktəbini yüksək qiymətlərlə bitirən gənclər bəzən təsadüf üzündən istədikləri peşə üzrə qəbul imtahanı verə bilmədikləri halda, zəiflər qəbul olunurlar. Ənənəvi imtahan prosesində obyektiv müəllim cavab verə bilməyən abituriyentə əlavə suallar verməklə onun daxili potensialını açır, nələrə qabil olduğunu aşkara çıxarır.

Müasir dərslərdə testlərdən istifadəyə geniş yer verilmişdir. Yerli-yersiz verilmiş bəzi testlər tapmaca xarakterli olmaqla şagirdləri çaşdırır, yorur. Müəllimlər belə testlərə düzəliş vermir, mexaniki fəaliyyət göstərirlər. Ona görə də testlərdən yeri gəldikdə düşünülmüş şəkildə istifadə sistemi yaradılmalıdır.

MÜƏLLİM HAQQINDA DAHİLƏRİN DEYİMLƏRİ

Müəllim şagirdləri üçün ideal olmalıdır.

N.A.Dobrolyubov

Tərbiyəçinin şəxsiyyəti nə qədər vacib, böyük və müqəddəsdir! Gələcək insanın bütün həyatı onun əllərindədir.

V.Q.Belinski

Tərbiyəçi tərbiyə etdiyi uşağdan nə düzəltmək istəyirsə, özü də o olmalıdır.

V.Q.Çernişevski

Müəllimin evi kitabxana, dövləti kiçik şagirdlər, sazı və nəğməsi şagirdlərin sədəsi, qazancı isə millətin məhəbbət və ehtiramıdır.

Soltan Məcid Qənizadə

Şagirdlər heç vaxt müəllimi pərişan, fikirli görməməli, köməksiz olduğunu hiss etməməlidirlər.

A.S.Makarenko

Nəyi sən gizlətdin, o, itdi, nəyi verdin, o, sənindir.

Sota Rustaveli

Əgər müəllim yalnız işi sevirsə, o, yaxşı müəllim olacaqdır. Əgər müəllim sənətinə və şagirdə olan məhəbbətini özündə birləşdirirsə, o, kamil müəllimdir.

L.V.Tolstoy

İctimai tərbiyə orqanizmində hər kəsin öz yeri vardır, lakin bu orqanizmdə ən mühüm üzv, şübhəsiz, müəllim, tərbiyəçidir...Uşaqla üzbəüz duran tərbiyəçi tərbiyənin imkanlarını öz şəxsiyyətində daşıyır.

K.D.Uşinski

Müəllimin başında fənn nə qədər aydın olsa, şagirdlərin də başında, o, bir o qədər aydın əks olunar,.. müəllimin başındakı çox aydın deyildirsə, şagirdlərin başında tam bir zülmət olacaqdır.

K.D.Uşinski

DƏRSİN MÜASİR TƏLƏBLƏR SƏVİYYƏSİNDƏ TƏŞKİLİ MÜƏLLİMİN PEDAQOJİ USTALIĞINI ARTIRAN MÜHÜM VASİTƏ KİMİ

Vidadi Xəlilov,

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor,
Pedaqoji və Sosial Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Məqalədə ayrı-ayrı fənlər üzrə dərsin müasir tələblər səviyyəsində təşkilinin başlıca məsələləri və müəllimin pedaqoji ustalığının artırılması istiqamətləri üzərində dayanılır.

açar sözlər: pedaqoji proses, optimal şərait, dərsin quruluşu, məzmun standartları, ümumi və xüsusi tələblər, müəllimin profессиogramı, spesifik tələblər

ключевые слова: педагогический процесс, оптимальные условия, структура курса, стандарты содержания, общие и специфические требования, профессиограмма учителя, конкретные требования

key words: educational process, optimal conditions, the course structure, content standards, the general and specific requirements, teachers profессиogramme, specific requirements

İbtidai siniflərdə ayrı-ayrı fənlər üzrə dərsin təşkilinə verilən tələblər daim diqqət mərkəzində olub. Bu, hər şeydən əvvəl, müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi zərurətindən irəli gəlir. Əlbəttə, belə bir mövqe problemliyinə görə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla belə, narahatlığa səbəb olan cəhətlər də nəzərə carpır. Belə ki, elmi-praktik konfranslarda, radio və televiziya verilişlərindəki çıxışlarda, ayrı-ayrı məqalələrdə problemə ultra müasirlik dəbi ilə yanaşır, klassik yanaşma tərzlərinə laqeydlik göstərir, təhsil sistemimizdə mövcud olmuş ənənələri, səmərəli iş metodlarını inkar edirlər.

Milli təhsil sistemimizin inkişaf tarixi göstərir ki, hələ keçən əsrin 60-cı illərinin sonu və 70-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycan məktəblərində dərsin təkmilləşdirilməsi, dərsə verilən müasir tələblərlə bağlı mühüm işlər həyata keçirilmişdir. Təqdirəlayiq haldır ki, həmin işlərə o dövrdə respublikamızın Maarif Nazirliyinə rəhbərlik edən akademik Mehdi Mehdizadə elmi-metodik istiqamət vermişdir.

1970-ci il noyabrın 12-də müəllimlərin respublika elmi-praktik konfransında nazir M.Mehdizadənin "Dərsə verilən müasir tələblər" mövzusunda məşhur məruzəsini yada salaq. Akademik Mehdizadə məktəbinin yetirmələri olan təhsil mütəxəssisləri həmin məruzəni, orada irəli sürülən və klassik mahiyyət daşıyan fikirləri, pedaqoji prinsiplər səviyyəsində olan tələbləri indi də xatırlayır və onlardan yaradıcılıqla istifadə edirlər.

Təlimin məzmununda elmiliyin təmin olunması, dərsdə bütün şagirdlərin məhsuldar işləmələri, onların idrak fəaliyyətinin, müstəqilliyinin qiymətləndirilməsi, dərsin quruluşu, təlimin müxtəlif metod və pıyomlarından istifadə, yeri gəldikdə problem-situasiyanın, əks-əlaqənin yaradılması, tədris prosesinin intensivləşdirilməsi, fərdiləşdirilməsi, müasir texniki vasitələrdən istifadə, digər problem məsələlər haqqında fikirlər indi də aktualdır.

Gəlin görək bilavasitə dərsə bağlı olan həmin pedaqoji tələblərin, başlıca ideyaların hansı indiki dövr üçün yaramır?

Müşahidələr, əldə olan faktik materiallar göstərir ki, akademik M.Mehdizadənin dərsə verilən müasir tələblərlə bağlı konseptual müddəaları uzun müddət sinif-dərs məşğələləri vasitəsilə şagirdlərin əqli-intellektual inkişafını təmin etməkdə mühüm rol oynamış, müəllimlərimizin fəaliyyət kompasına çevrilmişdir.

Əhəmiyyətli cəhət budur ki, haqqında bəhs etdiyimiz həmin elmi-praktik konfransın materialları, ayrı-ayrı məruzə və çıxışlar "Müasir dərsə verilən tələblər haqqında" adı ilə 1971-ci ildə çap olunmuş, müəllimlərin, məktəb rəhbərlərinin stolüstü kitabına çevrilmişdi. Belə bir

mövqə təbii sayılmalıdır, çünki pedaqoji prosesin özəyini təşkil edən dərslərin əsas komponentləri həmişə xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, klassik və müasir pedaqoqlar dərslərin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı deyimlərinə dərslərin məktəbdə təlim və tərbiyənin əsas forması adlandırması, bu ideyanı daha da zənginləşdirmişlər.

Problemin belə bir cəhətini də unutmamaq lazımdır ki, dərslər o zaman öyrədici, inkişafetdirici olur, ətraf vasitəsinə çevrilir ki, optimal şərait yaradılmaqla, müasir elm və təlim prosesinin qanunlarına, qanunauyğunluqlarına istinad edilir.

Dərslərə verilən müasir tələblərdən bəhs edərkən şagirdlərin dərin, əhatəli biliklərə yiyələnmələri, onların müstəqil bilik əldə etmələri üçün özünütəhsilə yiyələnmələri ön plana çəkilir.

Müasir dərslərə verilən başlıca tələblərdən biri də şagirdləri daha çox fəallaşdıran təlim metodlarına, inteqrasiyaya – ətraf aləm, təbiət və cəmiyyət haqqında biliklərin mükəmməl mənimsənilməsinə, bu istiqamətdə müvafiq təhlil və ümumiləşdirmələr aparmaq qabiliyyətlərinin inkişafına xüsusi fikir verilməsidir.

Aynı-aynı fənlər üzrə dərslərin təşkili prosesində müəllimlərin ən çox diqqət yetirməli olduqları cəhətlərdən biri şagirdlərə verilən bilik, onlara aşılacaq bacarıq və vərdişlərin, qabiliyyətlərin üzərində mərhələli nəzarətdir. Məhz belə nəzarət vasitəsilə tədris prosesində müsbət cəhətlər və çətinliklər aşkar edilir. Qavranılan bilik, aşılacaq bacarıq və vərdişlərin səviyyəsindən asılı olaraq fərdi yanaşmaya geniş yer verilməli, onun səmərəli yolları müəyyən olunmalıdır. Hər bir mərhələyə uyğun metod və priyomlardan istifadə ön plana çəkilməlidir. Mərhələyə uyğun İKT vasitələrindən istifadə edilməsi dərslərin maraqlı, məzmunlu və emosional qurulmasına zəmin, fəal qavrama şəraiti yaradır.

Dərslərin təşkili zamanı bir prinsipial cəhət də yaddan çıxarmamalıdır ki, onun quruluşu həmişə eyni cür ola bilməz. Mövzudan, ideya istiqamətindən asılı olaraq hər bir dərslər öz məzmun bitkinliyi, daxili əlaqələrin məntiqi uyğunluğu, sistemliliyi, inteqrasiyaya diqqət yetirilməsi nəticəsində müəllim-şagird fəaliyyətinin optimal əsaslarda davam etməsinə şərait yaradır.

Unutmamaq lazımdır ki, ayrı-ayrı elm sahələrini təmsil edən fənlər üzrə tədrisin səmərəliliyinə, müasir tələblər səviyyəsində təşkilinə verilən müasir və başlıca tələblərdən biri də dərslərə şagirdlərin maksimum fəallığını təmin edən mənəvi-psixoloji mühit yaradılmasıdır.

İbtidai siniflərdə fənn kurikulumlarının başlıca tələbləri əsasında keçilən dərslər bunu tələb edir. Professor A. Mehrabov, dosent Ə. Abbasov problemliliyi ilə diqqəti cəlb edən bu məsələnin mahiyyətindən bəhs edərək göstərirlər: “ Ümumiyyətlə, fənlər üzrə təhsil proqramlarının (kurikulumların) özünəməxsusluğunu necə izah etmək lazımdır? Yaxud ənənəviliklə yenilik arasındakı əlaqələr necə izah olunmalıdır?”

Birinci, hər bir fənnə elm sahələrini, texnologiyaları, psixologiya, fiziologiya ilə bağlı zəruri məsələləri özündə ehtiva edən inteqrativ pedaqoji, metodik anlayış kimi baxılmalıdır. Fənnə dair məqsəd və vəzifələrin, onların əhəmiyyətinin izah olunmasında şəxsiyyətin inkişafı, vətəndaşın formalaşdırılması ön planda dayanmalıdır. Fənnin reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən məktəb tədbirlərində müvafiq ardıcılıq və sistemin gözlənilməsi nəzərə alınmalıdır.

İkinci, hər bir fənnin şagird şəxsiyyətində özünəməxsus keyfiyyətlərin (mədəniyyətlərin) formalaşmasına xidmət göstərməsi və onun prioritet olması, başlıca məqsədə çevrilməsi zəruri tələb kimi qarşıya qoyulmalıdır.

Üçüncü, fənlərin təlimi məzmununun nəticələr şəklində ifadə olunması şagirdlərdə formalaşaraq dəyərləri ifadə edir. Hər bir fənnin məqsədi təhsil proqramında (kurikulumda) konkret olaraq göstərilir. Şagird şəxsiyyətində hansı dəyərlərin formalaşması qeyd edilir? Hər bir təhsil standartlarında zəruri biliklər və fəaliyyətlər əhatə olunur. Standartların reallaşdırılması zamanı müvafiq strategiyalar müəyyənləşdirilir və nəticəyə çatmaq üçün hər bir müəllim öz potensial imkanlarına uyğun iş mexanizmini qurub həyata keçirir».

Göründüyü kimi, burada şərh olunan məsələlərin hər biri mahiyyət dolğunluğu ilə diqqəti cəlb edir. Onu da əlavə edək ki, bu istiqamətlərdə nəzərə çatdırılan məsələlərin hər

biri ayrı-ayrı fənlərin tədrisi səviyyəsini yüksəltmək baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla belə, etiraf edək ki, ənənəvi pedaqoji şərtlərdən fərqli olaraq müasir terminlər, yanaşma tərzlərinin əlverişliliyi daha çox nəzərə çarpır. Bütün bunlar çox zaman sinif müəllimlərini də gərgin vəziyyətə salır. Fikrimizi bir qədər də dəqiqləşdirmək üçün təlimdə ənənəviliklə yenilik arasındakı əlaqələrlə bağlı yuxarıda göstərilən ümumi istiqamətin sonuncu cümləsinə diqqət edək: « Hər bir təhsil standartında isə zəruri biliklər və fəaliyyətlər əhatə olunur. Standartların reallaşdırılması zamanı müvafiq strategiyalar müəyyənləşdirilir və nəticəyə çatmaq üçün hər bir müəllim öz potensial imkanlarına uyğun iş mexanizmini qurub həyata keçirir».

İlk baxışda burada ciddi qəbahət olmasa da, yeni pedaqoji terminlərdən gen-bol (bəzən də ehtiyac olmadan) istifadə edilməsi irəli sürülən fikrin mükəmməl mənimsənilməsinə əngəl törədir. Halbuki müəllimlərdən sitat gətirdiyimiz həmin fikri ənənəvi pedaqoji şərh üslubunda daha anlaşılıqlı şəkildə nəzərə çatdırmaq olardı.

Standartların reallaşdırılması, yəni nəzərdə tutulan bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsi üçün «müvafiq strategiyalar müəyyənləşdirilir» ifadəsinin əvəzinə «müvafiq metod və vasitələrdən istifadə olunur, bu prosesdə müəllimin səriştəliliyi, pedaqoji ustalığı daha aydın şəkildə nəzərə çarpır» kimi ifadə tərzinə istinad edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Yeri gəlmişkən, problemin bir cəhətini də xüsusi olaraq nəzərə çatdırmaq ki, pedaqoji aləmdə, məktəb təlimində yenilikdən, müasirlikdən danışarkən onun əsas halqası, hədəf nöqtəsi sayılan dərslərin üzərində dayanılır.

Belə bir mövqe tamamilə təbii sayılmalıdır, çünki dərs hansı dövrdə, hansı məkanda, hansı tip məktəbdə olursa-olsun, pedaqoji prosesin özəyi sayılır. Buna görə də ayrı-ayrı fənlər üzrə keçilən dərslərə, tədris sisteminə müasir tələblər baxımından yanaşarkən belə dərslərin əsas komponentləri, strukturu üzərində ciddi düşünmək lazımdır. Unudulan müsbət cəhətlər diqqət mərkəzinə gətirilməlidir.

Unutmaq olmaz ki, ayrı-ayrı elm sahələrini təmsil edən fənlərin yüksək elmi səviyyədə tədrisi xüsusi tələb kimi qarşıya qoyulursa, deməli, həmin elm sahəsi ilə dərstdə öyrədiləcək anlayışlar arasında məntiqi əlaqə yaradılmalıdır. Burada dialektik idrak nəzəriyyəsini də yaddan çıxarmaq olmaz, çünki canlı müşahidədən mücərrəd təfəkkürə, oradan da praktikaya keçid dövründə qavrama prosesi daha da fəallaşır.

Tədqiqat obyektinin baş beyində əks olunma prosesinin strukturu, hər şeydən əvvəl, öyrənilən sahənin spesifik xüsusiyyətləri, strukturları ilə müəyyən olunur. Bu da məlumdur ki, struktur ayrı-ayrı cisim və hadisələri təşkil edən ünsürlər arasındakı daxili əlaqələr şəklində meydana çıxır. Ünsürlər arasındakı daxili vəhdət, bununla əlaqədar olan mürəkkəb sistem isə cisim və hadisələrin, ayrı-ayrı obyektlərin təbiəti, əsas mahiyyəti ilə bağlıdır. Buna görə də ibtidai siniflərdən başlayaraq ayrı-ayrı fənlərin tədrisi ilə məşğul olan müəllimlər həmin əlaqələr arasındakı asılılığı görməli, onların şagirdlərə çatdırılmasında əsl pedaqoji ustalığa nümayiş etdirməlidirlər.

Pedaqoji ustalığı ilə diqqəti cəlb edən müəllimlər, hər şeydən əvvəl, şagirdlərin müstəqil təlim fəaliyyətinə nail olurlar. Pedaqoji ustalığı ilə fərqlənən müəllimlərin şagirdləri dərstdə əldə etdikləri bilikləri daha da genişləndirmək məqsədilə müstəqil çalışmaq bacarığına malik olurlar; ayrı-ayrı fənlər üzrə qazandıqları bilikləri, bacarıqları daha da möhkəmləndirmək məqsədilə əlavə mənbələrdən istifadə etmək bacarıqlarına yiyələnirlər; əldə etdikləri biliklərin, mənimsədikləri anlayışların doğru olduğunu sübuta yetirmək qabiliyyətləri ilə tanınırlar.

İndiki şəraitdə şagirdlərin göstərilən əqli-idraki keyfiyyətlərə yiyələnmələri, şübhəsiz, müəllimlərin məharəti, pedaqoji ustalığının nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

İbtidai siniflərdə fənlərin tədrisi prosesində müəllimin ustalığı onun müxtəlif elmi-metodik mənbələrə və qabaqcıl təcrübəyə istinad etməsi ilə sıx bağlıdır.

Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda çox zaman müəllimin pedaqoji ustalığa yiyələnməsinin mənbələri kimi aşağıdakıları göstəririlər:

- mükəmməl ixtisas təhsili almaq;
- fənnin tədrisinə dair metodik ədəbiyyatdan istifadə etmək;
- pedaqogika və psixologiya sahəsində yeniliklərdən istifadə etmək;
- öyrəndiklərini tətbiq etmək;
- öz təcrübəsini təhlil etmək;
- başqalarının (digər həmkarlarının) təcrübəsini öyrənmək;
- təhsilə dair kütləvi tədbirlərdə, müsabiqələrdə iştirak etmək.

İbtidai siniflərdən başlayaraq ayrı-ayrı fənlərin tədrisi prosesində müəllimlərin peşə ustalığının səviyyəsi daha aydın şəkildə nəzərə çarpır.

Müəllimlərin peşə ustalığının yüksəlməsində müəllim peşəsinin professioqramında göstərilən başlıca istiqamətlərin və bununla bağlı məsələlərin çox böyük rolu var. Onları mükəmməl mənimsəmək problem baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Professorlar Ə.Əlizadənin, F.Rüstəmovun, dosent K.Quliyevanın birgə hazırladıqları «Müəllim peşəsinin professioqramı» pedaqoji ustalığın artırılmasına zəmin yaradan ən etibarlı mənbədir. Orada deyilir: «Professioqram – mütəxəssisin ilkin keyfiyyətli təsviri modelidir. O, mütəxəssis üçün zəruri olan qabiliyyət, bilik və bacarıqları özündə əks etdirməklə bir növ peşənin pasportu rolunu oynayır və bu pasportda müəllimin şəxsiyyətinə verilən ictimai-siyasi, psixoloji-pedaqoji və xüsusi metodik tələblər əks olunur. Bu baxımdan müəllimlik peşəsinin professioqramı üç qrup tələbi (ümumi, xüsusi və spesifik tələblər), yəni müəllimin şəxsiyyətinə, psixoloji-pedaqoji, ixtisas və metodik hazırlığına verilən tələbləri əhatə etməlidir. Bunları nəzərə alaraq müəllimlik peşəsinin professioqramını aşağıdakı kimi ayanlaşdırə bilərək:

I. Ümumi tələblər. Buraya aiddir: müəllimin şəxsiyyətinə verilən tələblər (ideya istiqaməti, pedaqoji və idrak istiqaməti).

II. Xüsusi tələblər. Buraya aiddir: müəllimin pedaqoji-psixoloji hazırlığına verilən tələblər (bilik və bacarıqlar).

III. Spesifik tələblər. Buraya aiddir: onun ixtisas və metodik hazırlığına verilən tələblər».

Təqdirəlayiq haldır ki, bu üç istiqamətdə göstərilən ümumi tələblər daha sonra konkret şəkildə nəzərə çatdırılır, ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə tələblərin mahiyyəti üzərində dayanılır.

I. Ümumi tələblər (müəllimin şəxsiyyətinə verilən tələblər) professioqramda aparıcı rol oynayır və özündə şəxsiyyətin ideya istiqamətini (dünyagörüşü və əqidəsi, ictimai-siyasi fəallığı, dövlətin qanunlarına hörməti, vətəndaşlıq məsuliyyəti, milli ləyaqəti və vətənpərvərliyi, əsl ziyalılığı, mənəvi saflığı, ictimai borca şüurlu münasibəti), peşə pedaqoji istiqamətini (peşəsinə bağlılıq, kollektivdə işləmək bacarığı, uşaqlara məhəbbət, prinsipi- allıq, pedaqoji təxəyyül, yüksək estetik zövq, ədalətlik, etik normaları gözləmək, möhkəm iradə, səbirlilik və dözümlülük, özünə və təhsilalanlara tələbkərlilik, səbatlılıq, emosional tarazlıq, məqsədyönlülük və təmkinlilik, sağlam həyat tərzini) və idrak istiqamətini (zehni fəallıq, elmi erudisiya, mənəvi maraq və tələbat, mənəvi mədəniyyət, pedaqoji özünü-təhsilə hazırlıq) birləşdirir.

II. Xüsusi tələblərə müəllimin psixoloji-pedaqoji hazırlığına verilən tələblər, müvafiq bilik və bacarıqlar daxildir.

Müəllim ən əvvəl müxtəlif yaş dövrlərində şagirdlərin anatomik-fizioloji xüsusiyyətlərini, pedaqogikanı, yaş və pedaqoji psixologiyaları, tərbiyənin forma və metodlarını, şəxsiyyətin formalaşmasının inkişaf qanunauyğunluqlarını bilməlidir.

Bütövlükdə müəllimin aşağıdakıları bilməsi zəruridir:

– *pedaqoji sahə üzrə:* dövlətin xalq təhsili sahəsindəki siyasətini, möhkəm əqidə və fəal həyat mövqeyi formalaşdırılmasının zəruriliyini;

– *sosioloji sahə üzrə:* əmək tərbiyəsi və peşəyönümünün sosial əsaslarını; kollektivdə pedaqoji əməkdaşlıq məsələlərini;

–*mənəvi sahə üzrə*: cəmiyyətin inkişafında mənəviyyətin rolunu, gənc nəslin ideya-mənəvi keyfiyyətlərini, pedaqoji etika məsələlərini;

–*psixoloji sahə üzrə*: pedaqoji psixologiyanın başlıca müddəalarını, müxtəlif yaş dövrlərində uşaqların psixoloji xüsusiyyətlərini;

–*pedaqoji sahə üzrə*: fasiləsiz təhsil sisteminin əsaslarını, tərbiyə işinin metodikasını;

–*iqtisadi sahə üzrə*: dövlətin iqtisadi siyasətini, xalq təsərrüfatının başlıca sahələrini nəzərə almaqla şagirdlərin iqtisadi tərbiyəsinin həyata keçirilməsi yollarını;

–*tibbi-fizioloji sahə üzrə*: müasir işçiyə verilən xüsusi tibbi-fizioloji tələbləri, məktəb gigiyenasını, texniki təhlükəsizlik qaydalarını, peşə yararlılığı məsələlərini;

–*ekoloji sahə üzrə*: təbiət, onun tarazlığı və mühafizəsini, ekoloji tərbiyənin həyata keçirilməsi yollarını;

–*hüquqi sahə üzrə*: əmək qanunvericiliyi və Konstitusiyayı, əmək intizamı normalarını, məktəblilərin hüquq tərbiyəsinin əsaslarını;

–*estetik sahə üzrə*: pedaqoji əməyin estetikasını, şagirdlərin estetik tərbiyəsinin həyata keçirilməsi yollarını;

–*ümummədəni sahə üzrə*: müəllimin ümumi və peşə mədəniyyəti, pedaqoji mərifəti ilə bağlı cəhətləri;

–*informasiya sahəsi üzrə*: biliklərin toplanması, mühafizə edilməsi və verilməsi, monoqrafik, dövrü və sorğu ədəbiyyatı ilə işləmək, məlumatların hazırlanması və kartoteka tərtib edilməsi məsələlərini;

–*təşkilati sahə üzrə*: fəaliyyətin planlaşdırılması, əməyin elmi təşkili məsələlərini.

Pedaqoji bacarıqlara, müəllim əməyinin müvəffəqiyyətinə təsir göstərən psixi proseslərin təzahürü, pedaqoji biliklərin etik tələblər əsasında yaradıcılıqla tətbiqi, şagirdlərin təlim-tərbiyə problemlərinin həllində müvəffəqiyyətə nail olmaq məharəti daxildir.

«Müəllim aşağıdakı qabiliyyət və bacarıqlara malik olmalıdır: *konstruktiv, kommunikativ, təşkilatçılıq, qnostik, dudaktik, diaqnostik, kreativ, ekspressiv, yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadə və yaradıcılıq qabiliyyəti, yüksək peşəkarlıq, pedaqoji ünsiyyət, pedaqoji müşahidəçilik, diqqətin düzgün bölünməsi, pedaqoji mərifət, tələbkarlıq, innovasiya üslublu elmi-pedaqoji təfəkkür.*

Bu bacarıqlar içərisində konstruktiv, kommunikativ, təşkilatçılıq və qnostik bacarıqlar aparıcı rol oynayır.

Bütün müəllimlər üçün zəruri olan xüsusi bacarıqları nəzərdən keçirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, dərsin məqsədini müəyyənləşdirmək, qarşıya qoyulmuş məqsədin həyata keçirilməsini təmin edən tədris materialını seçmək, əsas biliklərin formalaşdırılması üçün zəruri olan başlıca əlamətləri ayıra bilmək bacarıqları ilə yanaşı, hər bir konkret fənn müəllimi məktəblilərin yaş və idrak imkanlarına müvafiq olaraq tədris materialının məzmununu metodik cəhətdən işləyib hazırlamaq bacarığına da malik olmalıdır.

III. Spesifik tələblər (müəllimin ixtisas və metodik hazırlığına verilən tələblər) aşağıda yığcam və konkret şəkildə nəzərə çatdırılmışdır:

– tədris etdiyi fənni əsaslı bilmək;

– müvafiq elm sahəsində yenilikləri sistemativ öyrənmək;

– fənnin tədrisi texnologiyalarına yiyələnmək;

– ixtisası üzrə qabaqcıl təcrübəni öyrənib, yaradıcılıqla tətbiq etmək;

– daim öz üzərində işləmək, metodik yaradıcılığa malik olmaq;

– pedaqoji ustalığa yiyələnmək.

Beləliklə, pedaqoji fəaliyyətin profессиogramı müəllim şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətləri və xarakteristikasının, onun ictimai-siyasi, pedaqoji, xüsusi və metodik hazırlığının layihələndirilməsi üçün etibarlı zəmin yaradır.

Ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə göstərilən tələblər, ixtisasından, təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün müəllimlərə aiddir.

Sınıf müəllimlərinin pedaqoji ustalığının inkişafında iki əsas istiqamət nəzərdə tutulur.

Birinci istiqamətə ümumpedaqoji hazırlıq səviyyəsi və bu səviyyəni göstərən bilik, bacarıq və qabiliyyətlər aid edilir, çünki müasir məktəbin həyatını, əgər belə demək mümkündürsə, fəaliyyət pasportunu təşkil edən pedaqoji prosesin əsas mahiyyətini, məqsədini, struktur komponentlərini, bunlar arasında qarşılıqlı əlaqəni mükəmməl bilmədən pedaqoji ustalığa yiyələnmək mümkün deyil.

Müasir təhsil prosesində müəllim-şagird əməkdaşlığı, onların qarşılıqlı fəaliyyətinin düzgün təşkili, təfəkkür və idraki fəaliyyət nümunələrinin, yaradıcılıq potensialının hər vasitə ilə üzə çıxarılmasına zəmin yaradan fəal təlim metodlarına istinad olunması pedaqoji ustalığın səviyyəsini göstərən əsas cəhətlərdir.

Təhsil prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının rolunun artması, yeni texnologiyaların müəyyənləşdirilməsi müəllimin öz üzərində hər gün, hər saat işləməsi, mütaliyə geniş yer verməsi zərurətini qarşıya qoyur.

Şəxsiyyətyönümlü təhsil pedaqoji prosesin əsas qayəsini təşkil edir. Şəxsiyyətyönümlü təhsildə prosesin mərkəzində şagird dayanır. Buna görə də pedaqoji ustalığa malik olan müəllimlər əvvəlcə şagirdin idraki qabiliyyətlərinin artması üzərində dayanırlar.

İkinci istiqamətə tədris planına daxil olan bütün fənlər üzrə müəllimlərin zəruri bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmək səviyyəsi aiddir. Tarixi inkişafın müxtəlif dövrlərində həyata keçirilən təhsil islahatlarında sinif müəllimlərinin tədris planında öz əksini tapan fənlər üzrə müvafiq nəzəri biliyə və təcrübi-praktik bacarıqlara malik olması tələbi, bununla əlaqədar qarşıda duran vəzifələr xüsusilə diqqət mərkəzində olub, çünki professor Y. Kərimovun təbirincə desək, «Təhsilin bünövrəsini sinif müəllimi qoyur».

Təhsilin idarə olunmasına bilavasitə cavabdeh olan xalq təhsili şöbələrinin, ümumtəhsil məktəblərinin rəhbərləri unutmamalıdır ki, ibtidai siniflərdə ancaq Azərbaycan dili, riyaziyyat fənlərinin tədrisinə nəzarət edib, digər fənləri kölgədə qoymaq, onları «ikinci dərəcəli fənlər» kimi xarakterizə etmək antipedaqoji yanaşmadır. Unutmamalıyıq ki, ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatı prosesində təhsilin humanistləşdirilməsi prinsipi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu prinsip öz növbəsində bütün fənlərin tədrisi ilə bağlı humanist yanaşmalara geniş yer vermək, şagirdlərin şəxsiyyətinə maksimum hörmət göstərmək, hər bir dərstdə müsbət emosiyaların hökm sürməsinə nail olmaq zərurətini qarşıya qoyur.

adəbiyyat

1. Dərsə verilən müasir tələblər haqqında (məruzələr, çıxışlar toplusu). Bakı: «Maarif», 1971
2. Mehrabov A., Abbasov Ə. Yeni dərslər, yeni vəzifələr. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 31 avqust 2012-ci il
3. Əlizadə Ə., Rüstəmov F., Quliyeva K. Müəllim peşəsinin profессиоqramı. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 5-11 oktyabr 2000-ci il
4. Kərimov Y.Ş. Təhsilin bünövrəsini sinif müəllimi qoyur. "Təhsil" qəzeti, 2 iyul 2003-cü il
5. Ağayev Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı: 2006

организация урока на уровне современных требований, как существенный способ повышающий педагогические навыки учителя резюме

Статья посвящена учению предметов, преподаваемых в начальных школах, указана необходимость обращать внимание на каждого из них. В педагогическом процессе развивающие и образовательные функции находятся в центре внимания. В связи с проблемой раскрываются различные аспекты профессиограммы учителя, в целом, ориентируясь на общие, специальные и конкретные требования.

organization of lesson-to-date, as an essential way povyshayushy pedagogical skills teachers summary

Article is devoted to the teaching of subjects taught in primary schools, indicated the need for notice how each of them. In pedagogical process which develop and educational functions are in the spotlight. In connection with the problem disclosed various aspects profессиоgram teachers, in general, focusing on the general, special and specific requirements.

FƏNN ÜZRƏ KURİKULUMLAR

Bibixanım İbadova,
ARTPI-nin şöbə müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Məqalədə “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” əsasında fənlər üzrə məktəb kurikulumlarının (FMK) hazırlanmasından bəhs olunur.

açar sözlər: məktəb kurikulumu, planlaşdırma, standart, strategiya, inteqrasiya, qiymətləndirmə

ключевые слова: школьный curriculum, планирование, стандарт, стратегия, интеграция, оценивание

key words: school curriculum, planning, standard, strategy, integration, assessment

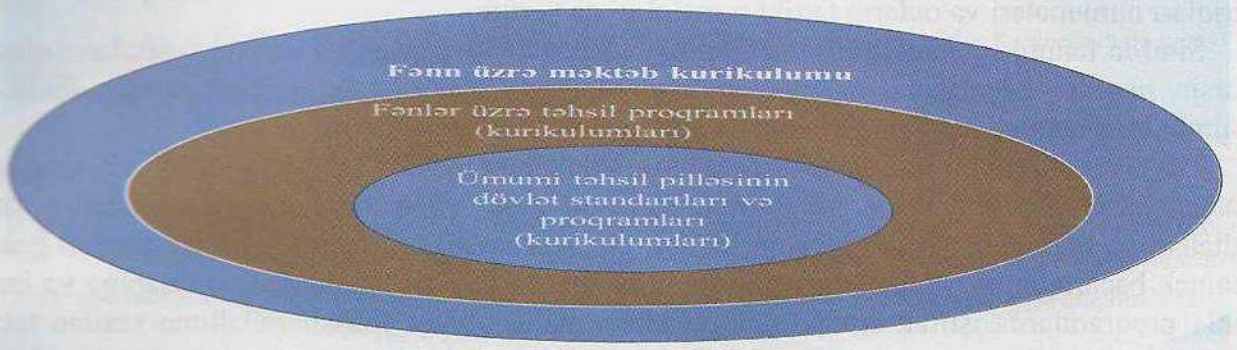
Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi, bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də islahatı zəruri etdi. Təxminən 15 illik bir dövrü əhatə edən təhsil islahatının gələcək inkişaf istiqamətləri – səriş-təyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsilin məzmununun yaradılması, təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsi, təhsildə nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmləri-nin, təhsil infrastrukturunun yaradılması və təhsil sisteminin ma-liyyətləşdirilməsi modelinin qurulması “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda öz əksini tapmışdır. Bu istiqamətlərin reallaş-dırılması ümumtəhsil məktəblərində fənn kurikulumlarının uğurlu tətbiqinə zəmin yaradır.

“Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” əsasında hazırlanmış “Fənlər üzrə təhsil proqramları (kurikulumları)” 2008/2009-cu tədris ilində I siniflərdə tətbiq olunmağa başlamış və bu gün I–VI siniflərdə davam etdirilir.

Dünya təhsil sistemində “məktəb kurikulumu” anlayışı mövcuddur ki, onun məzmununa fənn kurikulumlarının tətbiqi mexanizmi və məktəbin idarə olunması ilə bağlı sənədlərin ha-zırlanması daxildir. Respublikamızda fənn kurikulumlarının tətbiqi ilə bağlı dövlət tərəfindən qəbul olunmuş vahid standartların reallaşdırılması üçün müəllimlərə metodik kömək göstərmək baxımından fənlər üzrə məktəb kurikulumunun (FMK) hazırlanması daha məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Fənn üzrə məktəb kurikulumu müəllimin təlim fəaliyyətini istiqamətləndirən sənəd olub, təşkilati tədbirlər və yaradıcı innovasiyalar sistemidir. “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” ölkədəki bütün məktəblər, müəllimlər və şagirdlər üçün eynidir. Aparılan tədqiqatlar bunu deməyə əsas verir ki, məktəbdəki şəraitdən (məktəbin maddi-tədris bazası, şagirdlərin inkişaf səviyyəsi, məktəbi əhatə edən ictimaiyyət və s.) və müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsindən asılı olaraq yeni kurikulumların tətbiqinin səmərəliliyi müxtəlif olur. Hər bölgə, hər məktəb, hər sinif, hər təhsilalanın özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olması hər məktəbin öz FMK-nın hazırlanmasını zəruri edir.

FMK “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” və “Fən-lər üzrə təhsil proqramları (kurikulumları)” əsasında hazırlanır.

FMK tədris etdiyi fənn üzrə fəaliyyətini planlaşdırmaqda, məzmunun tədrisi ilə bağlı vaxtı (saatı) müəyyən etməkdə, sinfin səviyyəsinə, şagirdlərin yaşadığı mühitə uyğun müxtəlif metod və priyomlardan istifadə etməkdə, tədrislə bağlı müxtəlif xarakterli tədbirlər hazırlamaqda müəllimlərə sərbəstlik verir. Müəllimlər mövcud fənn kurikulumunu məktəbin şəraitinə və xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırır, onu təhsilalanlar üçün daha münasib və mənalı şəkildə tətbiq etməyi planlaşdırırlar. FMK məktəb səviyyəsində təlim prosesinin planlaşdırılması (dərs cədvəli, dərslərin planlaşdırılması) və təşkilinə, müəllimlərin peşəkarlığının inkişafına və dəstəklənməsinə, təlim prosesinin təkmilləşdirilməsinə, müəllimlər arasında təcrübə mübadilə-

sinin aparılmasına və valideynlərlə əlaqənin gücləndirilməsinə imkan yaradır.

FMK məktəbdə bütün fənlər üzrə müəllimlərin nümayəndələrinin təmsil olunduğu fənn metodbirləşmələri tərəfindən hazırlanır. Metodbirləşmə üzvləri məktəbdə kurikulumun tətbiqi ilə bağlı olan sənədləri hazırlayır, lazım gəldikdə əlaqədar şəxslərə və təşkilatlara sorğu göndərir, cavabları müzakirə edir, planlaşdırma və ədəbiyyat seçimi məsələlərində müəllimin hər hansı yeni təklifini əvvəlcə direktorun şurasında, sonra yerli kurikulum şurasının iclasında müzakirəyə təqdim edir. Fənn kurikulumlarının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün müəllimlər onu daim müzakirə etməli, münasibət bildirməlidirlər. Rayon səviyyəsində istifadə olunan öyrətmə materialları, şagirdlərin iş materialları, qiymətləndirmə vasitələri müəllimlər arasında yayılmalı və müzakirə edilməlidir. Hər bir müəllim kurikulumla dair tövsiyələri fərdiləşdirərək şagirdlərə gözlənilən təlim nəticələrinə nail olmaqda kömək etməlidir.

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Kurikulum Mərkəzində FMK-nın hazırlanması ilə bağlı tədqiqat aparılmışdır. Tədqiqat nəticəsində FMK-nın məzmununda aşağıdakı məsələlərin öz əksini tapması məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

Müəllim illik fəaliyyətini planlaşdırarkən Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş tədris planı, "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)", Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş Qiymətləndirmə Konsepsiyası, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş dərsliklərə və müəllim üçün vəsaitlərə istinad edir. Tədris planında fənlərə ayrılan saatların miqdarına əsasən bölgü aparır, illik fəaliyyət planını tərtib edir. İllik planlaşdırma tərtib edərkən, məktəbin şəraitini və şagirdlərin inkişaf səviyyəsini nəzərə almaqla, tədris vahidlərini məzmun standartlarına əsasən müəyyən edir. Bu zaman tədris vahidlərinin ardıcılıq prinsiplərini (sadədən mürəkkəbə, xronoloji, məntiqi) əsas götürür. Hər tədris vahidinin əhəmiyyətliliyi və mürəkkəbliyi baxımından vaxt müəyyən edilir. İllik planlaşdırma cədvəlinin xanalarında **reallaşacaq məzmun standartları, təlim məqsədləri, tədris vahidi, mövzu, inteqrasiya, layihə-dərslər, resurslar, qiymətləndirmə növləri, saat, tarix göstərilir**. İllik planlaşdırma hazırlanarkən hər bir xana 2 hissəyə ayrılır və birinci xanada TN tərəfindən verilmiş nümunə, ikinci xanada isə müəllimin özünün təklif etdiyi nümunələr yazılır. Belə bir planlaşdırma müəllimə fəaliyyətini sərbəst təşkil etməyə şərait yaradır. İllik planlaşdırma əsasında **təlim prosesinin təşkili ilə bağlı cari planlaşdırma hazırlanır**. Hər bir konkret mövzunun tədrisi üçün təlim forması və metodlar seçilərkən onun səmərəliliyi, eləcə də məzmun standartları ilə əlaqəliliyi, şagirdlərin idraki bacarıqlarının və bilik səviyyələrinin zəif və güclü tərəfləri nəzərə alınır.

FMK-da həmçinin məktəbdaxili qiymətləndirmənin növlərinə (diaqnostik, formativ, summativ) dair materialların, onların metod və vasitələri, qiymətləndirmə standartları, test tapşırıqları nümunələri və onların tərtibi prinsipləri də verilir.

Sinifdə fənnin səmərəli təlimi üçün müxtəlif resursların, əyani və texniki vasitələrin olması dərslərin maraqlı keçməsinə, qarşıya qoyulan məqsədə nail olmağa imkan yaradır. FMK-da təlimin məzmununa, həm də yaşadığı şəraitə uyğun resurslar göstərilir.

Təhsilçilərin öz ixtisasları üzrə dövrün tələbatına uyğun elmi-nəzəri biliklərə, uşaqlarla həssas ünsiyyət qurma və iş bacarığına, pedaqoji etika və mədəniyyətə, tədqiqatçılıq, özünü-təhsil və idarəçilik, öz fəaliyyətini təqdim etmək və qabaqcıl pedaqoji təcrübələrdən bəhrələnmək bacarıqlarına, yaradıcılıq və sağlam rəqabət tələb edən layihələrdə, müsabiqə və innovativ proqramlarda iştirak etmək qabiliyyətinə malik olması müasir müəllimə verilən tələblərdəndir. Müəllimin özünü-təhsili işini düzgün təşkil etmək üçün onun elmi-metodik ədəbiyyatlarla tanış olması, müxtəlif öyrədici kurslarda iştirakı vacibdir. Bu məqsədlə tədris ili ərzində oxunacaq ədəbiyyat siyahıları və müəllimin iştirakı nəzərdə tutulan təlim kursları FMK-da qeyd edilir.

Fənn kurikulumu ilə bağlı istiqamətverici tövsiyələr daim dəyişir və tələblərə uyğun olaraq zənginləşir. Kurikulumla bağlı dərslərin planlarının hazırlanması, strategiyalar, qiymətləndirmə ilə bağlı məktəb, rayon səviyyəsində öyrədici seminarların, müəllimlər arasında təcrübə mübadiləsi məqsədilə dərslərin müşahidə edilməsi və dəyirmi masalarda müzakirəsinin təşkili kurikulumun uğurla tətbiqinə dəstəkdir. FMK-da öyrədici seminarlar, dəyirmi masalar, dərsləndirmələrlə bağlı məsələlər də öz əksini tapır.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin tədris planında dərsləndirmə tədbirlərinə vaxt ayrılışdır ki, bu da şəxsiyyətin məqsədyönlü formalaşmasına, müəllim və şagirdlərin qeyri-rəsmi şəraitdə ünsiyyətdə olmalarına, şagirdlərin sosial, mənəvi, estetik zövqlərinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan keçiriləcək tədbirlərin, layihələrin mövzuları FMK-da göstərilir.

Təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün məktəbi əhatə edən icma ilə və övladları məktəbdə təhsil alan valideynlərlə əlaqənin yaradılması əsas amillərdəndir. FMK-da valideynlərlə maarifləndirici tədbirlərin – seminarların, dəyirmi masaların keçirilməsi, valideyn-müəllim assosiasiyaları ilə birgə işlərin aparılmasına dair məsələlər də öz əksini tapır.

İlkin araşdırmalar göstərir ki, bu məzmununda FMK-nın hazırlanması:

–“Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramlarının (kurikulumlarının)” və “Fənlər üzrə təhsil proqramları (kurikulumları)” sənədlərindən bəhrələnməklə müəllimin təlimin təşkili ilə bağlı öz fəaliyyətinə yaradıcı yanaşmasına;

– dərslərin tərtibində sərbəst şəkildə tərtib etməyə;
– illik və cari planlaşdırma zamanı standartların düzgün seçilməsinə;
– standartlara əsasən mövzuların müəyyən edilməsinə;
– mövzuların tədrisinə ayrılan saatların, təlimin təşkili ilə bağlı forma və metodların, inteqrasiya imkanlarının, müvafiq resursların, qiymətləndirmə vasitə və metodlarının sinfin səviyyəsinə uyğun müəyyən edilməsinə;

– təhsilçilərin layihələrdə iştirakına;

– müəllimlərin öz peşəkarlıq səviyyələrini inkişaf etdirmələrinə;

– müəllimlər arasında təcrübə mübadiləsinin aparılmasına;

– şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmaları üçün dərsləndirmə tədbirlərinin keçirilməsinə;

– valideynlərlə maarifləndirmə işlərinin sistemli şəkildə aparılmasına zəmin yaradacaqdır.

Yeni fənn kurikulumlarının prinsiplərinin müəllimlər tərəfindən daha dərindən mənimsənilməsi və təlim prosesinin keyfiyyətinin artırılması baxımından FMK-nın hazırlanması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulumu). "Azərbaycan

məktəbi", 2007, № 2

2. "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)". Nazirlər Kabinetinin 03 iyun 2009-cu il HƏSƏ-İ əmri

3. "Fənlər üzrə təhsil proqramları (kurikulumları)"

куррикулымы по предметам резюме

В данной статье говорится о необходимости школьного куррикулума для планирования деятельности учителя. К школьному куррикулуму относятся примеры годового и повседневного планирования, проекты, внутримпредметная и межпредметная интеграция, формы и способы обучения, а также примеры оценивания.

kurikulumy in subjects summary

It's reporting in this article the importance of the school curriculum for the planning teacher's activity. It includes the annual, daily planning samples, projects, intra-subject and inter-subjects integration, forms and methods of training assessment's samples to the school curriculum.

MÜASİR DƏRS NECƏ OLMALIDIR?

Tahirə Məmmədbəyova,

Bakı şəhəri, 18 nömrəli tam orta məktəbin ibtidai siniflər üzrə
direktor müavini, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Məqalədə müasir dərsin təşkilində fənn kurikulumlarının tətbiqindən, dərsin strukturunda, mərhələlərində, eləcə də təlim strategiyalarındakı dəyişikliklərdən söhbət gedir.

açar sözlər: cəmiyyət, təhsil sistemi, təhsilin məzmunu, tərbiyə, qiymətləndirmə

ключевые слова: общество, система образования, образование, содержание, дисциплина, оценка

key words: society, education system, education, content, discipline, evaluation

Təhsil cəmiyyət həyatının ən geniş və əhatəli bir sahəsi olmaqla xüsusi struktura, idarəetmə və fəaliyyət mexanizminə malik mürəkkəb bir sistemdir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə bu sistem də dəyişir, yeniləşir, daha müasir məzmun və forma qazanır.

Dəyişikliklər daha uğurlu nəticələrin əldə olunmasına, keyfiyyətin yüksəlməsinə yönəldilir. Ölkədə aparılan təhsil islahatları da bu məqsədə xidmət göstərir. Kurikulumların tətbiqi buna əyani misaldır.

Kurikulumların tətbiqi ilə əlaqədar çox zaman müəllimin qarşısına belə bir sual çıxır: "Müasir dərs necə olmalıdır?"...

Dərs tədris prosesinin əsasını təşkil edir. Dərsdə müəllim şagirdlərlə qarşılıqlı ünsiyyətdə olur. O, keçilən materialın maraqlılıq səviyyəsinə, tətbiq edilən metod və priyomların rəngarəngliyinə, şagirdlərin daim fəaliyyətə cəlb edilmələrinə, onlarda yaradıcı təşəbbüskarlığın, müstəqilliyin formalaşmasına nail olmalıdır.

Müasir dərs axtarış, dərkətmə və fəaliyyət dərsidir. Dərsdə hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri, meyil və maraqları nəzərə alınmalıdır. Müasir dərsdə müəllim bələdçi, şagird tədqiqatçısıdır. Müəllim şagirdə istiqamət verir. Şagird fəaliyyətə müəllimin göstərişi ilə yox, sərbəst şəkildə qoşulur.

Müasir dərsin strukturunda, mərhələlərində, təlim strategiyalarında dəyişikliklər mövcuddur. Dərs forması seçilərkən şagirdlərin marağı, təlim materialının xarakteri nəzərə alınır.

Həyatda uğur qazanmaq üçün şagirdlərdə həyatı bacarıqlar inkişaf etdirmək müasir təhsilin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. Bu zaman necə öyrətmək problemi ön plana keçir. Beləliklə, artıq fənnin məzmunu vasitəyə çevrilir.

Fənn kurikulumlarının tədrisində şagirdlərin fəaliyyətinə əsaslanan, bununla da onlarda müəyyən bacarıqlar formalaşdıran fəal təlim metodları və priyomlarına üstünlük verilir. Dərsin əvvəlcədən dəqiq müəyyənləşdirilmiş layihə üzrə təşkil edilməsi, biliklərin bacarıqlara çevrilməsinə, şagirdlərin axtarışa sövq edilmələrinə şərait yaradılması, onlarda dinləmə, təqdim etmə və s. bacarıqların formalaşması, dərsin hər bir mərhələsində qiymətləndirmənin aparılması, müəllim – şagird, şagird – şagird münasibətlərinin yaranması və s. xüsusiyyətlər fəal təlimə məxsusdur ki, bu da məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edir.

Təhsil islahatları müəllimin hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsini, peşəkarlığın artırılmasını tələb edir. Hər şeyi şagirdə öyrətmək qeyri-mümkündür. Şagirdlərə bilikləri əldə etməyin yollarını öyrətmək, müxtəlif vasitələrlə onlarda intellektual yaradıcı bacarıqları inkişaf etdirmək, elmi dünyagörüşü formalaşdırmaq daha məqsədəuyğundur.

Şagird şəxsiyyətinin formalaşması bütün tədris prosesi boyu davam etdirilir. Şagird o vaxt inkişaf edir ki, artıq maraqlanır, mütaliə edir, fəallıq göstərir.

Dərs zamanı müəllim-şagird münasibətləri tərbiyəvi nöqtəyi-nəzərdən yüksək mədəni səviyyədə qurulmalıdır. Pedaqoji ünsiyyət şagirdin daxili aləminin kəşf olunmasına şərait yaradır. Bunun üçün sağlam psixoloji mühit vacib şərtədir. Müəllim şəxsi təcrübəsinə əsaslanaraq şagirdlərdə təlim fəaliyyətinə maraq oyatmalı, əməkdaşlıq şəraitində onlarla dialoqa girməli, zəruri hallarda səhvləri düzəltməli, fəaliyyətlərini daim izləməli, istiqamətləndirməli və yardım göstərməlidir.

Müasir dərsin elmi ideyasını təlim, tərbiyə və təhsil haqqında vahid təsəvvürün yaradılması təşkil edir. Dərsin sonunda müəllim həmin nəticəyə nail olmalıdır.

Müasir dərsə hazırlaşarkən inteqrasiya imkanları araşdırılmalı, diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Resurslar dərsin məzmununa uyğun seçilməlidir. Resursların düzgün seçilməsi dərsin maraqlı keçməsinə, qarşıya qoyulan məqsədə daha tez çatmağa imkan yaradır.

Dərsdə texniki təminatın olması da onun səmərəliliyini artırır. Buna görə də hər bir müəllimin İKT-dən istifadə etmə bacarığına yiyələnməsi vacibdir.

Müəllim dərsə yaradıcı yanaşmalıdır. İllik təqvim – tematik planlaşdırma və onun əsasında gündəlik dərs planının hazırlanması müəllimə öz dərs modelini qurmağa imkan verir. Planlaşdırma şagirdlərin səviyyələrinə, potensial imkanlarına uyğun olaraq hər bir müəllim tərəfindən fərdi şəkildə aparılır. Müasir dərsə verilən tələblər bir-biri ilə sıx əlaqədə olub, biri digərini tamamlayır və bunların əsasında hər bir fənn üçün müəyyən edilmiş təlim nəticələri, məzmun standartları, təlim strategiyaları və qiymətləndirmə standartları dayanır. Odur ki, fənn kurikulumları hər bir müəllimin təlim prosesini düzgün təşkil etməsi üçün istinad etdiyi əsas mənbə olmalıdır.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulumu). "Azərbaycan məktəbi", 2007, № 2

2. Mehrabov A.O. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı, 2010

Каким должен быть современный урок? резюме

В статье даются полезные советы о том, каким должен быть современный урок. На основе предложений, представленных по модернизацию урока учитель должен подготовить себя в первую очередь. Отмечается, что он

не должен довольствоваться предварительными знаниями и опытом, ему необходимо постоянно развиваться, быть в курсе нововведений, происходящих в обществе, присвоить инновации в области преподавания.

How should modern teaching ?

summary

The article was useful tips on how to present a lesson. On the basis of proposals submitted to modernize themselves first teacher. He is content with prior knowledge and experience, you must constantly evolve to keep abreast of innovations taking place in society, lead innovation in teaching should be able to apply their high thinking, and students have to develop this way of thinking.

Bunları bilmək maraqlıdır

- *Azərbaycan gerbindəki alovda ALLAH sözü oxunur.*
- *Qəlbimiz gündə 100 000 dəfə döyünür.*
- *İnsan gözü 10 milyon rəng çalarını seçə bilir.*
- *Qarışqalar heç vaxt yatmır. Onların iybilmə qabiliyyəti itin iybilmə qabiliyyəti ilə eynidir.*
- *İnsanın əl dirnaqları ayaq dirnaqlarına nisbətən 4 dəfə tez uzanır.*
- *Uşaqlar ən çox yaz fəslində boy atırlar.*
- *Şokoladın tərkibində sevgi hissini qaldıran feniletilamin adlı kimyəvi birləşmə var.*
- *Kosmosda astronavtların gözlərindən yaş gəlmir, onlar həmçinin qışqıra bilmirlər, çünki orada cazibə qüvvəsi yoxdur.*
- *İlk metro stansiyası 1860-ci ildə Londonda açılıb.*
- *İlanlar eşitmir.*
- *Kirpilər suda batmır.*
- *Qütb ayları solaxaydır.*
- *Milçəyin 5 gözü var.*
- *Zürafənin səs telləri yoxdur.*
- *Delfinlər bir gözü açıq yatır.*
- *Dəvənin üç qaşığı var.*
- *Milçəyin sürəti saatda 8 kilometrdir.*
- *Kəpənək dadı ayaqları ilə hiss edir.*
- *Fil tullana bilməyən yeganə məməlidir.*
- *Kenquru geriə doğru hərəkət edə bilmir.*
- *Arı ailəsi yarım kiloqram bal hazırlamaq üçün iki milyondan çox çiçək tozu toplayır.*

BÖYÜK VƏ MƏKTƏBƏ HAZIRLIQ QRUPLARINDA İNKİŞAFETDİRİCİ OYUNLAR

Züleyxa Nəzərli,
BŞPK-nin metodika fənn birləşməsinin sədri

Məqalədə böyük və məktəbə hazırlıq qrupunda nitq inkişafına dair inkişafetdrici oyunların təşkilindən bəhs olunur.

Nitq inkişafına dair oyunlar müxtəlifdir: stolüstü, sözlü-hərəkətli oyunlar, bənzətmə və səhnələşdirilmiş oyunlar, didaktik oyunlar və s. Məhz bu oyunlar sayəsində ünsiyyət və nitq mədəniyyəti, sözlərin tələffüzündə səlislik, öz fikrini aydın və savadlı ifadə etmək kimi bacarıqlar formalaşır.

Nümunə olaraq bəzi oyunları aşağıda göstəririk:

1. Kim yanılmaqları daha tez deyər?

*Cücüləri cücelərə tapşırıdılar cücülər.
Cücüləri bircə-bircə aşırıdılar cücelər.*

*Aşbaz Abbas aş asmış,
Asmıssa da az asmış.*

Ay ağ qılquyruq qırqovul, qara qılquyruq qırqovulu gördünmü?

2. Hərfləri dəyişək. Məqsəd: uşaqların diqqətini sözdə bir hərflə dəyişildikdə onun mənasının tamamilə dəyişməsinə cəlb etmək: *qol-kol; yağ-bağ; göl-böl; daş-baş; nar-şar; buz-duz; xala-bala; dələ-tələ; papaq-qapaq; qaya-taya; dərə-dələ; şəhər-səhər; yarpız-qarpız və s.*

Oyunu uşaqların fəal iştirakı ilə keçirmək olar. Onlara təklif edilir ki, sözdəki axırıncı hərfləri elə dəyişdirsinlər ki, başqa söz alınsın, məsələn, *göl-göz; bağ-bal; saz-sap; baş-bar; səbət-səbək; yaz-yay; diş-dil; bacı-baca* və s. Ola bilər ki, birinci sözü bir, ikincini isə digər şagird desin.

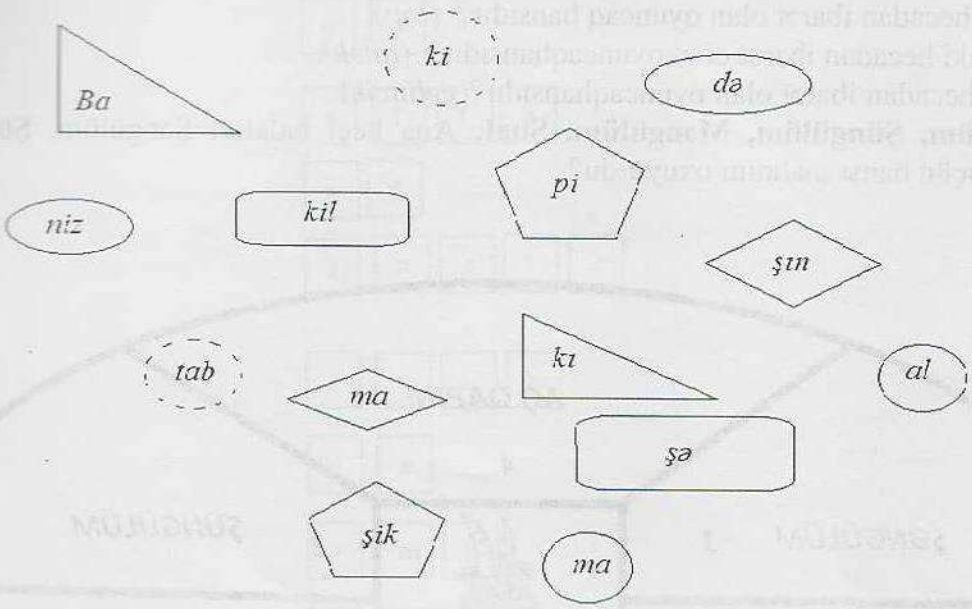
Uşaqlar bu tapşırıqların öhdəsindən gələndən sonra oyunun qaydalarını mürəkkəbləşdirmək olar. Onlara təklif edilir ki, sözlərin ortasındakı hərfləri elə dəyişdirsinlər ki, yeni mənalı söz alınsın, məsələn, *baş-beş; qal-qol; göl-gül; daş-diş; dələ-dəvə; tələ-təzə; bol-bel; forma-ferma; oyun-oyan; stol-stolvə* s.

3. Əlifba ilə oynayaq. Tapşırıq: Verilmiş hərflərdən şəkillərə uyğun sözlər tərtib edin.

E, L, B; A, Ş, M, N, I; Z, D, U; T, O, S, D; S, A, L, G, İ; Z, G, Ö; Z, Q, O; A, K, İ, B, T.
Bu oyunu yoldaşlarınızla oynaya bilərsiniz.

4. Sözləri yığın. Tapşırıq: Dağınıq hecaları oxuyub, sözləri həndəsi fiqurlara uyğun yığın.

5. "Qoğal". Sual :Qoğal diyirləndikcə qarşısına hansı heyvanlar çıxdı?

3	1	4	1	5	1	6	1	7	8	9	2	10	11	2
c	a	n	a	v	a	r	a	y	ı	t	ü	l	k	ü

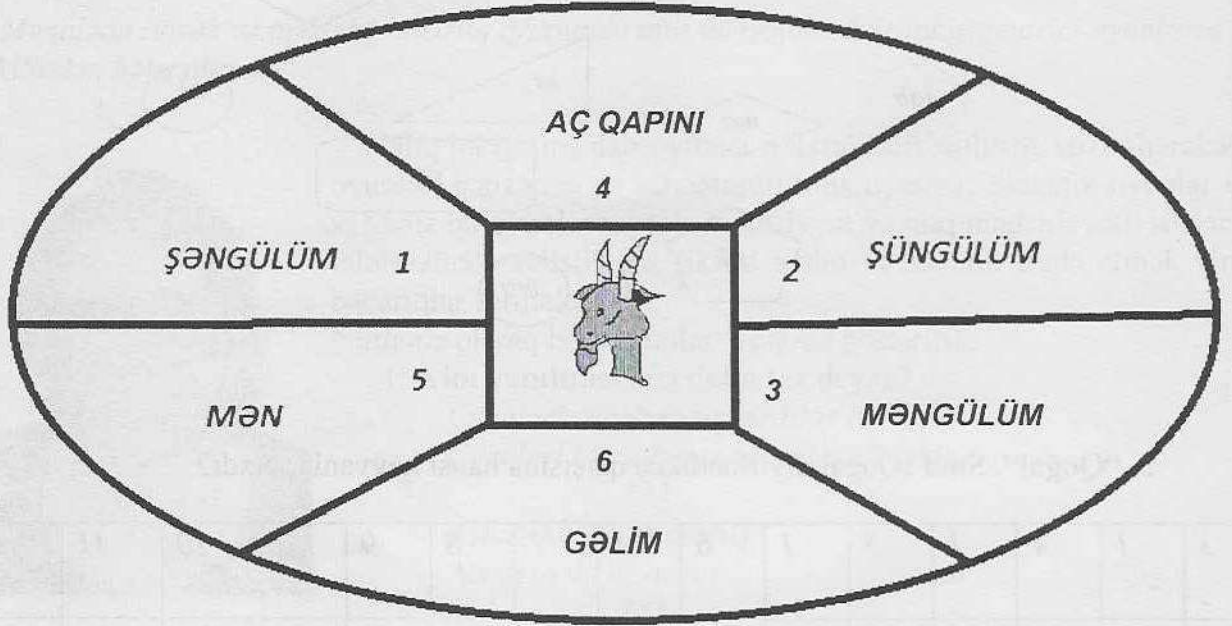
- 1-A;
- 2-Ü;
- 3-C;
- 4-N;
- 5-V;
- 6-R;
- 7-Y;
- 8-I;
- 9-T;
- 10-L;
- 11-K

6. **Mağaza.** Yazı taxtasında oyuncaq şəkilləri asılıb. Tərbiyəçi satıcı, uşaqlar isə alıcı rolunu ifa edirlər. Oyuncaq almaq üçün aşağıdakı suallara cavab vermək lazımdır:

- 1) Adı bir hecadan ibarət olan oyuncaq hansıdır? (*top*).
- 2) Adı iki hecadan ibarət olan oyuncaq hansıdır? (*tütək*).
- 3) Adı üç hecadan ibarət olan oyuncaq hansıdır? (*gəlincik*)

7. **Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm.** **Sual:** Ana keçi balaları Şəngülüm, Şüngülüm və Məngülüm üçün hansı mahnını oxuyurdu?

8. **Sözlərdə neçə heca var? Tapşırıq:** Hər sözdən sonra onun neçə hecadan ibarət olduğunu bildirən rəqəmi yazın: *yay – , küçə– , ağac– , üçbucaq – , Lalə– , İbrahim– , dağ– , pişik– , metro– , ütü– , qurd– , Məryəm– , dovşan–...*

Bu tapşırığı yerinə yetirmək uşaqlar üçün çətin ola bilər. Ona görə də tərbiyəçi onlara istiqamətverici kömək göstərə bilər, məsələn, "Sözlərdə neçə sait varsa, o qədər də heca var".

9. **Bir həfi götürürük.** **Tapşırıq:** Sözü birinci hərfini götürərək yeni söz düzəldi

Ayaz

y	a	z
---	---	---

qoyun

o	y	u	n
---	---	---	---

noğul

o	ğ	u	l
---	---	---	---

Anar

n	a	r
---	---	---

çaydan

A	y	d	a	n
---	---	---	---	---

dayı

a	y	ı
---	---	---

ayı

a	y
---	---

belə

b e l

yaş

a ş

Nailə

a i l ə

sağ

a ğ

zəncir

ə n c i r

çətir

ə t i r

çox

o x

gəmi

ə m i

Adil

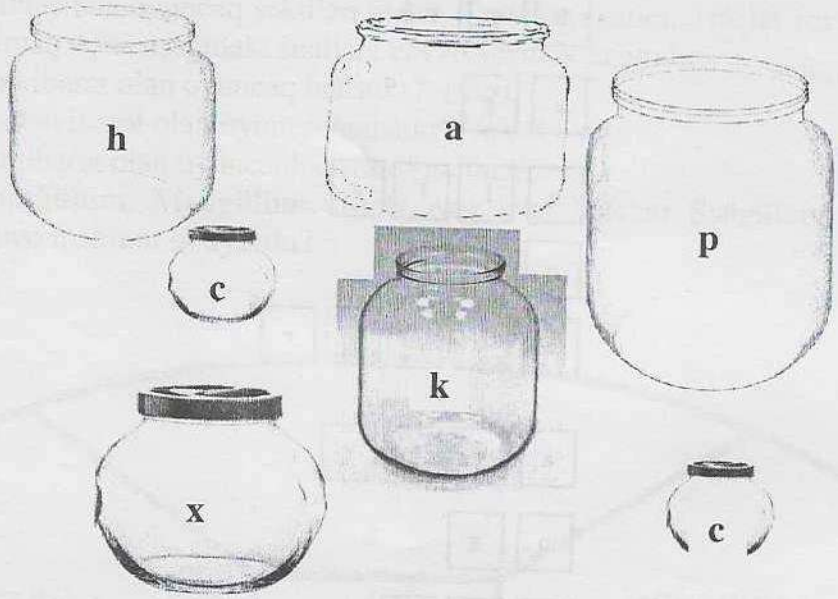
d i l

10. Şəkilli saat. Tapşırıq: • Sferblatda rəqəmlərin əvəzinə çəkilmiş oyuncaqların adlarını deyin.

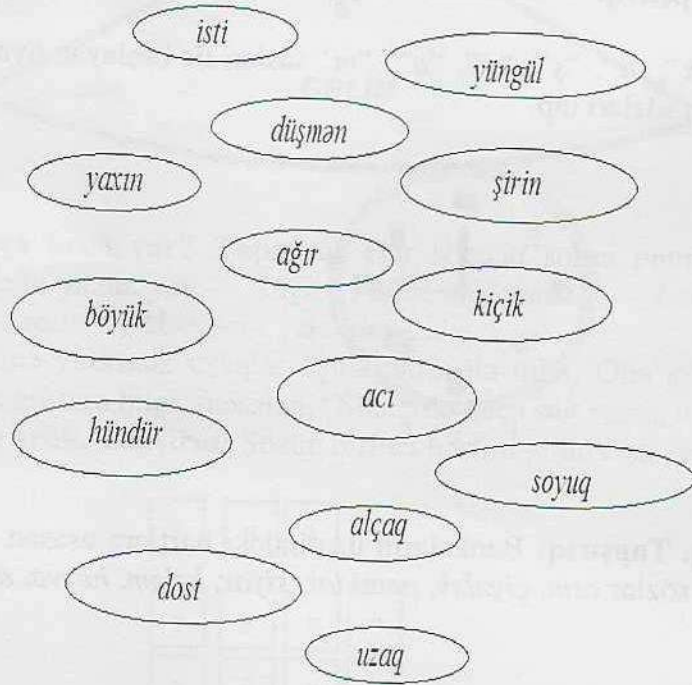
- Saatın əqrəbi ilə "k", "t", "ş", "v", "a", "m" səsləri ilə başlayan oyuncaqları tapın.
- Ən uzun və ən qısa sözləri tap.

11. Qısa hazırlıq. Tapşırıq: Bankaların üzərindəki hərflərə əsasən qısa nə hazırlandığını tapın. İstiqamətverici sözlər: *cem, çiyələk, pomidor, xiyar, kələm, heyva, albalı.*

12. Əks mənalı sözləri tap. Tapşırıq: Əks mənalı sözləri seçib xətlə birləşdirin və rəngləyin.

13. Tapşırıq: Sözlərin son hərflərindən istifadə etməklə yeni söz düzəldin.

1. alma, qar, ayı (arı)

2. ocaq, ana, nar, saat, baba, nal (qartal)

alma	qar	ayı
------	-----	-----

(arı)

ocaq	ana	nar	saat	baba	nal
------	-----	-----	------	------	-----

(qartal)

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İNTELLEKTUAL İNKİŞAFINDA NİTQİN ROLU

Səlahət Musayeva,

Xətai rayonu 235 nömrəli xüsusi təyinatlı
körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri

Məqalədə məktəbəqədər yaşlı uşaqların intellektual inkişafında nitqin, ətraf mühitin, irsiyyətin rolundan danışılır. Müəllif bu sahədə dünya alimlərinin yaratdığı yenilikərdən, o cümlədən, meqa-mental arifmetika sistemindən söhbət açır, məktəbəqədər yaşlı uşağın nitq aparatının fəaliyyətini fizioloji cəhətdən izah edir.

açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaq, intellektual inkişaf, nitq, ətraf mühit, əşya və hadisələr, meqa-mental arifmetika, intellekt əmsali, irsiyyət və mühit

ключевые слова: дети дошкольного возраста, интеллектуальное развитие, речь, окружающая среда, вещи и события, мега-ментальная арифметика, коэффициент интеллекта, наследственность и окружающая среда

key words: preschool children, intellectual development, speech, environment, things and events, mega-mental arithmetic, IQ, heredity and environment

Hər bir uşaq dünyaya göz açdığı gündən onu əhatə edən mühiti dərk etməyə, ətrafda olan əşya və hadisələrin mahiyyətini, onlar arasında mövcud əlaqələri tapmağa, öz fikirlərini ifadə etməyə can atır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların intellektual inkişafında aparıcı rolunu əşyalarla qarşılıqlı təsir oynayır. Belə təcrübə nitqin inkişafına istiqamətləndirilərək vizual təsəvvürlərlə zənginləşdirilir. Bu zaman valideynlərin və tərbiyəçilərin öhdəsinə uşağın müstəqil düşünmə və nəticə çıxarma qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək vəzifəsi düşür. İntellektin inkişafı məlumatın üç formada: təsir (hərəkətlər), əyani-obrazlı və dil işarələri şəklində təqdim edilməsi ilə həyata keçirilir. Yeni məlumatın ötürülməsi müxtəlif yollarla (vizual-məkan, hissi-sensor, şifahi-simvolik) həyata keçirilməlidir.

İntellekt barədə elmin müxtəlif sahələrində fikirlər söylənilmişdir. Psixoloqlar qeyd edirlər ki, intellekt rüşeym şəklində, genetik verilmiş xarakteristikadır. Bu rüşeymi inkişaf etdirmək isə təlim və tərbiyənin vəzifəsidir. Buna görə də intellektual inkişafda pedaqoq və valideynlərin rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Professor Əbdül Əlizadə yazır: "İntellekt fərdin ətraf mühitə adaptasiyasıdır. İntellektuallıq uşağın hərtərəfli inkişafı nəticəsində əldə edilir. Uşağın hərtərəfli inkişafı intellekti yaradır. İntellekt fərddir, intellektuallıq isə şəxsiyyətə xas olan xüsusiyyətdir. İntellekt latınca "intelleksus" – "dərk etmə, anlama" mənasını verir. Fərdin qabiliyyətlərinin nisbətən anlama strukturuna deyilir." Prof. Ə.Əlizadəyə görə, intellektuallıq qabiliyyətdir, ancaq istedad deyil, istedadın bir sahəsidir.

İntellekt problemi ilə hazırda bütün dünya alimləri məşğul olurlar. Yaponiyalı alim Tiamonun mental arifmetik (əqli hesab) sistemi 5-12 yaşlı uşaqların sol və sağ beyin yarımkürələrinin bərabər inkişafına xidmət edir. Bu təhsil sistemi uşaqların məlumatı qəbul etmə qabiliyyətini, şərh etmə, təhlil-tərkib bacarıqlarını, diqqətin və qabiliyyətin inkişafını sürətləndirir. Yapon alimi sübut etmişdir ki, beyinin hər iki yarımkürəsinin birlikdə çalışması həm sürətli, həm də effektiv öyrənməyə kömək edir, yaddaşı gücləndirir, beyinin tutumunu inkişaf etdirir. Tiamoya görə, insan beyni 12 yaşadək daha sürətlə inkişaf edir. 7 yaşadək beyinin 75 %-i, 7 yaşdan 12 yaşadək 95 %-i inkişaf edir. Qalan 5 %-i isə ömrün sonrakı illərində əvvəllər qoyulmuş təmələ uyğun olaraq formalaşır. Bu yaş dövrlərində qazanılan bilik, bacarıq və vərdislər uşaqların sonrakı həyatında əsas rol oynayır, onların inkişafına güclü təsir göstərir. Həyatın sonrakı dövrlərində uşaqlar bu ehtiyat biliklərdən istifadə edirlər. Tiamonun mental arifmetik sistemi uşaqların xəyal gücünü artırır, yaradıcılığı inkişaf etdirir, uşağın

sürətli düşünməsinə səbəb olur. Bu sistem, hər şeydən əvvəl, uşaqlarda özünəinam hissi tərbiyə edir. Özünəinam hissi uşağın daha da irəli getməsinə, lider olmasına imkan yaradır. İntellektuallığın bünövrəsini özünəinam hissi təşkil edir. Elə buna görə də uşaqlarda özünəinam hissi formalaşdırmaq lazımdır .

Türkiyənin tanınmış psixoloqu Gülten Demirdöyən yazır: "Özünə inam duyğusu 6 yaşınadək qazanılır və həyatının sonunadək insanla yoldaşlıq edir. Bu yaşlarda ailənin uşaqlar davranışı çox önəmlidir. Uşağınıza inamınız və onu cəsarətləndirmənilə birlikdə, həm də onu gördüyü işlərdə dəstəklənsəniz, onun nə qədər sağlam bir özünəinam sahibi olduğunu görəcəksiniz. Özünəinamsızlığın yaratdığı yersiz davranışlar əslində ailəni çox narahat edir. Bununla əlaqədar uşaqlarda və yeniyetmələrdə çox çəkinmək, cəmiyyətdən qaçmaq, məktəbə getmək istəməmək kimi davranışlar özünü göstərir. Bu vəziyyət uşağın və yeniyetmənin məktəb həyatına pis təsir edir. Özünəinam sağlam və uğurlu bir həyat üçün insanın sahib olması vacib sayılan xüsusiyyətlərdən biridir. Özünə inamsızlıq şəraitində uşaqlarımız və gənclərimiz bədbinliyə, uğursuzluğa itələnilir".

Türkiyə alimi, meqa-mental (zehni) arifmetika sisteminin yaradıcısı Melik Duyar 1990-cı ildə "meqa-hafizə" sisteminin əsasını qoydu. Türkiyənin müxtəlif televiziya kanallarında göstərdiyi hafizə və mental riyazi əməliyyatların nümayişi ilə tanınan, hafizənin inkişaf etdirilməsində, zehni riyaziyyat və beyin hafizə təliminin dünya çempionu sayılan Melik Duyar 5 yaşlı Ardanın, 6 yaşlı Dilanın və yüzlərlə azyaşlının sağ və sol beyin yarımkürələrinin eyni vaxtda çalışmasını təmin etmişdir. Deməli, fiziki və psixi cəhətdən normal inkişaf etmiş uşaqlarda intellektual qabiliyyətləri formalaşdırmaq mümkündür. Bunun üçün üçün əvvəlcə uşaqlar ünsiyyət yaratmaq lazımdır. Ünsiyyət prosesində uşağın nitqi inkişaf edir. Nitqin inkişafı isə təfəkkürün inkişafı ilə bağlıdır. Nitq uşağın inkişafı üçün çox vacib funksiyadır. Uşağın nitqi inkişaf etdikcə duyğu, qavrayış, hafizə, təxəyyül və təsəvvür kimi idraki keyfiyyətlər də inkişaf edir. Bunların inkişafına nail olmaq müasir tərbiyəçidən bilik və bacarıqlarla yanaşı, xüsusi pedaqoji ustalığı da tələb edir.

Türkiyənin hafizə çempionu Onər Polad yazır: "Benzin nə qədər baha olursa olsun, sürücü bacarıqlı olmazsa, dara düşəndə o, maşını bir tərəfə atacaqdır". Buradan belə bir nəticəyə gəlirik: uşağın psixi keyfiyyətləri nə qədər normal inkişaf etsə də, onu həyata hazırlayan tərbiyəçidən də çox şey asılıdır.

Türkiyənin hafizə üzrə uzmanı Dayan Altınsoy söyləyir: "Hər hansı bir məsələni daha aydın bir şəkildə təhlil etmək, izah edə bilmək qabiliyyəti zəka göstəricisidir. Uşaq biliyi hansı formada alır? Onu qavrayırmı? Beynində necə fikirləşir və onu hansı şəkildə bizə geri qaytarır? Əsas məsələ budur. Bunu isə sürətləndirən vasitə oyunlardır, çünki uşaqlar şən olarkən daha yaxşı qavrayırlar".

Amerikalı alimlər də intellektin inkişafı ilə əlaqədar yeni kəşf etmişlər. "Kvota" adlanan bu kəşf insan beyninin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Professor Ə.Əlzadə E.Ayzekin fikirlərinə istinadən uşağın intellekt əmsalını irsiyyət və mühitlə şərtləndirir. Onun fikrinə görə, intellektə xas olan bəzi cəhətlər uşağa irsən keçir, ancaq onun intellektual inkişafında mühitin, yəni valideynlərin, uşaq bağçasının və məktəbin önəmli rolu vardır.

A.S.Makarenko yazırdı: "Uşaqlarda özlərini saxlamaq, dayandırmaq bacarığı tərbiyə etmək lazımdır". A.S.Makarenkoya görə, "Uşağa tərbiyə edilməsi o qədər də çətin olmayan, son dərəcə mühüm bir qabiliyyət aşılamaq lazımdır. Bu, vəziyyətdən cəld baş çıxarmaq, bələdləşmək qabiliyyətidir. Bəzi hallarda uşağa imkan vermək lazımdır ki, çətin vəziyyətdən özü çıxış yolu tapa bilsin. Onu çətinlikləri aradan qaldırmağa və daha mürəkkəb məsələləri həll etməyə alışdırmaq lazımdır, lakin həmişə uşağın bu əməliyyatı necə apardığını, onun çətin qalmasını və özünü necə apardığını görmək lazımdır. Bəzən hətta elə etmək lazımdır ki, uşaq sizin sayıq olduğunuzu, ona diqqət yetirdiyinizi və onun qüvvəsinə inandığınızı görsün. Yardım nüfuzu ehtiyatlı və diqqətli rəhbərlik nüfuzu ilə tamamlanır. Uşaq sizi həmişə öz yanında hiss

biləcək, sizin ağıllı qayğınızı duyacaq, lakin eyni zamanda biləcək ki, siz ondan müəyyən şeylər tələb edirsiniz, siz hər işi onun əvəzinə görməyə hazırlaşmırsınız, onun üzərindən məsuliyyəti götürmək fikrində deyilsiniz."

"Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu)" sənədində göstərilir : "Uşağın məktəbdəki uğurlu təhsili, şəxsiyyət kimi formalaşması, ictimai həyatda iştirakı məktəbəqədər dövrdə qoyulmuş təməldən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır." Uşaqların həyat və fəaliyyətini tənzimləyən bütün inkişaf sahələrinin son nəticəsi onların intellektual səviyyələrinin yüksəldilməsinə, məktəb təliminə yüksək səviyyədə hazırlanmalarına xidmət edir. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində uşaqların intellektual inkişafı müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilir. Bunlardan ən mühümü nitq inkişafıdır.

Azərbaycan məsələlərindən birində deyilir: "İnsanı geyiminə görə qarşılayıb, ağına görə yola salarlar". Bu məsələdə böyük hikmət vardır. İnsan nə qədər bilikli olursa-olsun, öz savadını göstərmək üçün onun aydın və ifadəli nitqi, danışq qabiliyyəti olmalıdır. O, öz hiss və duyğularını, düşüncələrini nitqlə ifadə edir. Nitq təfəkkürün aynasıdır. Təfəkkürsüz nitq ola bilər, ancaq nitqsiz təfəkkür ola bilməz. Təfəkkür obyektiv aləmin gerçəkliklərinin nitq vasitəsilə inikasıdır. Təfəkkür və nitq intellektin inkişafının əsasını təşkil edir.

Cisim və hadisələr arasındakı əlaqəni, fərqləri və ümumiləşdirmələri uşaq təfəkkür vasitəsilə dərk edir, nitqlə ifadə edir. Bu o deməkdir ki, təfəkkür və nitqin paralel inkişafı uşağın intellektual inkişafına təsir edir. Psixoloji proseslərin ən ali zirvəsini təşkil edən təfəkkür və nitq inkişaf etdikcə uşağın intellektual səviyyəsi artır. Nitqlə təfəkkürü biri-birindən təcrid etmək düzgün olmaz, çünki bu iki psixoloji prosesin biri digərini tamamlayır. Gələcəyimiz üçün sağlam zehni, iti düşüncəli və qabiliyyətli bir nəsil yetişdirilməsinə kiçik yaşlardan başlamaq lazımdır. Unutmaq olmaz ki, yeni nəsil zamanla ayaqlaşmaqla yanaşı, zamanı qabaqlamağı bacarmalıdır. Yeni nəslin nümayəndəsi nə qədər güclü biliyə malik olursa-olsun, onun öz biliklərini nümayiş etdirməsi üçün təmiz və ifadəli nitqi, aydın təfəkkürü olmalıdır. Buna onun həyatının məktəbəqədər dövründən başlamaq lazımdır.

Nitqin mənimsənilməsi çox mürəkkəb prosesdir. Bu problem psixoloq və pedaqoqları daim düşündürmüşdür. Ən əsası odur ki, bəşərin min illərlə yaratdığı nitqi uşaqlar qısa bir zaman kəsiyində (üç yaşadək) xüsusi məharətlə mənimsəyirlər. Alimlər müəyyən etmişlər ki, uşağın nitqi düzgün mənimsənilməsi üçün onun eşitmə və dinləmə qabiliyyəti fəal olmalı, nitq aparatı dəqiq fəaliyyət göstərməlidir. Nitq aparatının həm mərkəzi sinir sistemi (baş beyin qabığı, qabıqaltı mərkəzlər, ötürücü sinirlər, tələffüz, səs və artikulyasiya əzələlərinə gedən sinirlər, uzunsov beyin, nitq mərkəzi), həm də periferik sinir sistemi normal fəaliyyət göstərdikdə uşaq başqasını diqqətlə dinləyə, aldığı informasiyanı təhlil edə və nitqlə ifadə edərək başqasına ötürə bilir.

Nitq refleksi əsasında yaranan mürəkkəb bir prosesdir. Nitq refleksləri beyinin müxtəlif sahələrinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. S.Sadiyevə istinad edərək deyə bilərik ki, "...nitqin yaranmasında baş beyin qabığının bəzi şöbələri iştirak edir. Buraya, əsasən, beyinin sol (solaxaylar üçün sağ) yarımkürəsinin alın, gicgah, əmgək, peysər nahiyəsi aiddir. Alın qırışları (Broka mərkəzi) hərəkəti sahədir və şifahi nitqin yaranmasında iştirak edir. Yuxarı gicgah qırışları (Vernik mərkəzi) nəqləşmə nahiyəsidir, səs qıcıqlarını qəbul edir. Kənar nitqin qavranılması prosesi burada gedir. Beyin qabığının əmgək nahiyəsi nitqi anlama funksiyasını yerinə yetirir. Peysər nahiyəsi görmə sahəsi olub, yazılı nitqin mənimsənilməsinə təmin edir. Oxu və yazı zamanı hərflərin qrafik təsviri qavranılır. Qabıqaltı nüvələr nitqin ritmini, tempini və ifadəliliyini idarə edir".

Nitqin inkişafı uşağın maraqları ilə də sıx bağlıdır. Uşaq üçün maraqlı olan hər hansı bir an kəsiyində o, ətraf mühitdə gördüklərini izləyir, ona münasibətini nitqi ilə ifadə edir. Bunun üçün uşağın psixikası normal inkişaf etməlidir. Ana dilinin qanunauyğunluqlarının mənimsənilməsi üçün uşağın mütamadi olaraq məşq etməsi lazımdır. Uşaq eşitdiyi sözləri dəqiq mənimsəməli,

onları yadda saxlamalı və düzgün tələffüz etməlidir. Uşağın tələffüz qabiliyyətinin təkmilləşməsi onun yaxşı oxumasına da kömək edir.

ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil Proqramı (kurikulumu). (3-6 yaş) Bakı, 2014.
2. Kərimov Y.Ş. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. Bakı: "RS Poliqraf MMC", 2009.
3. Makarenko A.S. Seçilmiş əsərləri. I cild.
4. Əlizadə Ə. İstedadlı uşaqlar. (psixoloji məsələlər, esselər, etüdlər) Bakı, 2005.
5. Sadiyev S. Loqopediya. Bakı, 2006
6. Dayan Altınsoy "Kayranın taxta oyuncaqları"
7. Kurikulum jurnalı. Bakı, 2013.

роль речи в интеллектуальном развитии детей дошкольного возраста

резюме

В статье рассказывается о роли речи, окружающей среды, наследственности в интеллектуальном развитии детей дошкольного возраста. Автор также рассказывает о исследованиях мировых ученых в этой области, о мега-ментальной арифметической системе, объясняет физиологическое функционирование аппарата речи у детей дошкольного возраста.

the role of speech in the intellectual development of preschool children

summary

The article describes the role of speech, environment, heredity in the intellectual development of preschool children. The author also tells the story of the world's research scientists in this field, on the mega-mental arithmetic system, explains the physiological functioning of the apparatus of speech in preschool children.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАНЯТИЙ ПО ОБУЧЕНИЮ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ОСНОВАМ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Зенфира Агаева,

методист-воспитательница детского сада № 69
Наримановского района г. Баку

Məqalədə müxtəlif həyatı təhlükəli situasiyalarda məktəbəqədər yaşlı uşaqların özlərini necə aparmalarından, onlara fəaliyyətin təhlükəsizliyinin əsaslarının öyrədilməsi yollarından bəhs olunur.

ключевые слова : линии содержания, обж (основы безопасности жизнедеятельности), основные содержания программы, тематика

açar sözlər: məzmun xətləri, fəaliyyətin təhlükəsizliyinin əsasları (FTƏ), proqramın əsas məzmunu, mövzular

key words: line content, crimping, safety basics of life, the main content programmy, subject

“Образование уменьшает число опасностей, угрожающих нашей жизни, уменьшает число причин страха и, давая возможность измерить опасность и определить ее последствия, уменьшает напряженность страха ввиду этих опасностей”.

К.Д.Ушинский

Безопасность жизнедеятельности представляет серьезную проблему современности и включает в себя решение трёх основных

задач:

- идентификация опасностей, распознавание их и их источников;
- разработка предупредительных мер;
- ликвидация возможных последствий.

Формула безопасности гласит: предвидеть опасность; при возможности избегать; при необходимости действовать.

Можно для себя выделить ряд всевозможных опасностей, связанных с местом пребывания ребёнка:

- опасности дома;
- опасности на улице;
- опасности на природе;
- опасности в общении с незнакомыми людьми.

По каждому направлению в детском саду должна проводиться работа во всех возрастных группах. Занятия по ОБЖ должны быть оснащены методической литературой, необходимым дидактическим материалом, пособиями по обучению детей основам, что даст возможность в полной мере охватить всевозможные угрозы жизни ребёнка, возможности нанесения ущерба его здоровью. Необходимо разработать план работы по ОБЖ на учебный год, где раскрываются основные темы и содержание работы по обучению детей безопасному поведению:

–этап уточнения и систематизации знаний дошкольников о правилах безопасного поведения дошкольников в быту (необходимо проводить преимущественно через дидактические игры);

–этап усвоения умений безопасности жизнедеятельности через имитирование действий с бытовыми объектами и моделирования возможных угрожающих ситуаций обращения с ними;

–этап практикования действий с доступными, потенциально опасными предметами быта.

Примерный план содержания работы с детьми по правилам безопасного поведения, затрагивающий все виды опасности окружающего мира состоит из 6 разделов:

1. Ребенок и другие люди ;
2. Ребенок и природа;
3. Ребенок дома;
4. Здоровье ребенка;
5. Эмоциональное благополучие ребенка;
6. Ребенок на улице.

В каждом разделе даны темы, раскрывающие его основное содержание. В работе используются различные методы, включая:

- обучение детей приемам защитного поведения (крик, призыв о помощи);
- применение видеоматериалов;
- экскурсии, беседы, игры на макете, игровые ситуации – загадки.
- игровые тренинги, в которых разыгрываются жизненные ситуации и подкрепляются сказочными сюжетами;
- использование художественной литературы, где иллюстрируются потенциально опасные ситуации.

Необходимо к работе привлечь родителей, на родительских собраниях и круглых столах обсуждать вышеуказанные темы, подготовить рекомендации, советы для родителей. Для решения данной проблемы работа детского сада должна быть скоординирована на совместную деятельность с родителями. Во всех мероприятиях включать родителей в жизнь детей в ДОУ.

Нельзя гарантировать ребёнку абсолютную безопасность, но есть меры предосторожности, которым необходимо учить придерживаться их и родителей. Выполнение данной работы по формированию основ безопасности жизнедеятельности у дошкольников предусматривает:

С младшей группы – знакомство детей с правилами уличного движения, с дальнейшим усложнением содержания в средней группе, а также знакомства с правилами безопасного действия с предметами: ножницами, иглами (ручной труд, аппликация). В рамках ознакомления с природой предполагается знакомство детей с ядовитыми растениями и грибами.

В старшем возрасте от детей требуется знание своего домашнего адреса, фамилии, имени, отчества родителей.

Перспективный план работы по формированию основ безопасности жизнедеятельности у дошкольников на учебный год

Образовательная область: обучение детей дошкольного возраста формированию основ безопасности жизнедеятельности.

Вид проекта: исследовательский, информационный, творческий, групповой, межпредметный, долгосрочный.

Количество занятий: 1 раз в месяц. Проводить занятия не только по плану, но и использовать любую возможность для формирования у дошкольников основ безопасности жизнедеятельности.

Цель: создание условий в дошкольном образовательном учреждении для формирования у дошкольников основ безопасности жизнедеятельности.

Задачи:

образовательные:

- развивать практические навыки поведения при опасных ситуациях;
- расширить и систематизировать знание детей об окружающем мире;

развивающие:

- развивать внимание, память, мышление, наблюдательность, познавательный интерес;
- учить придумывать игры, составлять рассказы, загадки, активизировать словарный запас детей;
- применять на практике знания, полученные на теоретических занятиях;
- воспитывать любовь к родному дому, детскому саду, природе;
- развивать у детей дружеские взаимоотношения, желание помочь другим, чувство сопереживания.

Ориентация содержания – практическая направленность.

Основные направления реализации проекта

Работа осуществляется в 3 этапа:

подготовительный:

- подбор литературы;
- наглядно-дидактических пособий, демонстрационного материала для занятий;
- подбор статей, консультаций, рекомендаций по теме;
- анкетирование родителей и диагностирование детей;
- круглый стол с участием родителей и детей.

основной:

- реализация основных видов деятельности по направлениям проекта, реализация поставленных целей и задач.

заключительный:

- включает в себя сбор и обработку методических, практических материалов, сопоставление поставленных и прогнозируемых результатов, подведение итогов, составления плана на новый учебный год

Обеспечение проекта

- подбор иллюстративного материала по теме, изготовление стенда по ОБЖ;
- изготовление атрибутов к сюжетно - ролевым, режиссерским играм;
- создание библиотеки (произведения по ОБЖ, подбор стихотворений, сказок, частушек, загадок, пословиц);
- настольно-печатные игры;
- подбор доступных видеоматериалов, в соответствии с возрастом детей.

Предполагаемые результаты:

- узнавать ядовитые грибы по описанию и внешнему виду;
- составлять описательные и сюжетные рассказы по теме;
- участвовать в развлечениях;
- знать и называть опасные предметы;
- объяснить как нужно пользоваться теми или иными опасными предметами;
- самостоятельно находить выход из проблемной ситуации;
- владеть навыками социального поведения и эмоционально-положительно относиться к окружающим, находить позитивные способы установления контактов со сверстниками и взрослыми;
- уметь группировать предметы по степени опасности;
- уметь правильно вести себя, если ты попал в беду.

Успешность освоения воспитанниками образовательных программ по формированию основ безопасности жизнедеятельности (педагогическая диагностика)

СИСТЕМА ОЦЕНКИ УРОВНЯ ЗНАНИЙ ДЕТЕЙ

1. РЕБЕНОК НА УЛИЦАХ ГОРОДА

Вопросы:

- Что такое улица? Кого называют пешеходом? Кто такие пассажиры?
- Что такое проезжая часть? Где должны ходить пешеходы? Где нужно переходить дорогу? Что обозначают сигналы светофора?
- Как нужно вести себя в транспорте?
- Кто и как следит за порядком на дороге?

Высокий уровень. Ребёнок сам называет правила поведения на дороге, во дворе, в транспорте, различает знаки пешеходного перехода, рассказывает о профессии регулировщика дорожного движения.

Средний уровень. Ребенок отвечает на вопросы, затрудняясь.

Низкий уровень. Ребенок отвечает на вопросы с помощью воспитателя.

2. ПОЖАРНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Вопросы:

- Что такой пожар? Что может стать причиной пожара? Что надо сделать, если возник пожар?
- Кто такой пожарник? Для чего нужна эта профессия?
- Назови электроприборы. Какими игрушками можно украшать ёлку?
- Как нужно вести себя на кухне?

Высокий уровень. Ребёнок сам рассказывает, какими электроприборами запрещено детям пользоваться и почему; что нужно делать, если случился пожар; рассказывает о профессии пожарника.

Средний уровень. Называет электроприборы, но не объясняет, чем они могут быть опасны.

Низкий уровень. Отвечает с помощью наводящих вопросов воспитателя.

3. РЕБЕНОК ДОМА

Вопросы:

–Какие опасные предметы могут находиться в доме? Почему нельзя ими пользоваться?

–Кто работает в службе скорой помощи? Зачем нужна эта служба?

Высокий уровень. Ребенок рассказывает об опасных предметах в доме и о службе скорой помощи.

Средний уровень. Только называет предметы домашнего быта, которыми нельзя пользоваться, не объясняя причину.

Низкий уровень. Отвечает на вопросы с помощью наводящих вопросов воспитателя.

4. РЕБЕНОК И ЧУЖИЕ ЛЮДИ

Вопросы:

–Можно ли пускать в дом незнакомых людей? Почему?

–Если к тебе подошёл незнакомый человек и предложил тебе конфету, или пойти с ним куда-нибудь, как ты себя будешь вести?

–Если ты потерялся, как нужно себя вести?

Высокий уровень. Ребёнок сам рассказывает правила поведения при встрече с незнакомыми людьми.

Средний уровень. Рассказывает не полными ответами.

Низкий уровень. Отвечает с помощью наводящих вопросов.

5. РЕБЕНОК И ПРИРОДА

Вопросы:

–Какие опасности могут подстергать в лесу? Что делать, если заблудился? Где можно прятаться во время грозы?

–Как нужно вести себя на воде летом и зимой? Как нужно пользоваться водой?

–Каких насекомых ты знаешь? Где они живут? Можно ли их трогать? Почему?

–Можно ли гладить бездомную кошку или собаку? Почему? Что нельзя делать при общении с кошкой, или собакой?

–Какие лекарственные растения ты знаешь? Какие ядовитые? Назови съедобные грибы. Назови несъедобные грибы.

Высокий уровень. Рассказывает правила поведения на природе; на воде, правила пользования водой; как вести себя при встрече с насекомыми и бездомными животными. Различает лекарственные растения от ядовитых, съедобные грибы от несъедобных.

Средний уровень. Отвечает на вопросы не полными ответами.

Низкий уровень. Отвечает на вопросы с помощью наводящих вопросов воспитателя.

Безопасность – это не просто сумма усвоенных знаний, а умение правильно себя вести в различных ситуациях. Кроме того, дети могут оказаться в непредсказуемой ситуации на улице, дома. Поэтому главная задача взрослых – стимулирование развития у них самостоятельности и ответственности. Больше внимания надо уделять организации различных видов деятельности и приобретению детьми опыта, ведь всё, чему учат детей, они должны уметь применять в реальной жизни, на практике.

литература

- 1.Примерная основная общеобразовательная программа воспитания, образования и развития детей раннего дошкольного возраста (Под редакцией Л.А.Парамоновой). Москва: «ТЦ Сфера», 2011
- 2.Авдеева Н.Н.,Князева О.Л., Стеркина Р.Б. Программа « основы безопасности детей дошкольного возраста». Москва. 2012
- 3.Машгаль О. Программа развития способностей ребенка. Москва: «Наука и техника», 2007

böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlara fəaliyyətin təhlükəsizliyinin əsaslarının öyrədilməsinə dair məşğələlərin təşkili

xülasə

Məqalədə müxtəlif həyatı təhlükəli situasiyalarda məktəbəqədər yaşlı uşaqların özlərini necə aparmalarından, onlara fəaliyyətin təhlükəsizliyinin əsaslarının öyrədilməsi yollarından bəhs olunur.

great pre-school children the basics of security the organization of seminars on teaching summary

The article of various life-threatening situations, the integrity of their preschool-aged children, they are talking about ways to teach the fundamentals of safety performance.

TƏBİƏTİ QORUYAQ!

Flora Bayramova,

Bakı şəhəri, 113 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri

Məqalədə 113 nömrəli məktəbəqədər uşaq müəssisəsində ekololi tərbiyənin qoyuluşundan, bu məqsədlə inkişafetdirici mühitin yaradılmasından, ekskursiyaların təşkilindən söhbət gedir.

açar sözlər: təbiət, insan, təbiətə məhəbbət, flora və fauna, ekoloji tərbiyə, inkişafetdirici mühit

ключевые слова: природа, человек, любовь к природе, флора и фауна, экологическая воспитание, развивающая среда

key words: nature, of man, love for nature, flora and fauna, of ecological education, of developing environment

İnsan və təbiət bir-biri ilə həmişə təmasda olub. Təbiət insanı yaratmış və öz sərvətlərini səxavətlə onun istifadəsinə vermişdir. Təbiət insanların xeyirxah əməyi sayəsində daha da gözəlləşir, onun nemətləri artır və zənginləşir. Bəşəriyyət öz inkişafının yüksək pillələrinə qədəm qoyduqca, öz əlində daha mükəmməl texniki vasitələr cəmləşdirdikcə təbiətdən daha çox mənfəət götürür, əvəzini isə çox az qaytarır. Bu, insanların da, təbiətin də ziyanına işləyir.

Müdrük atalar həmişə insanlarda təbiəti sevmək, qorumaq hissləri tərbiyə etməyə çalışıblar: “Uca dağ da hər gün aşınsa, yıxılar”, “Torpaq yedirdirsə, özü də yemək istəyir”, “Kəsildi ağaclar, dağıldı quşlar”, “Günəş işığı düşən evə həkim girməz”, “Ağacı çox olan kəndin məzarı az olar” və s. kimi atalar sözləri insanların təbiətə düzgün yanaşma amili olmuş, meşələrin, heyvanların, quşların, bir sözlə – təbiətin qənimi olanları bu yoldan çəkəndirməyə çalışmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında deyilir: “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları təbiəti qorumalı, onun sərvətlərini mühafizə etməlidirlər”.

Təbiətin qoynunda yaşayıb, öz həyat tərzini təbiət hadisələri ilə uyğunlaşdırmağa çalışan insanlar ona bir təbəbət sahəsi kimi baxmış, sağlam, gümrəh olmaq, uzun ömür sürmək üçün onun zənginliklərindən həmişə istifadə etmişlər.

Akademik H. Əliyev insanları təbiətə qarşı ziyankar münasibətdən çəkəndirməyə çalışaraq demişdir: “Yaşılığa ölçüsüz, biçimsiz hücum insanlığa qarşı yönəlmiş ən ağır müharibədir.

Bəlkə də toya, yasa, digər mərasimlərə yubanmaq olar, təbiətə münasibətdə yubanmaq isə çox yaşamağa yubanmaq deməkdir”.

Doğma Azərbaycan füsunkar və gözəl bir məkanda yerləşir. Onun flora və faunası çox zəngindir. Keçid dövrünün iqtisadi problemləri, hərbi münaqişələr, erməni işğalı ölkəmizin flora və faunasına ağır zərbələr vurmuşdur.

Ulu öndərimiz H.Əliyevin bu itkiləri qismən azaltmaq, tarazlığı qoruyub saxlamaq məqsədilə atdığı addımlar (süni meşələrin, milli parkların salınması və s.) danılmazdır. 2001-ci ildə onun sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yaradıldı. Bununla da Azərbaycanın təkrarsız təbiəti mühafizə altına alındı, ekologiyanın qorunması məqsədilə ekoloji maarifləndirmənin təbliğinə başlandı.

2003-cü ildə ümummilli liderin daha bir fərmanı ilə “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul edildi. Bu iş prezident İlham Əliyevin hakimiyyəti illərində də uğurla davam etdirildi. Milli parkların yaradılması, qoruqların mühafizəsi, süni meşələrin salınması onsuz da gözəl olan Azərbaycanımızı daha da gözəlləşdirdi.

2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006–2010-cu illər üçün kompleks tədbirlər planının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalandı. 2010-cu il “EKOLOGİYA İLİ” elan olundu. Bu yolda işlər uğurla davam etdirilir. Bizim də bir vətəndaş kimi vəzifəmiz bu qərarlardan irəli gələn tələbləri əməli işimizlə gələcəyimiz olan balalarımıza aşılamaq, təbiəti, yaşadığımız məkani qorumağı təbliğ etməkdir.

Təbiətə düzgün münasibət formalaşdırmaq uzunmüddətli bir prosesdir. Bu işin təməlini məktəbəqədər yaş dövründə qoymaq vacibdir. Təbiətin mühafizəsi haqqında bilikləri mənimsətmək rəhbərlik etdiyim 113 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasında bir neçə istiqamətdə aparılır. Belə ki, uşaqlara, onların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, ekoloji biliklərin verilməsi məşğələ prosesində, əmək fəaliyyətində, müşahidələr, didaktik və süjetli oyunlar, bədii ədəbiyyat nümunələri, ekskursiyalar vasitəsilə həyata keçirilir.

Ekoloji tərbiyəni lazımi səviyyədə qurmaq üçün bağçamızda inkişafetdirici mühit yaratmışıq: hər qrupda canlı guşələr yaradılmış, təbiət təqvimləri tərtib olunmuş, qruplar otaq bitkiləri ilə zənginləşdirilmişdir. Bunlarla yanaşı, bağçada əkin sahəsi də yaratmışıq. Burada tərbiyəçilərin və uşaqların köməyi ilə müxtəlif tərəvəz bitkiləri (xiyar, pomidor, badımcan

bibər və s.) əkməmişik. Bu da uzunmüddətli müşahidənin, təbiətdə əməyin təşkili üçün istiqamətverici amillərdən biri olmuşdur.

Bağçamızın ərazisində meyvə ağacları da əkməmişik. Bu il albalı və gavalı ağacları bol məhsul gətirdi. Məhsul uşaqların köməyi və iştirakı ilə yığıldı, süfrələrə verildi. Bu da onların böyük sevincinə səbəb oldu: uşaqlar öz əməklərinin bəhrəsini gördükləri üçün sevinirdilər.

Bağçamızda qruplar arasında “Ən yaxşı sahə” müsabiqəsi keçirilmişdir. Təbiət materiallarından istifadə etməklə yaradılmış əl işlərindən təşkil olunmuş sərgidə böyük qrupun tərbiyəçiləri Kərimova Aynur, Hüseynova Ləbixan 1-ci yərə, Hüseynova Sevda, Alkişiyeva Sahilə 2-ci yərə, Həsənova Nigar və Zeynalova Validə isə 3-cü yərə layiq görülmüşlər.

Tez-tez ekskursiyalar təşkil edirik. Ekskursiyadan əvvəl təbiətdə davranış qaydalarını uşaqların yadına salır, üzərimizə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməyə çalışırıq.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, təbiətə qayğı, onu qorumaq, gözəlliklərini qiymətləndirmək işinə kiçik yaşlardan başlamaq, sonra isə bu işi məktəbdə davam etdirmək lazımdır.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. 2003-cü il

Защитить природу! резюме

В статье речь идет о взаимоотношениях природы и человека, о воспитании чувства любви к природе в раннем возрасте. Так же раскрывается постановка вопроса и создание развивающей среды в данном детском саду.

Protect the nature! summary

The article is about the relationship between man and nature, of fostering a sense of love for nature at an early age. Just opens the question and the creation of the developing environment in the kindergarten.

HİSSƏ VƏ KƏSR ANLAYIŞLARININ TƏDRİSİNDƏ İKT-DƏN İSTİFADƏ

Tofiq Məmmədov,
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun dosenti

Məqalədə ibtidai siniflərdə hissə və kəsr anlayışlarını tədris edərkən İKT-nin istifadə yollarından bəhs olunur.

açar sözlər: ibtidai siniflər, hissə, kəsr, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, kompyuter, təlim prosesi, təlimdə müasir texnologiyalardan istifadə

ключевые слова: начальные классы, часть, дробь, информационно-коммуникационные технологии, компьютер, процесс обучения, использование современных технологий обучения

key words: primary school, part, fraction, information-communication technology, computers, the use of modern teaching technologies

Müasir dövrdə təhsilə verilən əsas tələblər ölkə prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Stratejiyası»nda öz əksini tapmışdır. Sərəncamda pedaqoji ictimaiyyəti düşündürən aktual məsələlər əhatə olunmuşdur. Bu sərəncamın mahiyyətində Azərbaycan təhsil sisteminin dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil sistemlərinə inteqrasiyasının təmin olunması üçün aşağıdakı istiqamətlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsilin məzmununun yaradılması;
- təhsilənlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsinə təmin edən yüksək nüfuzlu təhsilverənlərin formalaşdırılması;
- nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli tənzimləmə mexanizmlərinə malik, dövlət-ictimai xarakterli və biznes əməkdaşlığına əsaslanan təhsildə yeni idarəetmə sisteminin qurulması;
- müasir tələblərə cavab verən və ömür boyu təhsili təmin edən infrastrukturun yaradılması;
- təhsilin dayanıqlı və müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmaqla yeni maliyyələşdirmə mexanizmlərinin bərqərar olması.

Təhsil strategiyasından göründüyü kimi, səriştəyə əsaslanan təhsilin, şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması ön plandadır. Sual oluna bilər: səriştəyə əsaslanan təhsil dedikdə nə başa düşülməlidir? Səriştəli mütəxəssisin yetişdirilməsi üçün ilk növbədə təhsilverənin özü səriştəli olmalıdır. Bunun üçün təhsilverən bir sıra mühüm keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Bu keyfiyyətlər içərisində aşağıdakılar üstünlük təşkil edir:

1. Təhsil verdiyi sahə üzrə peşəkar olmaqla yanaşı, öz ixtisasını mükəmməl bilməlidir.
 2. Müasir təlim texnologiyalarından, xüsusilə İKT-dən baş çıxarmaqla yanaşı, tədris prosesində ondan səmərəli istifadə bacarıqlarına malik olmalıdır.
- Fikrimizcə, təlimlənin səriştəliliyi onun mənimsədiyi bilik və bacarıqları səmərəli şəkildə təcrübədə tətbiq etməsi ilə müəyyənləşdirilir.

Strategiyada nəzərdə tutulan təhsilin şəxsiyyətyönümlülüyü dedikdə, təhsilalanların keyfiyyətli təhsil almaları ilə yanaşı, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq, milli-mənəvi dəyərlərə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, tolerant, müstəqil və kreativ düşüncəyə malik, müasir təlim texnologiyalarından istifadə etməyi bacaran vətəndaşın formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Bu keyfiyyətlərin formalaşdırılmasında öyrənənlərin ünsüyyətqurma və təqdim etmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin xüsusi rolu var. Həmin keyfiyyətlərin formalaşdırılması üçün tədris prosesində təlimalananın öz fikir və düşüncələrini sərbəst, təmkinlə ifadə etməsi çox vacibdir.

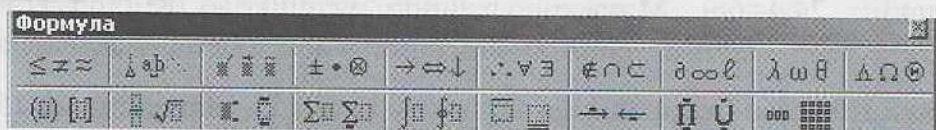
Ünsüyyətqurma və təqdim etmə prosesində, əsasən, aşağıdakı fəaliyyətlər əhatə olunur:

- müşahidə aparmaq;
- ehtimal etmək;
- məlumat toplamaq;
- məlumatı nizama salıb yekunlaşdırmaq;
- ümumiləşdirmə aparmaq;
- məlumatı təqdim etmək;
- fikirlərini şifahi və yazılı ifadə etmək;
- şifahi nitqin sadəliyini, aydınlığını, lakonikliyi təmin etmək;
- şifahi nitqin jestlər və mimikalarla uyğunluğunu təmin etmək;
- təqdim etmədə müasir elektron resurslardan (kompüter, proyektor, multimediyaya, İKT və s.) istifadə etmək;
- təqdim etmə formaları (alqoritm, şəkil, sxem) seçə bilmək;
- işguzar dialoq aparmaq;
- inandığı mülahizəni sübut etmək;
- ortaq fikrə gəlmək və s.

Təhsilin müxtəlif pillələrində (ümumtəhsil, orta ixtisas təhsili və ali məktəblərdə) əldə etdiyim təcrübədən, eyni zamanda müxtəlif yerlərdə (Moskva, Bakı, Dnepropetrovsk, Volqoqrad şəhərləri, Quzey Kıprıs Türk Cümhuriyyəti) olduğum ixtisasartırma kurslarında öyrəndiklərim mənə imkan verir ki, aşağıda nümunəsini göstərəcəyim mövzunun tədrisi haqqında mülahizələrimi həmkarlarımla bölüşüm.

Müasir pedaqoji texnologiyaları və İKT-ni tədris prosesinə tətbiq etməklə təlimalanların idrak səviyyələrinə uyğun olaraq ibtidai siniflərdə kəsr və hissə anlayışlarının İKT vasitəsilə tədrisini aşağıdakı ardıcılıqla planlaşdırıram.

İbtidai siniflərdə hissə və kəsr anlayışlarının İKT vasitəsilə tədrisində «Microsoft Word» əməliyyat sisteminin *Formula, Eqaution 3,0* proqramından istifadə edilir. Şagirdlər bu proqramda işləmək üçün onun elementlərinin adlarını, hər bir elementin vəzifəsini və istifadə qaydalarını bilməlidirlər. Proqramı açmaq üçün *Vstavka=Obyekt=Microsoft=Eqaution 3,0=Formula* əmrlərini ardıcıl yerinə yetirmək lazımdır. Bu proqramda bir çox əməliyyatlarla yanaşı, kəsrlər üzərində müəyyən əməliyyatları da aparmaq olur. Proqramda *kəsr xətti, kəsrin surəti, kəsrin məxrəci, vurma işarəsinin nöqtə ilə göstərilməsi* və s. işarələrin necə istifadə olunması qaydaları vardır. Deyilənləri icra etmək üçün formula proqramından istifadə olunmalıdır.

İbtidai siniflərin riyaziyyat kursunun məzmunu elə qurulmuşdur ki, şagirdlər V–XI siniflərdə riyaziyyatın sistemativ kursunu öyrənməkdə çətinlik çəkməsinlər. Bu mənada, hissə və kəsr anlayışlarının tədrisi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Kəmiyyətlərin ölçülməsi, adlı ədədlərin xırdalanması və çevrilməsi şagirdlərin **kəsr (hissə)** anlayışları ilə tanışlığını

zəruri edir. Ona görə də ibtidai sinif proqramına **kəsr (kəmiyyətin hissəsi)** anlayışı daxil edilmişdir. İbtidai məktəbdə ədəd anlayışının genişləndirilməsi müəyyən ardıcılıqla həyata keçirilir: $\frac{1}{2}$ saat=30dəqiqə, $\frac{1}{2}$ sentner=50kq və s. Şagirdlərin hissə və kəsr anlayışları ilə tanış edilmələri əyanilik əsasında həyata keçirilir. Dərslərin məzmununa aşağıdakıların daxil olması məqsəduyğundur:

- şagirdlərə tanış olan fiqurların, əşyaların praktik olaraq 2, 4, 3, 6, 8 və s. bərabər hissələrə bölünməsi;

- alınan hissələrin müşahidə və müqayisə edilməsi;

- ədədin hissəsini tapmağa və hissəsinə görə ədədi tapmağa aid məsələ həlli.

Şagirdlərin kəsr mövzusu ilə tanışlığı praktik işlərdən başlayır. Dairənin, düz xətt parçasının, düzbucaqlının, kvadratın iki bərabər hissəyə bölünməsi «yarısı», «ikidə bir hissəsi» anlayışlarının, həmin kəmiyyətlərin dörd bərabər hissəyə bölünməsi hissənin «dördüdə biri» və «ikidə birin yarısı» ifadələrinin formalaşmasına kömək edir. Hissələr haqqında təsəvvürlərin (xüsusilə həndəsi fiqurlardan dairə və düzbucaqlılar) formalaşdırılmasında əyanilik mühüm rol oynayır. Dairənin bərabər hissələrə bölünməsi nəticəsində alınan hissələr dairəyə oxşamadığı üçün uşaqların görmə yaddaşında daha tez həkk olunur. Burada iki istiqamətdə практик iş aparmaq olar:

- a) verilmiş fiqurun bərabər hissələrə bölünməsi;

- b) hissələri birləşdirərək, yenidən əvvəlki fiqurun bərpa edilməsi.

Müəllimin göstərişi ilə şagirdlər dairəni, düzbucaqlını 2, 4 bərabər hissəyə bölür və

$\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ hissələrini göstərirlər.

Fiqurun bərabər hissələrə bölünməsi aşağıdakı ardıcılıqla aparılmalıdır:

– 2, 4, 8 bərabər hissəyə bölmə;

– 3, 6 bərabər hissəyə bölmə;

– 5, 10 bərabər hissəyə bölmə.

Düz xətt parçasının, düzbucaqlının bərabər hissələrə bölünməsində xətkəşdən istifadə etmək lazımdır. Hissələri müqayisə etdikdən sonra, onların işarə olunmasına keçilir.

Müəllim hər hansı bir hissəni (məsələn, $\frac{1}{2}$) tələffüz edir və ona uyğun olan riyazi işarəni göstərir. Qeyd edək ki, hər bir hissə iki ədəd vasitəsilə yazılır. Üfüqi xəttin altında yazılan rəqəm əşyanın neçə bərabər hissəyə bölündüyünü, üstündə yazılan rəqəm isə həmin hissələrdən neçəsinin götürüldüyünü göstərir. Hissələrin müqayisəsini əyani şəkildə ($\frac{1}{2} > \frac{1}{3}$,

$\frac{1}{3} > \frac{1}{4}$ və s.) aparmaq lazımdır. Belə hazırlıqdan sonra məsələ həllinə başlanılır. Əvvəlcə

ədədin hissəsinin tapılmasına aid məsələ həll edilir: «24m parçanın $\frac{1}{4}$ hissəsini kəsdilər.

Parçanın kəsilən hissəsi neçə metrdir?»

Məsələdən aşkar olur ki, 24m parçanı 4 bərabər hissəyə bölüb, 1 hissəsinin uzunluğunu tapmaq lazımdır: $24:4=6m$. Məsələnin həllində əyanilikdən istifadə etmək lazımdır. Bundan sonra verilən hissəsinə görə ədədin tapılmasına aid məsələlərin həllinə keçmək olar: « $\frac{1}{3}$ hissəsi 15m olan ipin uzunluğu tapın». Aşkardır ki, ipin uzunluğu 15m-dən 3 dəfə çoxdur: $15m \cdot 3=45m$.

Şagirdlərdə sadə kəsrlər haqqında əyani təsəvvürlərin formalaşdırılması onların hissə haqqında qazandıqları bilik və vərdislərə, əyani vasitə və praktik işlərə əsaslanır.

Şagirdlərə tanış olan həndəsi fiqurlar (düz xətt parçası, düzbucaqlı, kvadrat, dairə) hissə və kəsr anlayışlarını öyrətmək üçün ən əlverişli vasitələrdir. Bu fiqurları müəyyən sayda hissələrə ayırmaqla, onlar həm də həmin fiqurların yeni hissələrini aşkar edirlər. «Kəsrlər» mövzusunun öyrənmə nəticəsində şagirdlər aşağıdakı bilik və bacarıqlara yiyələnirlər:

- kəsrin surət və məxrəcini fərqləndirmək və hər birinin mənasını izah etmək;
- məxrəcləri 10 dairəsində olan hissələri göstərmək və yazmaq;
- sadə kəsrləri əyani olaraq göstərmək, oxumaq, yazmaq, müqayisə etmək;
- ədədin (kəmiyyətin) hissəsini (kəsrini) və verilən hissəsinə (kəsrinə) görə ədədi (kəmiyyəti) tapmağa aid məsələləri həll etmək.

Kəsrlərin öyrədilməsi metodikası hissələrin öyrədilməsi metodikasına oxşardır. İllüstrasiya əsasında kəsrlər oxunur, yazılır, müqayisə edilir. Kəsrlərin müqayisə edilməsini öyrədarkən məxrəcləri 2, 4, 8, 5, 10 olan kəsrlər, yaxud 3, 6, 9 olan kəsrlər ayrılıqda müqayisə edilməlidir.

Kəsrlərin müqayisəsini aşağıdakı ardıcılıqla aparmaq olar:

- hissələrin müqayisə edilməsi;
- məxrəcləri bərabər, surətləri müxtəlif olan kəsrlərin müqayisəsi;
- surətləri bərabər, məxrəcləri müxtəlif olan kəsrlərin müqayisəsi;
- məxrəci və surəti müxtəlif olan kəsrlərin müqayisəsi.

a) Kəsrlər arasında «>», «<», «=» işarələrindən hansını yazmaq lazımdır?

$$\frac{3}{4} * \frac{2}{4}; \quad \frac{4}{8} * \frac{3}{4}$$

b) Elə ədəd seçin ki, kəsrlər arasında münasibət işarəsi doğru olsun.

$$\frac{4}{8} = \frac{*}{4}; \quad \frac{5}{10} > \frac{*}{4}; \quad \frac{2}{3} < \frac{*}{6}$$

Belə çalışmaların həlli hökmən düz xətt parçası üzərində əyani şəkildə illüstrasiya olunmalıdır.

Mövzu ilə əlaqədar bir məsələnin həlli nümunəsini göstərək.

MƏSƏLƏ 1. Velosipedçi 120 km yolun $\frac{2}{5}$ hissəsini 3 saata getdi. Velosipedçinin sürətini tapın.

HƏLLİ:

1) $120 : 5 = 24 \text{ km}$ – bütün yolun $\frac{1}{5}$ hissəsi;

2) $24 \cdot 2 = 48 \text{ km}$ – velosipedçinin 3 saatda getdiyi yol;

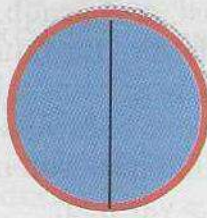
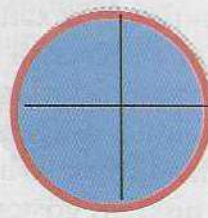
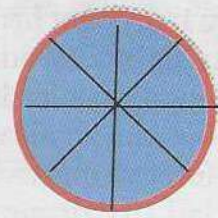
3) $48 : 3 = 16 \text{ km}$ – velosipedin sürəti.

Kəsrləri başa düşmək şagirdlər üçün çətin olduğundan bunları öyrənərkən mücərrədləşdirmə, ümumiləşdirmə tam ədədlərə nisbətən daha yavaş getməlidir. Şagirdi təlimin bütün aşağıdakı ardıcıl pillələrindən keçirmək lazımdır:

- əşyaların (karton dairənin, kağız zolağının) bərabər hissələrə bölünməsi;
- düz xətt parçasını, dairəni, düzbucaqlını, kvadratı (yarıya, dörd və səkkiz bərabər hissəyə) bölmə yolu ilə bərabər hissələrin alınması;
- bərabər payların müxtəlif şəkildə müşahidə edilməsi;
- kəsr ədədlərə aid məsələ həlli yolu ilə, təsəvvür etməklə kəsrlər üzərində əməllər edilməsi.

1

 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$

Geniş ölçüdə, ən aydın və inandırıcı əyaniliyin tətbiqi bütün kəsrlərin təsvir olunmasının əsasını təşkil edir. İstər payların alınması, istər çevrilməsi və ya paylar üzərində əməllər olsun – kəsrlər üzərində hər bir əməliyyatdan bərabər hissələrə bölünmüş əşyalar, şəkillər üzərində əməliyyatlara qədər aparılmalıdır. Dərsdə istifadə olunan əyani vəsaitlər bunlardır: bütöv və ya sektorlara bölünmüş karton dairələr, faner və ya kartondan hazırlanmış düzbucaqlılar, kvadratlar və s.

Təlimin ilk pillələrində bu əyani vəsaitlərdən dairələri üstün tutmaq lazımdır. Vahidin (təkliyin) bu və ya başqa payını ifadə edən dairə hissəsi, tam dairədən – təkdən aydın surətdə fərqlənir.

Düz xəttin bir hissəsi parça, düzbucaqlının bir hissəsi düzbucaqlı olduğu halda, dairənin bir hissəsi dairə olmayıb, şəkil etibarilə də dairədən fərqlənir. Bu, əyani vəsait olmaq etibarilə parça, kvadrat və ya düzbucaqlıdan imtina etmək demək deyildir. Burada ancaq kəsr ədədlərlə ilk tanışlıq zamanı dairə və kürə şəkilli cisimlərdən istifadənin üstün tutulması nəzərə alınır.

Kəsrləri öyrənərkən əyanilik olmalıdır. Bu məqsədlə şagirdlərin didaktik materialları olmalıdır. Onlar bu materiallardan istifadə edərək müxtəlif böyüklükdə paylar ala və bu paylar üzərində əməlləri yerinə yetirə bilirlər. Bundan sonra kəsr ədədlər üzərində tələb edilən əməllər daha asan həll olunur.

Kəsrlər aşağıdakı ardıcılıqla öyrənilir:

- «yarım», «dördüdə bir» «səkkizdə bir» payları, onlardan əmələ gələn kəsrlərin alınması;
- bir payın başqa paya çevrilməsi;
- biradlı və bir-birinin misli olan payları toplama və çıxma.

Kəsr anlayışı tədricən formalaşır, əvvəl əşyalar bərabər hissələrə bölünür və nəhayət bu anlayış mücərrəd anlayışa – vahidin hissəsi və ya payı anlayışına çevrilir. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ paylarını şagirdlər əşyaların hissələri kimi mənimsəyə bilirlər.

YARIM ($\frac{1}{2}$) İLƏ TANIŞLIQ. Müəllim hər bir şagirdə diametri 10sm olan iki karton və ya kağız dairə verir. Şagirdlərin işinə istiqamət vermək üçün müəllimin özündə də diametri 20–25 sm olan bir dairə olur. Müəllim öz dairəsini ortadan qatlayır, sonra isə səliqə ilə bütöv dairəni 2 bərabər hissəyə ayırır.

«Mən dairəni iki bərabər hissəyə böldüm. Neçə dənə yarım dairə oldu?» (iki dənə.) «Siz də öz dairənizi yarıya bölün. Neçə dənə yarım alındı?» (iki dənə). «Dairənin bir yarısını göstərin. Dairənin o biri yarısını da göstərin. Hər iki yarımı dairənin üstünə qoyun. Tam dairədə neçə dənə yarım vardır?», «Siz bir dənə yarımı o biri yarımın yanına qoyanda nə alındı?» (Tam dairə alındı.). «Elədir, iki dənə yarımından bir tam əşya düzəltmək olar: bunların ölçüsü bir-birinə görə necədir?» (Yarımlar bərabərdir.)

–Yarım dairə haqqında öyrəndiklərimizin hamısını təkrar edək. Yarım dairə almaq üçün tam dairəni iki bərabər hissəyə bölmək lazımdır. Tam dairədə iki dənə yarım var.

Yarımlar bərabərdir. İki dənə yarımından bir tam dairə düzəltmək olar. İndi yarımın necə yazıldığını sizə göstərim. Bu, belə yazılır: $\frac{1}{2}$. Əvvəlcə 1 yazılır, sonra altından bir xətt çəkilir və xəttin altında 2 yazılır.

Müəllim bu yazılışı belə izah edir: yarım dairəni almaq üçün bu dairəni iki bərabər hissəyə bölürük. Bu hissələrdən birini götürdük. Təkliyi xəttin üstündə, 2-ni altında yazırıq.

Uşaqlar dairənin yarılarının hər birinin üzərində $\frac{1}{2}$ yazırlar.

DÖRDDƏ BİR ($\frac{1}{4}$) İLƏ TANIŞLIQ. Müəllim dairələrdən birini yarıya qatlayır, onu səliqə ilə iki bərabər hissəyə bölür. İki dənə yarım dairə alınır. Müəllim hər yarım dairəni bir də yarıya qatlayır və iki bərabər hissəyə bölür, yəni dairə dörd hissəyə bölünür. Hər hissə «dairənin dördə bir hissəsi» adlanır.

$\frac{1}{4}$ haqqında öyrəndiklərimizi təkrar edək: dördə bir dairəni almaq üçün tam dairəni dörd bərabər hissəyə bölmək lazımdır. Dördə birlər bir-birinə bərabərdir. Tam dairədə 4 dənə dördə bir, yarım dairədə 2 dənə dördə bir vardır. 4 dənə dördə birdən tam dairə düzəltmək olar. Dördə ikini almaq üçün tam dairəni 4 bərabər hissəyə bölüb, bu cür iki hissə, dördə üçü almaq üçün tam dairəni dörd bərabər hissəyə bölüb, 3 hissəsini götürmək lazımdır. Bu belə yazılır: dördə bir $\frac{1}{4}$; dördə iki $\frac{2}{4}$; dördə üç $\frac{3}{4}$.

SƏKKİZDƏ BİR $\frac{1}{8}$ İLƏ TANIŞLIQ. $\frac{1}{8}$ ilə tanışlıq zamanı $\frac{1}{2}$ və $\frac{1}{4}$ haqqında konkret təsəvvürlər verilməsində istifadə olunan əyani vəsaitlərdən istifadə edilir və iş plan üzrə aparılır. Bir fiquru (kvadrat, düzbucaqlı, dairə və s.) 8 bərabər hissəyə bölmək üçün əvvəlcə 2 bərabər hissəyə ($\frac{1}{2}$) bölünür. ($\frac{1}{2}$) hissələri yenidən iki bərabər hissəyə böldükdə ($\frac{1}{4}$) və $\frac{1}{4}$ hissələri yenidən iki bərabər hissəyə böldükdə $\frac{1}{8}$ kəsri alınır. Əşyanı 8 bərabər hissəyə bölüb 2 hissəsini götürdükdə $\frac{2}{8}$, 3 hissəsini götürdükdə $\frac{3}{8}$, 4 hissəsini götürdükdə $\frac{4}{8}$, 5 hissəsini götürdükdə $\frac{5}{8}$, 6 hissəsini götürdükdə $\frac{6}{8}$, 7 hissəsini götürdükdə isə $\frac{7}{8}$ kəsrləri alınır.

BƏŞDƏ BİR ($\frac{1}{5}$) VƏ ONDA BİRLƏ ($\frac{1}{10}$) TANIŞLIQ. Şagirdləri $\frac{1}{5}$ və $\frac{1}{10}$ ilə tanış etmək üçün metr və desimetrdən istifadə etmək lazımdır. Bunun üçün hər bir şagirdin santimetrlərə bölünmüş xətkəsi olmalıdır. Onlar burada $\frac{1}{10}$ m-in 1 dm, $\frac{2}{10}$ m-in 2 dm, $\frac{3}{10}$ m-in 3 dm və s. olduğunu görürlər.

Sonra şagirdlər 1 desimetri tam və ya təklik kimi götürüb, onu 10 bərabər hissəyə bölür və $\frac{1}{10}$ dm və ya 1 sm; $\frac{2}{10}$ dm və ya 2 sm; ... $\frac{9}{10}$ dm və ya 9 sm alırlar. Nəhayət, 1 sm-i təklik kimi qəbul edib bunu da 10 bərabər hissəyə bölmək olar. Bu halda onda bir hissələr millimetri göstərir. Onda bir hissələrdən əmələ gələn $\frac{3}{10}$, $\frac{7}{10}$, $\frac{9}{10}$ və s. kəsrlər metrə və desimetrdə göstərilir. Müəllim $\frac{1}{8}$ ilə tanışlıq zamanı olduğu kimi, burada da şagirdlərə

onda bir payların xırdalanması, beşdə bir paylara və yarımlara çevrilməsini müfəssəl öyrədir və metr vasitəsilə aşağıdakıları göstərir: tam metrdə 10 dənə onda bir var, yarım metrdə 5 dənə onda bir var, beşdə bir metrdə 2 onda bir var, beşdə iki metrdə 4 onda bir var, beşdə üç metrdə 6 onda bir var, beşdə dörd metrdə 8 onda bir var. İki onda birdən bir beşdə bir düzəltmək olar. Dörd onda birdən 2 beşdə bir, altı onda birdən 3 beşdə bir, səkkiz onda birdən 4 beşdə bir, on onda birdən 5 beşdə bir və ya tam metr (dairə, kvadrat və s.) düzəltmək olar. Müəllim burada da həmin sualları verir: $\frac{3}{10}$, $\frac{5}{10}$, $\frac{7}{10}$ metri necə almaq

olar? $\frac{3}{5}$ metri, $\frac{4}{5}$ dairəni və s. necə almaq olar?

Təlimin bu pilləsində kəsrin tərifini verməmək də olar. Yarım, dördüdə bir, səkkizdə bir, beşdə bir, onda bir, onda yeddi, səkkizdə beş, dördüdə üç və s. bu kimi ədədlərə **kəsr ədədlər** deyildiyini şagirdlərə söyləmək kifayətdir. Qeyd etmək olar ki, bu ədədləri alarkən təkliyi bərabər hissələrə bölərək, bunun hamısını deyil, bir və ya bir neçə hissəsi, yəni tam deyil, az hissə götürüldüyü üçün bu ədədlərə **kəsr** deyilir. Bundan sonra müəllim kompyuterdə

müxtəlif kəsrlər ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$) göstərməyi tapşırır.

Kəsrlərin rəqəmlərlə ifadəsini fiqurlarla, əşyalarla ifadəsi ilə şagirdlərin şüurunda möhkəmləndirmək üçün onların yazılması və oxunmasında kompyuterin köməyindən istifadə edirik. Kəsrin kompyuterdə yazılışı və oxunması şagirdlər tərəfindən aydın başa düşülür.

PAYLARIN XIRDALANMASI VƏ ÇEVİRİLMƏSİ. Kompyuter vasitəsilə $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ kəsrlərin xırdalanmasını və çevrilməsini **Mikrosoft Word** ⇒ **Tablisa** ⇒ **Vstavit** ⇒ **Tablisa** ⇒ **Vstavka** **Tablisa** proqramı ilə şagirdlərə izah etmək lazımdır. Bunun üçün bərabər ölçüdə dörd zolaq götürürük. Bunlardan biri tam olub, təkliyi göstərir, ikincisi yarıya, üçüncü 4 bərabər hissəyə, dördüncüsü isə 8 bərabər hissəyə bölünmüşdür. Bu zolaqları bir-birinin yanına qoyduqda, payları ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$) tutuşdurmaq olur.

Müəllim şagirdlərin diqqətini zolaqlara cəlb edərək suallar verir:

– $\frac{1}{2}$ -də neçə dördüdə bir var? Cavabı belə yazın: $\frac{1}{2} = \frac{2}{4}$.

– $\frac{1}{2}$ -də neçə səkkizdə bir var? Belə yazın: $\frac{1}{2} = \frac{4}{8}$.

– $\frac{1}{4}$ -də neçə səkkizdə bir var? ($\frac{1}{4} = \frac{2}{8}$)

– $\frac{2}{4}$ -də neçə səkkizdə bir var?

– $\frac{3}{4}$ -də neçə səkkizdə bir var?

– Təklidə neçə ikidə bir var? ($1 = \frac{2}{2}$)

– Təklidə neçə dördüdə bir var? ($1 = \frac{4}{4}$).

– Təklidə neçə səkkizdə bir var? ($1 = \frac{8}{8}$).

ƏKS TƏMRİNLƏR: $\frac{2}{4}$ neçə yarım edər? ($\frac{2}{4} = \frac{1}{2}$). $\frac{2}{8}$ -ni hansı iri paylara çevirmək olar?

Bəs $\frac{4}{8}$ -ü hansı paylara çevirmək olar? Yazın: $\frac{2}{8} = \frac{1}{4}$; $\frac{4}{8} = \frac{2}{4} = \frac{1}{2}$.

Beşdə bir və onda bir paylarla da yuxardakına oxşar təmrinlər edilir. Bunun üçün təkliyi, beşdə birləri və onda birləri göstərən 3 zolaq götürülür. Bu zolaqlar vasitəsilə aşağıdakılar göstərilir: $1 = \frac{5}{5}$; $1 = \frac{10}{10}$; $\frac{1}{5} = \frac{2}{10}$; $\frac{2}{5} = \frac{4}{10}$; $\frac{5}{5} = \frac{10}{10}$.

Əksi belədir: $\frac{2}{10} = \frac{1}{5}$; $\frac{4}{10} = \frac{2}{5}$; $\frac{6}{10} = \frac{3}{5}$; $\frac{8}{10} = \frac{4}{5}$; $\frac{5}{10} = \frac{1}{2}$.

Uşaqların xırda payları iri paylara çevirməyi bacarmaları üçün onlara bir payı başqa paylarla ifadə etmək (kəsrli ixtisar etmək üçün) öyrədilir. Sonralar kəsrlərin toplanmasında bu əməliyyat onlara lazım olacaqdır.

MƏSƏLƏ: $\frac{3}{5}$ kəsrini onda bir paylara xırdalayın. Şagirdlər belə mühakimə yürüdürlər: $\frac{5}{5}$ -dən $\frac{10}{10}$, $\frac{1}{5}$ -dən $\frac{2}{10}$, $\frac{3}{5}$ -dən isə $\frac{6}{10}$ alınır.

Payları çevirmək xırdalamanın tərsidir. Ona görə də xırdalama çevirmənin əsasını təşkil edir.

MƏSƏLƏ: $\frac{6}{8}$ kəsrini daha iri paylara çevirin. Bu paylar dördüdə birlərdir. Bir dördüdə bir iki səkkizdə birdən əmələ gəlir. İkinci dördüdə bir də iki səkkizdə birdən əmələ gəlir. $\frac{6}{8}$ -dən isə $\frac{3}{4}$ alınır. Belə yazılır: $\frac{6}{8} = \frac{3}{4}$.

Deyənlərdən bu nəticəyə gəlirik ki, riyaziyyatın ibtidai kursunun tədrisində kompyuter vasitəsilə sadə kəsrlərin öyrədilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Sadə kəsrlərin kompyuter vasitəsilə tədrisi əyani təsəvvürlərin formalaşdırılması şagirdlərin intuitiv biliklərinin inkişafını, hissələr haqqında qazandıqları bilik və vərdişlərin möhkəmləndirilməsini, praktik işlərin əyani vəsaitlərlə möhkəmləndirilməsini və zənginləşdirilməsini təmin edir.

Şagirdlərə tanış olan həndəsi fiqurlar (düz xətt parçası, düzbucaqlı, kvadrat, dairə) «hissə» və «kəsr» anlayışlarını öyrətmək üçün əlverişli vasitələrdir. Şagirdlər bu fiqurları müəyyən sayda bərabər hissələrə ayırmaqla, həm də onların yeni hissələrini aşkar edirlər.

Kəsrlərin İKT vasitəsilə tədrisi şagirdlərdə vaxta qənaət etmək, dəqiqlik, ardıcılıq, özünə nəzarət, məntiqi düşüncə kimi müsbət keyfiyyətlər formalaşdırır.

ədəbiyyat

1. «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası», 2013-cü il, oktyabrın 24-ü.
2. Məmmədov T.Ə. İbtidai təhsildə riyaziyyatın tədrisi metodikası. Naxçıvan: «Əcəmi», 2011.
3. Истомина Н.Б. Методика обучения математике а начальных классах. Москва, «Академия», 2000.

использование ИКТ в преподавании понятия дробь и часть резюме

Статья посвящена проблеме использования ИКТ в преподавании понятий дробь и часть. Автор статьи разрабатывал пути использования ИКТ в преподавании в начальных классах темы найти число по заданным частям или найти часть заданного числа и приводит конкретные примеры.

the use of ICT in teaching concepts and fraction part summary

The article deals with the use of ICT in teaching concepts and fraction part. The author developed a way to use ICT in teaching in primary schools to find the number of threads for a given part or a part of a specified number, and case.

FİZİKİ TƏRBİYƏ PROQRAMLARININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARLA TƏDRİSİN VƏZİYYƏTİ

Baloğlan Quliyev,

ADPU-nun dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Məqalədə ibtidai siniflərdə fiziki tərbiyə proqramlarının xüsusiyyətlərindən və müxtəlif orta təhsil müəssisələrində fənnin tədrisi vəziyyətindən söhbət gedir.

açar sözlər: innovasiya, passiv, interaktiv dərslər, texnologiya, reallıq, dərslərin mərhələləri, informasiya, dozalaşdırma, psixomotor funksiyalar, sürət, inkişaf

ключевые слова: инновация, пассивный, интерактивный урок, технология, реальность, этапы урока, информация, дозировка, психомоторные функции, скорость, развития

key words: innovation, passive, interactive lesson, technology, reality, steps lesson, information, dosage, psychomotor functions, speed, development

İbtidai sinif şagirdlərini fiziki baxımdan inkişaf etdirmək, təlimdə nailiyyətlərin qazanılmasında, sağlamlığın möhkəmləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fiziki tərbiyə proqramlarının məzmununun zənginləşdirilməsi, nəzəri biliklərin, praktik tədris materiallarının səmərəli prinsip, metod, vasitə və priyomlardan istifadə etməklə mənimsədilməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

Fənn proqramları təlim nəticələrini, məzmun standartlarını, pedaqoji prosesin təşkilini, təlim nailiyyətlərini qiymətləndirilməsini, sağlamlığın qorunması və reabilitasiyasını, Təhsil Qanununun prinsiplərini, məqsədini, vəzifələrini, digər parametrləri özündə əks etdirir. Onların əsas mahiyyəti şagirdin təhsil aldığı pedaqoji, psixomotor (hərəkət) mühiti yeniləşdirmək, fənnin tədrisini cəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşdırmaq, fiziki təhsil-tərbiyə prosesinin çevikliyinə, interaktivliyinə nail olmaq, həm də onun ümumdünya fiziki təhsil-tərbiyə sisteminə inteqrasiyasını, milli, ümumbəşəri təcrübənin mənimsənilməsini təmin etmək və sürətləndirməkdən ibarətdir.

Bütün bunlar nəticəyönümlü və şəxsiyyətyönümlü təlim-tərbiyə prosesi yaradır ki, bu da elmi-metodik anlayışların dərk olunmasına, mənimsənilmiş məlumatların tətbiq edilmə mexanizminin öyrənilməsinə, yeni informasiya əldə etməklə zəruri biliklərin qazanılmasına səbəb olur. Digər tərəfdən də şagirdlərin idraki, emosional, psixomotor bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələri ilə onların sağlamlığına, reabilitasiyasına xidmət edən intellektual-hərəkət fəaliyyətlərin aktivləşdirilməsi ilə nəticələnir. Bu, fiziki təhsil və tərbiyənin daha sürətlə, keyfiyyətlə mənimsənilməsinə, aşılmasına əlverişli şərait yaradır.

Proqram hazırlanarkən şagirdyönümlülük başlıca istiqamət kimi müəyyənləşdirilmiş, ilk növbədə ümumi təlim nəticələri standartlarının işlənməsində şagird fəaliyyətinin müşahidə edilməsi, öyrənilməsi, təhlili, ümumiləşdirilməsi və nəticələri diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Fənn kurikulumunun tərtibində, təlim strategiyası və onun qiymətləndirilməsində sinif müəlliminin bir subyekt olaraq bütün fəaliyyətlərin önündə olması mühüm məqsəd və vəzifə kimi əsas götürülmüşdür.

FƏNN KURİKULUMUNUN MƏQSƏDİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Fənn kurikulumunun başlıca məqsədi kiçik məktəbyaşlı uşaqların hərəkət qabiliyyətlərini, fiziki inkişaf və hazırlığını yüksəltmək, sağlamlıqlarını, mənəvi-iradi keyfiyyətlərini, nəhayət, şəxsiyyət kimi formalaşmalarını təmin etmək naminə fiziki təhsilin inkişafına, inteqrasiyasına, milli, bəşəri dəyərlərin mənimsənilməsi və tətbiqinə, onun daha da təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Bunların reallaşması üçün fənnin sağlamlığa yönəltmə, fiziki tərbiyə sahəsində bilik,

bacarıq və vərdişlərin təkmilləşdirilməsi və hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafı ilə bərabər, tərbiyənin tərkib hissələri ilə əlaqədə (zehni, estetik, vətənpərvərlik və s.), fəndaxili, fənlərarası inteqrasiyada nəzərə alınmışdır.

Təhsil islahatının və yeni Təhsil Qanununun reallaşdırılmasında zəruri işlək mexanizmlərdən biri kimi fənn kurikulumunun mövzusu, həcmi və məzmununun standartlara uyğunluğu çox vacib pedaqoji-psixoloji komponentlərdən sayılır. Buna görə də mövzuları seçərkən həyatiliyin, dəyərliliyin, milli ümumbəşəri nailiyyətlərin nəzərə alınması prioritet təşkil etmişdir. Mövzuların dəqiqləşdirilməsində şagirdyönümlülüklə yanaşı, onun mahiyyətinə, ardıcılığına və inteqrasiyasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Fənn proqramlarının qarşısında fiziki tərbiyə üzrə nəzəri bilikləri mənimsətmək, informasiya təminatı, bədəni möhkəmləndirmək, sağlamlığın qorunması, reabilitasiyası, qiymətləndirmə üzrə bilik və bacarıqlara yiyələnmək, hərəkəti qabiliyyətləri inkişaf etdirmək, oyun və hərəkətlərin icra olunma texnikasını öyrətmək, mədəni-iradi keyfiyyətlər aşılamaq, şəxsiyyətin formalaşmasını təmin etmək, fəndaxili, fənlərarası və tərbiyənin tərkib hissələri ilə inteqrasiyanı təmin etmək, təhlükəsizlik, mühafizə, özünümühafizə, ilk tibbi yardım qaydalarını bacarmaq, idman avadanlıq və ləvazimatlarını qorumaq, onlardan istifadə edə bilmək, davranış qaydalarına riayət etmək kimi vacib vəzifələr durur.

Qeyd etməliyik ki, ümumən yeniləşdirilmiş fənn proqramları mükəmməl bir təhsil-tərbiyə sənədi kimi qəbul olunsa da, bu, hələ fiziki tərbiyənin problem məsələlərinin həlli demək deyil. Əsas hədəf göstərilənlərin mütərəqqi pedaqoji texnologiyalar vasitəsilə reallaşdırılmasıdır. Həmin məqsədlə Bakı şəhər və rayon ümumtəhsil məktəblərinin bir çox ibtidai siniflərində fiziki tərbiyənin tədrisi vəziyyətini öyrənmək üçün ilk növbədə tədris sənədləri ilə (proqram, sinif jurnalları, planlaşdırma və s.) müəllimlərin dərslər, dərslər vəsaiti, texniki vasitələrlə təminatı, idmanın texniki bazası (idman zalı, məktəbyanı meydança, yüngül atletika sektorları, onların ləvazimat və avadanlıqlarla təchizatı) ilə tanış olduq. Məktəbin kütləvi sinifdən xaric və məktəbdənkənar idman, fiziki tərbiyə tədbirlərini müşahidə etdik. Xüsusilə, gəzinti, turist yürüşləri, ekskursiyalar üzrə marşrut, planlaşdırma, hazırlıq işləri ilə maraqlandıq. Məktəbin ailə və ictimaiyyətlə, yerli bələdiyyələrlə birgə fəaliyyətini öyrənib, təhlilini apardıq. Bundan əlavə, fiziki tərbiyə dərslərini aparan sinif müəllimlərinin ixtisası yönümlü, seminar və treninqlərdə iştirakı, fiziki tərbiyəyə münasibəti ilə maraqlandıq. Məktəb rəhbərlərinin fənnə münasibətini, dərslərin keçirilməsi üçün yaradılan şəraiti müşahidə etdik. Eyni zamanda təhsil şöbələrinin, metodbirləşmələrin, fiziki tərbiyə müəllimlərinin ibtidai sinif şagirdlərinin fiziki tərbiyəsinə köməyi və münasibətini araşdırdıq.

Uzun illərdən bəri və son vaxtlar apardığımız müşahidə, söhbət, anket sorğuları, müsahibə, diskussiyalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Bakı şəhərindəki bir sıra məktəblər istisna olunmaqla, demək olar ki, ibtidai siniflərdə fiziki tərbiyə üzrə dərslər yükünü aparmaq sinif müəllimlərinə həvalə edilmişdir. Bu sahədə tədris, idman və uşaqların sağlamlığına yönəldilmiş işlər əvvəllər aparılmış (1970 – 90-cı illər) tədbirlərdən heç də fərqlənmir. Bəzi məktəblərdə ona əyləncə kimi baxılır, bəzilərinə digər fənlərlə əvəz edilir, əksər məktəblərdə isə hazır verilmiş planlaşdırma əsasında mövzular səliqəli xətlə jurnallara köçürülür və bunula da iş bitmiş hesab olunur. Bu, açıq desək, heç kəsi narahat etmir. Fiziki tərbiyəyə nəzarət və məsuliyyət hiss edilmir, bir çox məktəblərdə lazımi şərait yox dərəcəsidir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dediyi kimi, “ibtidai siniflərdə bədən tərbiyəsi dərsləri keçirilmir, ən yaxşı halda başqa fənlərlə əvəz olunur”.

İbtidai siniflərdə fiziki tərbiyənin tədrisinin vəziyyəti və təşkili təxminən 3 istiqamətdə gedir:

- dərslərin yeni yanaşma ilə təşkili;
- dərslərin ənənəvi (passiv) formada təşkili;
- dərslərin ana dili və riyaziyyat dərsləri ilə əvəz olunması.

Müşahidələr göstərir ki, Bakı şəhərinin bəzi ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində şagirdlərin fiziki tərbiyəsi diqqət mərkəzində saxlanılır, onun tədrisinin müasir tələblər səviyyəsində təşkili və keçirilməsinə ciddi səy göstərilir. Yasamal rayonunun 13, 18, 158, 254, 72 nömrəli məktəblərini buna misal göstərmək olar. Bir sıra rayon mərkəzlərində, o cümlədən, Şəki, Şirvan, Beyləqan, Horadiz şəhər məktəblərində şagirdlərin fiziki tərbiyəsinə qayğı göstərildiyini qeyd etmək lazımdır. Məlum olmuşdur ki, bu məktəblərin sinif müəllimləri fiziki tərbiyə üzrə treninqlərdə fəal iştirak edir, dərslər təşkili və keçirilməsinə dair zəruri məsləhət və tövsiyələr alır, proqram materiallarının yeni təlim texnologiyaları ilə mənimsədilməsi metodlarına yiyələnirlər. Onlar məktəbyanı meydançalarda, idman zallarında kiçik məktəbyaşlı uşaqlarla oyunların keçirilməsinə və müxtəlif fiziki hərəkətlərin yerinə yetirilməsi texnikasına yiyələnməklə yanaşı, həm də dərslər strukturunu bilir və praktik tapşırıqları öyrətmək qabiliyyətinə malikdirlər. Onların təlim prosesi üçün lazımi ləvazimat və avadanlıqların əldə edilməsi, məktəbyanı meydançada oyun yerlərinin düzəldilməsi, qorunub saxlanılmasında lazımi təcrübələri vardır. Dərslə təhlükəsizlik, mühafizə və özünümühafizə, ilk tibbi yardım və davranış qaydalarının şagirdlərə mənimsədilməsinə nail olurlar.

Sorğu nəticəsində aydın olmuşdur ki, müəllimlər praktik və nəzəri tədris materiallarının məzmunu, təlimi üsulları və təşkili formaları haqqında məlumatlıdırlar, dərslər təhlili və qiymətləndirmə aparmağı bacarırlar. Onlar şagirdlərin oyunu təşkil etmələrinə və hərəkətləri müstəqil icra etmələrinə şərait yaradırlar. Oyun və hərəkətlərin əhəmiyyəti ilə əlaqədar yaradıcı suallar verməklə onların müstəqil hərəkət fəaliyyətini genişləndirir, idraki fəallığının yüksəlməsinə nail olurlar. Müəllimlər tədris işlərini planlaşdırır və dərslər icmalını tərtib edir, mühit və şəraitdən asılı olaraq dərsləri qurur, nəzəri və praktik materialların qavranılmasını təmin edirlər. Bütün bunlar şagirdlərin fiziki tərbiyəyə maraq və meyillərini gücləndirir, hərəkət qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, sərbəst qərar qəbul etmə, fikir söyləmək bacarıqlarının və praktik vərdişlərin möhkəmləndirilməsinə səbəb olur. Bu, həm də bilik, bacarıq və vərdişlərin, gigiyena mədəniyyətinin aşılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fiziki tərbiyə prosesinin bu istiqamətdə təşkili şagirdlər arasında qarşılıqlı hörmət, dostluq, həmrəylik, vətənpərvərlik hissi yaratmağa xidmət edir.

Müşahidələr zamanı müəyyənləşdirilmişdir ki, müəllimlər təlimdə şagirdlərin fəallıq göstərmələrinə, sərbəstliyinə şərait yaradır, prosesin demokratik idarə edilməsinə üstünlük verirlər. Müəllimin başlıca vəzifəsi şagirdlərin diqqətini hərəkət və oyunların düzgün həyata keçirilməsinə yönəltməkdən ibarət olur. Bu məqsədlə geniş və hərtərəfli iş planı hazırlanır, interaktiv tapşırıq və suallar tərtib olunur, diskussiyalar aparılır. Müəllim məşğələ yerlərinin sanitariya-gigiyena tələbləri baxımından hazırlanmasına, təlimin ləvazimat və avadanlıqlarla təchizinə, təhlükəsizliyin təminatına, yeni bilik və bacarıqların öyrədilməsinə, vərdişlərin aşılmasına, mənimsənilmiş tədris materiallarının möhkəmləndirilməsinə diqqət yetirir, xüsusən hərəkət və oyun bacarıqlarının daha da dərinləşdirilməsi və vərdişlərin formalaşdırılmasını nəzarətdə saxlayır. Dərslər interaktiv metodla təşkili şagirdlərin idraki hissələrinin fəallığının yüksəlməsinə, həm də hərəkət fəaliyyətlərinin artmasına, təlimin demokratik əsaslarda qurulmasına, milli, ümumbəşəri dəyərlərin qorunub saxlanmasına zəmin yaradır. Tədrisin məzmun standartlarına və təhsil strategiyasına uyğunluğu, şagird və müəllimin əlbir fəaliyyəti təlimin əməkdaşlıq şəraitində təşkilinə imkan verir. Belə ki, müəllim fiziki tərbiyə prosesində interaktiv təlim metodlarından istifadə edərək, diqqəti, əsasən aşağıdakılara yönəldir:

- şagirdlərin fiziki tərbiyə məşğələlərinə cəlb edilmələri və onların emosionallığının təmin olunması ;
- oyun və hərəkətlər üzrə informasiya təminatı və nəzəri biliklərin mənimsənilməsi üçün mövzuya aid problem-situasiya yaradılması;
- təlimin praktik səciyyə daşması və praktik cəhətdən dəyərləndirilməsi;
- şagirdlərin tədrisə marağının artırılması, onların sərbəst və yaradıcı fəaliyyət göstərmələri;

- şagirdlərin təfəkkür qabiliyyətinin, fiziki inkişafının yüksəldilməsinin təlim mühitinin təşkilinə istiqamətləndirilməsi.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, interaktiv təlim metodu dərslərin effektivliyinin yüksəldilməsində mühüm vasitələrdən hesab edilir, biliklərin məzmununun mənimsənilməsini, tətbiqinin səmərəliliyini artırır, şagirdlərin dərk etmə qabiliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu şərtlə ki, fəal təlimlə keçirilən dərslərin əsas xüsusiyyətləri, yəni məqsədi, mahiyyəti, prioritet vəzifələri, təşkili və tətbiqi komponentləri dərslərin mövzusunə, reallıqlara (şərait, iqlim, təchizat, resurslar və s.) uzlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilsin.

Müşahidələrdən məlum olur ki, yuxarıda göstərilən məktəblərin ibtidai sinif müəllimləri fiziki tərbiyə dərslərində fəal təlim metodlarını tətbiq edərkən onu aşağıdakı mərhələlərə əsaslanaraq qururlar:

- Fəal dərslərin **birinci mərhələsində** şagirdlərin diqqətini təlimə cəmləşdirmək üçün onların idraki fəallığının artırılmasına və hərəkəti fəaliyyətinin yüksəldilməsinə nail olurlar. Bu məqsədlə mövzunun mahiyyəti, oyun və hərəkətlərin uşaq orqanizminin sağlamlığı üçün əhəmiyyəti uşaqların nəzərinə çatdırılır, onlarda bu barədə təsəvvür yaradılır.

- Dərslərin **ikinci mərhələsində** birinci mərhələdə görülmüş işlərin dərinləşdirilməsi, könüllü yerinə yetirilməsi, tamamlanmasını təmin etmək üçün idraki və hərəkəti fəaliyyətin motivasiya mexanizmi işə salınır. Bunun üçün şagirdlərin əhvali-ruhiyyəsini yüksəldən, emosionallığını artıran, dərslə maraqlı və meylini gücləndirən, təfəkkürü oyadan (qıcıqlandıran) vasitələrdən, onları fiziki fəaliyyətə cəlb etməkdən ötrü isə maraqlı, sadə, əyləncəli oyun elementlərinə, nümunələrə istinad edilir. Şagirdlərin deyilənləri anlamaları üçün müəllimin şəxsi nümunəsinə, əyani dəlillərə müraciət olunur. Belə ki, şagirdlərin təfəkkür prosesini hərəkətə gətirməklə mənimsənilən biliklər əsasında onların özləri tərəfindən mövzuya dair sualların səsəlməsinə, motivasiya mühitinin yaranmasına səbəb olur.

- **Üçüncü mərhələdə** oyun və hərəkətlərə dair suallar, ehtimallar müəllimin köməyi ilə dəqiqləşdirildikdən sonra şagirdlər dərslərin təşkili və keçirilməsi üçün vacib olan təşkilati işləri yerinə yetirir, ləvazimat və avadanlıqlardan istifadə, məşğələ yerinin sanitariya və özünümühafizə qaydalarına riayət edərək fəaliyyətlərini nümayiş etdirirlər.

Təlim müxtəlif formalarda aparılır: bütün siniflə, yarımsiniflərə və dəstələrə bölünərək, fərdi.

- **Dördüncü mərhələdə** informasiya mübadiləsi aparılır. Bu zaman mövzunun mahiyyətini anlamaq üçün ona maraqlı artırılması, diqqətin yönəldilməsi, müşahidə etmək, axtarış tapmaq, bir-birini dinləmək, fikir söyləmək, dəlilləri nəzərə almaq və s. proseslər həyata keçirilir.

- **Beşinci mərhələdə** informasiya mübadiləsi və müzakirələr başlanır. Bu mərhələ kiçikyaşlı məktəblilər üçün bir qədər çətin olsa da, bu, fəal təlimin tətbiqində vacibdir, çünki bu mərhələdə təfəkkürün və hərəkəti fəallığın müxtəlif növlərindən bəhrələnmək üçün onların fəallaşması tələb olunur. Müəllim bələdçi funksiyasını yerinə yetirməklə görülmüş işləri sistemləşdirir, təfəkkür və hərəkəti fəallıq arasında əlaqəni aşkara çıxarır və konkretləşdirərək şagirdlərin nəzərinə çatdırır.

- Altıncı mərhələdə müəllimin köməyi ilə aparılmış təlim işləri ümumiləşdirilir, müvafiq nəticələr alınır, nəticə çıxarılır. Müəllimin müdaxiləsi ilə oyun və təmrinlər üzrə əldə edilmiş bilik və bacarıqların ümumiləşdirilməsi, sistemə salınması, qarşılıqlı əlaqənin bir daha dəqiqləşdirilməsi üçün suallar qoyulur, bilik və bacarıqlar, məlumatlar sistemə salınır.

- Yeddinci mərhələ məsuliyyətli və zəruri mərhələdir, çünki bu mərhələdə qazanılmış bilik və bacarıqların tətbiqinə başlanılır, məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilmə səviyyəsi aşkara çıxarılır, gələcəkdə həyata keçiriləcək işlərə hazırlıq mərhələsi kimi qiymətləndirilir, həmçinin stimullaşdırılır.

- Sonuncu – **səkkizinci mərhələ** təlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, refleksiya (tamamlanmış işin şüurda inikası) mərhələsi də adlandırılır. Fiziki tərbiyə dərslərinin stimullaşdırılması və təlim nəticələrinə nail olmaqda qiymətləndirmə və refleksiya əhəmiyyətli mexanizmlər hesab

olunur. Gələcək prioritetlərin başa çatdırılmasında, səmərəliliyinin təmin olunmasında, mövcud nöqsanların aşkarlanması və təlimin səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində qiymətləndirmə və refleksiya ən əlverişli pedaqoji proseslərdən sayılır.

Deyilənləri əyaniləşdirmək, müəllimlərə kömək məqsədilə III sinfin fənn proqramına uyğun bir dərs nümunəsini təqdim edirik:

MÖVZU : hərəkət sürətinin inkişaf etdirilməsi

STANDART: şagird:

1.1.1. sağlamlığın möhkəmləndirilməsində hərəkət fəaliyyətin rolunu izah edir;

2.2.1. musiqi elementləri daxil edilmiş milli mütəhərrik oyunlarda iştirak edir;

3.1.1.3. qaçış və ayrı-ayrı oyunlar zamanı estafetlərdə fəal iştirak edir;

4.1.1. hərəkətin icrası və oyun prosesində məqsədyönlülük, mübarizlik nümayiş etdirir.

MƏQSƏDLƏR:

- sağlamlığın möhkəmləndirilməsi haqqında məlumat verməyi öyrətmək;
- sürət, hərəkət və oyunlar üzrə nəzəri bilikləri mənimsətmək;
- qaçmağı və sürətlə oynamağı öyrətmək;
- milli oyunları daha sürətlə oynamağı öyrətmək;
- sürət tələb edən oyun və hərəkətlərdə məqsədyönlülük, mübarizlik tərbiyə etmək.

DƏRSİN TİPİ: yeni bilik və bacarıqların mənimsədilməsi.

İŞ FORMALARI: frontal (bütün siniflə birlikdə), yarım siniflərə və dəstələrə bölünərək, fərdi.

İNTEQRASIYA: fəndaxili – oyun və hərəkətlərə dair; fənlərarası – həyat bilgisi fənninin “Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xətti üzrə.

RESURLAR: tabaşir, ruletka, top, saniyəölçən.

DƏRSİN GEDİŞİ

GİRİŞ (dərsin təşkili–3-5 dəq.). Düzülmə, raport (salamlaşma, davamiyyətin yoxlanması).

HAZIRLIQ HİSSƏSİ (12-15 dəq.). Problemin qoyuluşu, motivasiya, əhvali-ruhiyyəni və emosionallığı yüksəldən, hərəkət və idraki fəallığı artıran, diqqəti cəlb edən hərəkət və əyləncəli mexanizmlərdən istifadə, mövzunun elan olunması, onun əvvəllər öyrənilmiş tədris materialları ilə əlaqəsi, eyni məqsədə xidmət etməsi qeyd olunur. İnsan həyatında əhəmiyyəti (sağlamlıq, tərbiyəvi və inkişafetdirici) vurğulanır. Mövzunun nə məqsədlə öyrənilməsi izah edilir, sonra isə problem şəklində qoyulur. Məqsədyönlülüyə uyğun olaraq həllinə və tələblərinə müvafiq suallar verilir, məsələnin məğzində aydınlıq gətirilir. Şagirdlər bu barədə düşünür, öz fikirlərini söyləyirlər.

MOTİVASİYA YARATMAQ ÜÇÜN SUALLAR:

- Hərəkət sürətinin artırılması mövzusu sizə tanışdırmı? Bu barədə nə bilirsiniz?
- Sürətin artırılmasına xidmət edən hansı milli oyunların adını çəkə bilərsiniz?
- Oyun və hərəkətlərin sürəti artırmaq üçün nə kimi əhəmiyyəti vardır?

Sorğudan sonra ümuminkişaf və xüsusi hərəkətlər yerinə yetirilir. Hərəkətlər bədəni qızıdırmaq, hərəkətə gətirmək və qarşıda duran məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Onlar 4-5 hərəkət kompleksindən ibarət olub, 3-4 dəfə təkrar edilməklə, musiqinin müşayiəti ilə müvafiq ritm və templərdə icra olunur.

Hərəkət komplekslərinin hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır:

- Birinci hərəkət kompleksi tənəffüs orqanlarına təsir göstərir, “dartınma” xarakteri daşıyır, asta, ritmlə icra olunur.
- İkinci kompleks ayaq əzələlərinin inkişafı üçün seçilmişdir, orta səviyyədə və sürətlə yerinə yetirilir.
- Üçüncü kompleks ümumfizioloji əhəmiyyət daşıyır, sürətlə həyata keçirilir.
- Dördüncü hərəkət kompleksi bədənin düz əzələlərinin inkişafını, gövdənin əyilmə və qalxmasını, hərəkətdən çıxış vəziyyətinə qayıtmasını təmin edir. Əyilərkən nəfəs verilir,

qalxarkən nəfəs alınır. Hərəkətlər tənəffüs orqanlarına birbaşa təsir etdiyinə görə onların düzgün icrasına xüsusi fikir verilir.

- Beşinci hərəkət kompleksi bədənin yan əzələlərinə (sağa və ya sola əyilmə) aid olub, yavaş, aramla, ritmik yerinə yetirilir.

- Altıncı hərəkət kompleksi müxtəlif növ hoppanmalardan ibarət olub, yavaş tempdə başlayaraq sürətlə və əksinə yerinə yetirilir. Hərəkətin tənəffüslə uyğunluğu və düzgün icrası diqqət mərkəzində olur.

TƏDQIQAT SUALLARI:

- Müəllim 60m, 100m, 200m, 400m, 800m və s. qaçış məsafələrini göstərir və soruşur: bu məsafələrdən hansıları qısa məsafələrə qaçış adlanır?

- Nə üçün ibtidai siniflərdə qısa məsafəyə qaçışa geniş yer verilir?

- Qısa məsafəyə qaçışın uşaq orqanizminə nə kimi faydası var?

- Qısa məsafəyə qaçış hansı sürətlə icra olunur?

- Qısa məsafəyə qaçışda sürəti artırmaq üçün ən çox nəyə diqqət yetirilməlidir?

- Sürətli oynanılan milli oyunlar varmı? Onların adını deyə bilərsinizmi?

- Milli oyunlar vətənpərvərlik, birlik, dostluq, düzlüklə yanaşı, daha hansı keyfiyyətləri aşılayır?

- Məqsədyönlülük və mübarizliyə nail olmaq üçün oyun zamanı hansı qaydalara riayət edilməlidir?

ƏSAS HİSSƏ (22 dəqiqə). Sual-cavab başa çatdıqdan sonra şagirdlər qısa məsafəyə qaçış, starta yaxınlaşma, startda durma, finiş qaydaları, bu vaxt bədənin, qolların, ayaqların hərəkət vəziyyətlərinə dair düşüncələrini bildirir, qaçış və milli oyunların təlimində qazanılmış sürət keyfiyyəti üzrə nəzəri məlumatları mənimsəyir, frontal, yarımsiniflərə və dəstələrə bölünərək qısa məsafəyə qaçış üçün çəkilmiş start xəttindən qaçışları və estafet qaçışlarını həyata keçirirlər. Bundan əlavə, oyunları təşkil edir, onları 2-3 dəfə təkrarlayırlar. Beləliklə, şagirdlər sürəti inkişaf etdirən qısa məsafəyə qaçışın, milli oyunların qamətin formalaşmasına, bədən quruluşuna, orqanizmin funksiyasına təsiri barədə məlumatlanır, onun icra texnikasına dair bilik və bacarıqlara yiyələnirlər.

NƏTİCƏ VƏ ÜMUMİLƏŞDİRMƏ (5 dəq.). Orqanizmi sakitləşdirən və bərpa edən, yorğunluğu aradan qaldıran, uşaqları şənləndirən, maraqlı, əhvalı yüksəldən tənəffüs hərəkətləri, sadə, əyləncəli oyunlar icra olunur, şagirdlərin fikirləri öyrənilir. Məlum olur ki, onlar fiziki tərbiyə təliminin mahiyyətini anlayır, tapşırıqların icra forması və üsullarını bilir, əzmkarlıq və məqsədyönlülük nümayiş etdirir, özləri üçün sürətli olmağın yollarını müəyyənləşdirirlər.

FORMATIV QIYMƏTLƏNDİRMƏ, REFLEKSIYA. Qiymətləndirmə aşağıdakı meyarlara uyğun həyata keçirilir:

- Sürət, onu inkişaf etdirən hərəkət və oyunlar haqqında məlumatlıdır.

- Təlim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində fəallıq göstərir.

- Sürət hərəkətləri və milli oyunların icrasında bacarıq nümayiş etdirir.

- Məşğələ üçün yerin hazırlanması, gigiyena qaydalarına əməl olunmasını bilir.

- Dərsin ləvazimat və avadanlıqla təminatını, onların qorunması, onlarla davranış qaydalarını bildiyini nümayiş etdirir.

EV TAPŞIRIĞI:

- evdə səhər gimnastikasında tənəffüs üçün hoppanma hərəkətlərini tez və cəld icra etmək;

- asudə vaxtlarda sürət tələb edən oyun və hərəkətləri müvafiq sürətlə, ritmlə yerinə yetirmək (fərdi və ya ailə üzvləri, yoldaşları ilə birlikdə).

DƏRSİN ƏNƏNƏVİ FORMADA TƏŞKİLİ . Etiraf etməliyik ki, şəhər və rayonlarımızın ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərinin əksəriyyətində nəinki kütləvi bədən tərbiyəsi, sağlamlıq, idman tədbirlərinin təşkili, hətta fiziki tərbiyə dərslərinin tədrisi də təhsil strategiyası tələblərindən çox aşağı səviyyədədir. Bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır.

Başlıca səbəblərdən biri bu dərslərin ixtisaslı fiziki tərbiyə müəlliminə deyil, ibtidai sinif müəllimlərinə həvalə olunmasıdır. Məsələyə peşə yönümü, yəni fiziki tərbiyə hazırlığı baxımından yanaşdıqda görürük ki, ixtisaslı bədən tərbiyəsi müəllimi ilə sinif müəlliminin səviyyəsi çox fərqlidir. Sinif müəllimlərinin bu sahədə bilik və bacarıqları minimum olsa da, onların öz üzərində işləməmələri və özünütəhsilə diqqət yetirməmələri hər addımda müşahidə olunur. Sinif müəllimlərinin təhsil sahəsində qəbul olunan yeni dövlət sənədlərindən xəbərsiz olmaları, bu sənədlərin öyrənilməsi və tətbiqi barədə düşünməmələri, məsuliyyət hiss etməmələri təəssüf doğurur. Sinif müəllimlərinin respublikada baş verən idman yenilikləri ilə tanış olmamaları, məktəbdə bədən tərbiyəsi və idman tədbirlərinin təşkilində, keçirilməsində iştirak etməmələri, uşaqların bu işə marağının artırılması yollarını araşdırmamaları, təlim prosesi üçün zəruri vasitələri seçə bilməmələri də bu sahədəki çatışmazlıqlar sırasına daxildir. Müəllimlərin çoxu proqram materiallarını öyrənməyə, həyata keçirməyə səy göstərmir, dərslərin, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərin müasir pedaqoji texnologiyalar əsasında qurulmasına təşəbbüs göstərmir, təlim metodlarının seçilməsi, onlardan kompleks istifadə, ənənəvi təlim prinsiplərinin milli kurikulum prinsipləri ilə əlaqəli tətbiqi haqqında düşünmürlər. Deyilənlərlə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, fəal təlim metodlarından istifadə, mənimsəmənin interaktivləşdirilməsinin sürəti və çevikliyinin artırılması məqsədilə tədris mühiti təşkil edilməsə, təlim prosesində buraxılmış nöqsanların aradan qaldırılmasından söhbət gedə bilməz.

Müşahidə və sorğular zamanı ənənəvi metodlarla işləyən sinif müəllimlərinin pedaqoji peşə kompetensiyasında fiziki tərbiyə dərslərinin optimallaşdırılması, interaktiv təlim metodunun tətbiqi, təlimin başlıca vəzifələrinin təsnifatlaşdırılması, fəaliyyətin səmərəliliyini təmin edən komponentlər, təlimin stimullaşdırılmasının metod və vasitələri, dərstdə şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasına dair hər hansı bir təşəbbüsdə olduqları aşkarlanmadı. Bəzi müəllimlər şagirdlərin kiçik məktəb yaş dövründə fiziki inkişafı və hazırlığının artırılması üçün zəruri olan hərəkət və oyunların məzmunundan məlumatsız olduqlarını etiraf etdilər.

Müşahidələr göstərir ki, ibtidai təhsil pilləsində şagirdlərin fiziki tərbiyəsi üzrə sinifdən xaric və məktəbdən kənar işlər planlaşdırılmır, onların fiziki yüklə təmini (dozalaşdırılması) dərslin ayrı-ayrı mərhələləri üzrə düzgün bölünür. Oyun və hərəkətlərin elmi-nəzəri əsasları haqqında şagirdlərə məlumat verilmir, onlar vaxtaşırı tibbi müayinədən keçirilmir, bədəncə qüsurlu uşaqlarla xüsusi məşğələlər təşkil edilmir. Bunlardan əlavə, "Vətənin müdafiəsinə hazırım" kompleks normativlərinin tələbləri üzrə hazırlıq işləri aparılmır, gəzinti, turist yürüşləri və ekskursiyaların təşkili qənaətbəxş deyildir.

Tədrisin səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə proqramların mövcudluğu da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu nöqteyi-nəzərdən hazırda fəaliyyətdə olan proqramlar vacib rol oynayır, lakin bu proqramlarda şagird və müəllimlərin təhsil reallıqları və bacarıqları nəzərə alınaraq yenidən tərtib olunarsa, daha yaxşı olardı. İlk növbədə oyunların təşkili və hərəkətlərin yerinə yetirilməsinə marağın artırılması təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə səbəb olardı. Xüsusilə, proqramda nəzəri və tədris materiallarının tədrisi ilə əlaqədar metodik məsləhət və tövsiyələrin genişləndirilməsi, problem üzrə bir çox məsələlərə aydınlıq gətirilməsi (iqlim şəraiti, texniki təminat, fiziki hazırlıq, qiymətləndirmə, testlərin keçirilməsi və s.), regional milli-mütəhərrik oyunlar nəzərə alınmaqla proqramların təkmilləşdirilməsi mühüm zərurətə çevrilmişdir. Tədrisin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müəllimlərin ədəbiyyatla təmin olunmaları, elmi-praktik seminar və konfranslarda iştirakı, qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilib, ümumiləşdirilərək mətbu orqanlar tərəfindən müəllimlərə çatdırılması da faydalı olardı.

ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: «Təhsil», 2008.
2. İbtidai sinif müəllimlərinin stolüstü kitabı (Buraxılışa məsul prof. Kərimov Y.Ş.). Bakı, 2001.
3. Əhmədov A., Abbasov Ə. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri Bakı: "Kövsər", 2008.
4. Quliyev B.S. Fiziki tərbiyənin nəzəri-metodik və praktik əsasları. Bakı, ADPU, 2010.

характерные особенности программ по физическому воспитанию
и состояние их преподавания
резюме

В статье анализируются характерные особенности программ по физическому воспитанию младшего школьного возраста, указывается приоритетные и рациональные пути и возможности ее совершенствования. Раскрываются цели и задачи на уровне современных требований. Также уделяется внимание использованию интерактивных методов и приемов в процессе преподавания отдельных игр и упражнений. Чтобы оказать практическую помощь учителю даются примерные ежедневные рабочие планы уроков физического воспитания.

characteristic features of programs in physical education
and the status of their teaching
summary

The paper analyzes the characteristics of programs for Physical Education Tania primary school age, and indicated priority rational ways and means to improve it. Disclosed the goals and objectives in line with modern requirements. Also focuses on the use of interactive methods and techniques in the teaching of individual games and exercises. To provide practical on teacher might give about the daily working physical education lesson planspitation.

9 ƏDƏDİNİN İNTERAKTİV METODLA ÖYRƏDİLMƏSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Xavər Əlizadə,

Bakı şəhəri, 132-134 nömrəli Təhsil Kompleksinin müəllimi,
ADPU-nun doktorantı, "İlin ən yaxşı müəllimi"
müsabiqəsinin qalibi (2013-cü il)

Məqalədə dərş nümunəsi əsasında 9 ədədinin interaktiv metodla öyrədilməsinin üstünlüklərindən söhbət gedir.

Müasir müəllim yeni yaradıcılıq axtarışlarında olmalı, innovativ təlim texnologiyaları vasitəsilə şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişafına xidmət edən pedaqoji prosesi həyata keçirir. Bu günün müəllimi təlim prosesində İKT-dən, interaktiv təlim metodlarından istifadə edərək gənc nəslin əsl şəxsiyyət kimi yetişməsinin qayğısına qalmalıdır. Mən də günün tələblərinə uyğun olaraq dərslərdə interaktiv metodlardan istifadə edirəm. Aşağıda 9 ədədinin interaktiv metodla öyrədilməsinə dair dərş nümunəsini təqdim edirəm.

mövzu: 9 ədədinin öyrədilməsi

standartlar: 1.1.3, 1.1.4, 1.1.5, 1.1.7

məqsədlər: • 9 ədədini tanımağı öyrətmək;

- 9 ədədini saymağı öyrətmək;
- 9 ədədini yazmağı öyrətmək;
- 9 ədədinin tərkibini müəyyənləşdirməyi öyrətmək;
- 9 ədədini digər ədədlərlə müqayisə etməyi öyrətmək;
- 9 sayda eyni cür əşyanı müəyyənləşdirmək, həmin sayda əşyanı əlavə etməyi və üstündən götürməyi öyrətmək.

inteqrasiya: informatika –2.1.2, 2.1.1; texnologiya –1.2.3; həyat bilgisi –1.1.2.

resurslar: dərşlik, işçi vərəqələri, kiçik kürələr, şəkillər, ədəd evi, bayraqcıq, rəngli karandaşlar;

iş forması: böyük və kiçik qruplarla iş, əməkdaşlıq;

metod və priyomlar: müqayisə, auksion, müzakirə, BİBÖ, tədqiqetmə.

DƏRSİN GEDİŞİ

1. SİNFİN TƏŞKİLİ (2 dəqiqə). Müəllim sinfə daxil olub, salamladıqdan sonra davamiyyəti yoxlayır. Sınıfı nəzərdən keçirir və lazım gələrsə tərbiyəvi təsir göstərir. Şagirdlər 4 qrupa bölünür. Bu məqsədlə şagirdlərə üzərində misallar (2-1; 3-1; 4-1; 5-1) yazılmış kartlar paylanır. Stollar nömrələnir (1,2,3,4), Qruplar “Alma”, “Armut”, “Heyva” və “Nar” adlandırılır. Riyaziyyat dərslikləri, işçi vərəqələri, vatman kağızı, şəkillər, poçt qutusu, ona atılacaq məktublar qruplara paylanır.

2. MOTİVASIYANIN YARADILMASI VƏ PROBLEMİN QOYULMASI. (5 dəqiqə). Müəllim stolun üstünə eyni rəngli 8 kiçik kürəcik qoyub, şagirdlərdən onların sayını soruşur. Şagirdlər kürəcikləri sayıb, 8 olduğunu bildirirlər. Sonra şagirdlərə gözlərini yummaq tapşırılır. Şagirdlər gözlərini yumarkən müəllim kürələrə bir kürə də əlavə edir. Şagirdlər gözlərini açırlar. Müəllim “İndi stolun üstündə neçə kürə var?” sualını verir. “9 kürə” cavabı alındıqdan sonra “9 kürə necə alındı?” sualına cavab olaraq şagirdlər “Biz gözümüzü yumanda siz stolun üstündəki kürələrə bir kürəni də əlavə etdiniz.” deyirlər. Deməli, 9 kürəni almaq üçün 8 kürənin üstünə 1 kürə əlavə etmək lazımdır. Misal yazı taxtasına yazılır: $8+1=9$

TƏDQIQAT SUALI: 9 ədədini daha necə almaq olar?

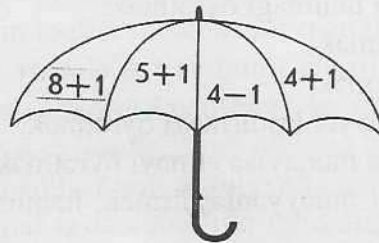
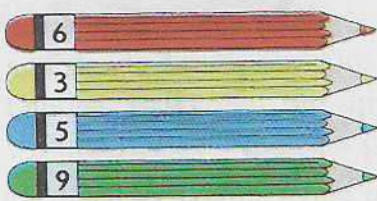
3. TƏDQIQATIN APARILMASI. (10 dəqiqə). Hər qrupun şagirdləri tədqiqat sualı əsasında axtarışla məşğul olur, fikirləşir, əməkdaşlıq edir, informasiya mübadiləsi aparır, işçi vərəqələrində verilən tapşırıqları yerinə yetirir və müvafiq qeydlər edirlər.

1 “Alma” qrupu: a) Misallar çoxdur, cavabları birdir.

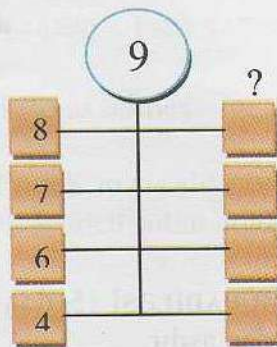
şəkil 1

b) Çətirin hər bir hissəsini üzərindəki misalın cavabına uyğun karandaşla rəngləyin .

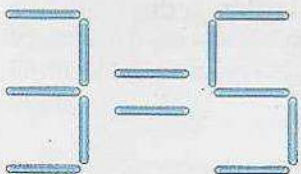
şəkil 2

2. "Armud" qrupu: a) Sual işarəsinin altında olan boş yerlərdə hansı ədədləri yazmaq lazımdır ki, cəm 9 alınsın ?

şəkil 3

b) Bir çöpün yerini elə dəyişin ki, doğru bərabərlik alınsın.

şəkil 4

3. "Heyva" qrupu: a) Aşağıdakı ədədləri müqayisə (>, <, =) edin:

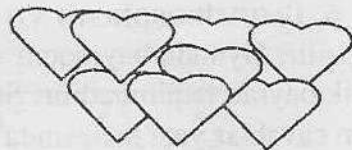
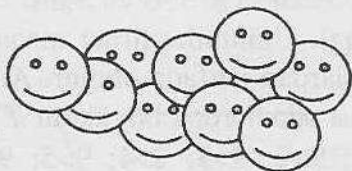
3 və 4	7 və 6
4 və 2	7 və 4
5 və 4	6 və 7
5 və 6	8 və 7

b) Qrupdakı fiqurların sayını elə tamamlayın ki, 9 alınsın.

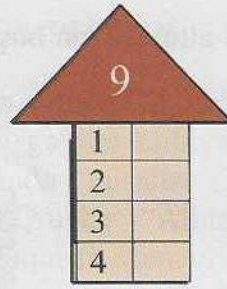
şəkil 5

4. "Nar" qrupu: a) Qruplarda neçə şəkil var? 9 şəkli olan qrupu tapıb, qırmızı rənglə rəngləyin.

şəkil 6

b) 9 ədəd evinin hər mərtəbəsindəki qonşu ədədləri tapın.

şəkil 7

4. INFORMASIYA MÜBADİLƏSİ (5 dəqiqə). Hər qrup öz işini təqdim edir. Qrupların işçi vərəqələri yazı taxtasından asılır.

5. INFORMASIYANIN MÜZAKİRƏSİ (5 dəqiqə). Dərsin bu mərhələsində şagirdlər tədqiqatın nəticələrini izah edirlər. Onların təfəkkür və düşüncələrini inkişaf etdirmək məqsədilə aşağıdakı şəkildə sorğu gedir.

–Siz bu gün nə öyrəndiniz?

–Bu gün 9 ədədini öyrəndik.

–“Misallar çoxdur, cavabları birdir” çalışmasında söhbət nədən gedir?

– Söhbət ədədlərin cəmi 9 olan misallardan gedir:

$$7+2=9 \quad 2+7=9 \quad 3+6=9$$

$$8+1=9 \quad 1+8=9 \quad 4+5=9$$

$$9+0=9 \quad 3+6=9 \quad 9+0=0$$

$$5+4=9$$

Misallar müxtəlif olsa da, cavabları 9 olur.

– Çətin hər bir hissəsinin üzərindəki misalın cavabları hansı ədədlər oldu?

– Çətin hər bir hissəsinin üzərindəki misalın cavabları belə oldu: $8+1=9$; $5+1=6$; $4-1=3$; $4+1=5$. Deməli, çətin hissələri üzərində misalların cavabları 9, 6, 3 və 5-dir.

– Sual işarəsinin altında olan ədədlər hansılar oldu?

– Sual işarəsinin altında olan ədədləri tapmaq üçün $9-8=1$; $9-7=2$; $9-6=3$; $9-4=5$ əməlləri yerinə yetirilir, nəticədə sual işarəsinin altındakı ədədlər tapılır: 1, 2; 3 və 5

– Doğru bərabərlik almaq üçün bir çöpün yerini necə dəyişmək lazımdır?

– 3-ün yuxarı hissəsində, sağ tərəfdəki çöpü sola qoymaq lazımdır.

– Müqayisə nəticəsində 3 və 4; 4 və 2; 5 və 4; 5 və 6; 7 və 6; 7 və 4; 6 və 7; 8 və 7 ədədləri arasında hansı işarə qoyulmalıdır?

– Müqayisə nəticəsində 3 və 4; 5 və 6; 6 və 7 ədədləri arasında “kiçikdir” (“<”), 4 və 2; 5 və 4; 7 və 6; 7 və 4; 8 və 7 ədədləri arasında “böyükdür” (“>”) işarələri qoyulmalıdır.

– Qrupdakı fiqurların sayını 9-a tamamlamaq üçün əlavə neçə fiqur çəkilməlidir?

– Qrupdakı fiqurların sayını 9-a tamamlamaq üçün 4 fiqur çəkilməlidir.

– 9 ədəd evinin hər mərtəbəsindəki qonşu ədədləri hansılardır?

– 9 ədəd evinin hər mərtəbəsindəki qonşu ədədləri 8, 7, 6 və 5-dir.

6. ÜMUMİLƏŞDİRMƏ VƏ NƏTİCƏ (5 dəqiqə). Ümumiləşdirmə məqsədilə “auksion” oyunu keçirilir. Oyunda bayraqcıq və rəngli karandaşlardan istifadə olunur. Auksionda birinci uduşa kiçik bayraq təqdim edilir. Sinfə “9 ədədi hansı ədədlərdən böyükdür?” sualı verilir. Mümkün olan cavablar yazı taxtasında yazılır: $9>0$; $9>1$; $9>2$; $9>3$; $9>4$; $9>5$; $9>6$; $9>7$; $9>8$.

Deməli, 9 ədədi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 və 8 ədədlərindən böyükdür. Oyunda axırıncı düzgün cavabı verən şagird auksionu udmuş hesab olunur. Həmin şagirdin stoluna kiçik bayraq sancılır. O, bütün dərs boyu şagirdin stolunun üstündə qalır.

Auksionda ikinci uduşa rəngli karandaşlar təqdim edilir. Sinfə sual verilir:

– “9 ədədini necə almaq olar?”

Mümkün cavablar yazı taxtasına yazılır: $8+1=9$; $7+2=9$; $6+3=9$; $5+4=9$; $4+5=9$; $3+6=9$; $2+7=9$; $1+8=9$; $0+9=9$; $7+1+1=9$; $3+3+3=9$; $3+4+2=9$; $1+4+4=9$; $1+2+2+2+2=9$; $1+2+1+2+1+2=9$; $3+2+2+2=9$; $5+2+2=9$; $4+3+1+1=9$; $1+2+3+3=9$; $6+2+1=9$; $9+0=9$; $1+1+1+1+1+1+1+1=9$

Oyunda axırıncı düzgün cavabı verən şagird auksionu udmuş olur. Ona rəngli karandaşlar verilir.

Şagirdlərin mənimsədikləri bilikləri ümumiləşdirmək məqsədilə onların iştirakı ilə BİBÖ cədvəlindəki əvvəlcə birinci, sonra ikinci, daha sonra üçüncü sütun doldurulur.

BİBÖ cədvəli

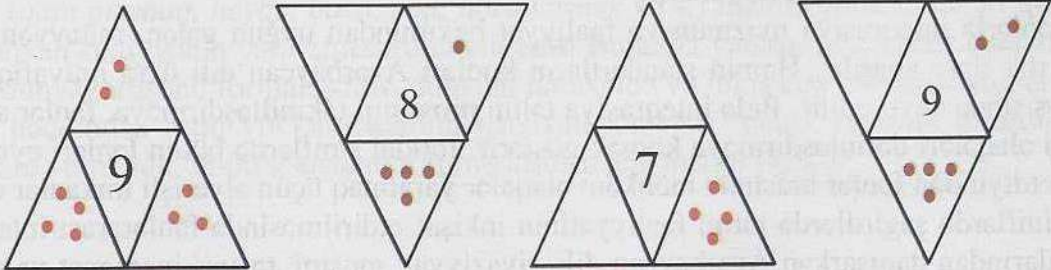
bilirəm	istəyirəm bilim	öyrəndim
8 dairəsində ədədləri tanıyır, yazır və sayır. 8-dək əşya qrupları müəyyənləşdirir. 8-dək əşya qrupunun üstünə əlavə etmək və götürməyi; 8-dək ədədləri müqayisə etməyi; 8-dək ədədlərin necə alındığını; 8-in hansı ədədlərdən böyük olduğunu müəyyənləşdirməyi.	9 dairəsində ədədləri tanımağı, oxuyub, yazmağı və saymağı; 9 dairəsində ədədləri müqayisə etməyi; 9 dairəsində əşyaları müəyyənləşdirməyi; 9 ədədinin necə alındığını; 9 ədədinin hansı ədədlərdən böyük olduğunu müəyyənləşdirməyi.	9 dairəsində ədədləri tanıyır, oxuyub, yazmağı və saymağı; 9 dairəsində ədədləri müqayisə etməyi; 9 ədədinin necə alındığını; 9 ədədinin hansı ədədlərdən böyük olduğunu müəyyənləşdirməyi; 9 dairəsində əşyaları müəyyənləşdirməyi, həmin sayda əşyanı əlavə etməyi və üstündən götürməyi.

7. YARADICI TƏTBİQETMƏ (5 dəqiqə). 9 ədəd evinin hər mərtəbədəki qonşu ədədləri tapın (şəkil 8): $9-1=8$; $9-2=7$; $9-3=6$; $9-4=5$. Ədəd evinin hər mərtəbəsindəki qonşu ədədlər uyğun olaraq 8; 7; 6 və 5-dir.

8. QIYMƏTLƏNDİRMƏ (5 dəqiqə). Qiymətləndirmə üçün əvvəlcədən meyar cədvəli hazırlanıb, ön divarda, görünən yerdə asılır. Qiymətləndirmə dərsin bütün mərhələlərində, “*” işarəsi ilə aparılır.

meyarlar	ədədin tərkibini müəyyənləşdirir.	müqayisə edə bilir.	tətbiq edə bilir.	nəticə çıxara bilir.
qruplar				
“Alma”	*****	*****	*****	*****
“Armud”	****	*****	*****	*****
“Heyvə”	*****	****	****	*****
“Nar”	*****	*****	****	****

9. EV TAPŞIRIĞI (3 dəqiqə). Ədədlər kürələrin ümumi sayını göstərir. Boş hissələrdə neçə kürə olmalıdır ?

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA

Təranə Bəhramlı,

Siyəzən rayonu, S. Abbasov adına internat
məktəbin ibtidai sinif müəllimi

Məqalədə fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyadan söhbət gedir, bu əlaqələrin yaradılması yolları açılır.

açar sözlər: inteqrasiya, intellektual bacarıqlar, fəndaxili əlaqə, fənlərarası əlaqə, təlim məqsədi

ключевые слова: интеграция, интеллектуальные способности, межпредметная связь, внутрипредметная связь, цель обучения

key words: integration, intellectual abilities, cross-curricular, Intra, for purposes of training

İnteqrasiya latın sözü (*in-teq-er*) olub, mənası *tam* deməkdir. Ümumiyyətlə, inteqrasiya elə bir prinsipdir ki, fənlərin tədrisində zəruri hesab edilir. Ümumtəhsil məktəblərində fənlərin məzmun və strategiyalarının hazırlanmasında ona istinad olunur, çünki inteqrasiya şagirdləri inkişafa istiqamətləndirmək məqsədi daşıyır, təlimi təkmilləşdirir, fənlər arasında və fənn daxilində (mövzular arasında) əlaqə və asılılıqları təmin edir. İnteqrasiya müəyyən bir mövzunu şagirdlərə tam, hərtərəfli öyrətmək məqsədilə fəndaxili və fənlərarası əlaqələrə müraciət kimi başa düşülür və bu zaman az müddət ərzində çox bilik əldə olunur, dərsin səmərəliliyi yüksəlir. Şagirdlərdə idraki qabiliyyətlər, ümumiləşdirmə bacarığı formalaşır.

İnteqrasiya təhsil islahatının əsas prinsiplərindən biri olub, təbii əlaqələr şəraitində ümumiləşdirilmiş biliklərin verilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Ümumtəhsil məktəblərində fənlərin məzmunu və strategiyalarının hazırlanmasında ona istinad olunur. Təlim prosesində baş verən texnoloji və mədəni dəyişikliklər şagirdlərin araşdırma aparmaq, nəticə çıxarmaq, problemləri həll etmək kimi bacarıqlara yiyələnmələrini zəruri edir. Azərbaycan dili təlimində, şagirdlərin maraq və ehtiyacları nəzərə alınmaqla, inteqrasiyanın aşağıdakı modellərindən istifadə olunur:

–fəndaxili (üfüqi, şaquli) inteqrasiya;

–fənlərarası inteqrasiya

Fəndaxili inteqrasiya Azərbaycan dilində daxili imkanlar hesabına uyğun məzmun və fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur, tədris olunan materialların şüurlu və daha möhkəm mənimsənilməsinə imkan yaradır. Fəndaxili inteqrasiya üfüqi və şaquli olmaqla iki yerə ayrılır.

Üfüqi inteqrasiya fənn üzrə məzmun xətləri arasındakı əlaqələri əhatə edir. Hər sinif üzrə nəzərdə tutulmuş anlayışların, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına xidmət göstərir.

Azərbaycan dili üzrə şaquli inteqrasiya isə standartların siniflər üzrə əlaqəsini əhatə edir, bilik, bacarıq və vərdişlərin sinifdən-sinifə genişlənərək inkişaf etməsini izləməyə imkan yaradır. Bu inteqrasiya **siniflərarası inteqrasiya** da adlandırılır.

Azərbaycan dili təlimində fənlərarası inteqrasiyadan istifadə müxtəlif fənlər arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasına xidmət göstərir. Bu proses eyni bacarığın ayrı-ayrı fənlər vasitəsilə daha da təkmilləşdirilməsini təmin edir. Fənlərarası əlaqə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır.

Digər fənlərlə inteqrasiya məzmun və fəaliyyət baxımından uyğun gələn, müəyyən olunmuş standartlar üzrə aparılır. Həmin standartların kodları Azərbaycan dili üzrə müvafiq standartların qarşısında qeyd edilir. Belə inteqrasiya təlim prosesini təkmilləşdirməyə, fənlər arasındakı məntiqi əlaqələri dərinləşdirməyə kömək göstərir. İbtidai siniflərdə bütün fənləri eyni müəllim tədris etdiyindən fənlər arasında möhkəm əlaqələr yaratmaq üçün əlverişli imkanlar olur.

İbtidai siniflərdə şagirdlərdə təlim fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsində fənlərarası inteqrasiyanın imkanlarından danışıq Azərbaýcan dili, riyaziyyat, musiqi, təsviri incəsənət və s. fən-

lərin əlaqəli tədrisi nəzərdə tutulur. Azərbaycan dili dərslində verilən məlumatları, xüsusən də ana vətənə, dünya coğrafiyasına, ümumi dünyagörüşünə həsr olunmuş mövzuları lazımi səviyyədə genişləndirmək, tarix, coğrafiya, iqtisadiyyat və s. fənlərə inteqrasiya etməklə şagirdlərə çatdırmaq daha məqsədəuyğundur. III sinif Azərbaycan dili dərslindəki “Otuz altı, altı” şerinin tədrisi zamanı müəllim çox məhərətlə həyat bilgisi, riyaziyyat fənlərinin inteqrasiyasından istifadə edə bilər. Dərsin adını elan etməzdən əvvəl o, termometri nümayiş etdirir, məktəbin tibb bacısından hərərət qalxması zamanı termometrdən istifadə etmək qaydasına dair bir neçə dəqiqəlik məlumat verməsini xahiş edir. Riyaziyyat, həyat bilgisi ilə əlaqə (hərərət ölçülməsi, otuz altı, altı; otuz yeddi, iki; saat səkkiz və s.), fənlərin məqsədəuyğun inteqrasiyası şagirdlərin dərslə marağını artırır, həm dərs daha yaxşı qavranılır, həm də daha uzun müddət yadda qalır.

Dərslərdəki “Xalqın malını xalqa satmazlar” mətni xalq mahnılarının mahir ifaçısı, xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovla maraqlı və təsirli söhbətini əks etdirir. Bu zaman xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun ifasına dair lent yazılarını dinləməklə, Üzeyir bəyin əsərlərindən nümunələr gətirməklə, şagirdlərə Azərbaycan Respublikasının himnini oxutmaqla dərsi daha maraqlı və yaddaqalan etmək olar. Mövzunu iki fənnin – Azərbaycan dili və musiqi fənni nümunələrindən istifadə etməklə daha da zənginləşdirmək mümkündür.

III sinifdə şagirdlər səs və hərfi tam mənada fərqləndirə bilmirlər. Bu zaman oxu və dil qaydalarının inteqrasiyasından istifadə faydalıdır. Müəllim hər hansı mətnin səsləli və səssiz oxusunu müqayisə etməklə şagirdlərə çatdırır ki, səs və hərflər də sanki səsləli və səssiz oxuya bənzəyir.

III sinifdə “Say” mövzusunun tədrisi zamanı müəllim riyaziyyat və Azərbaycan dili dərslərinin inteqrasiyasına müraciət edir. Dərslərdəki “Onluq say sistemi”, “Rəqəmlərin tarixi” mətnlərini oxuyarkən şagirdlər riyaziyyat və Azərbaycan dili materialları ilə qarşılaşırlar. Şagirdlər oxuyurlar: “Həç fikir vermisinizmi, on dənə təklik bir onluq (10), on dənə onluq bir yüzlik (100), on dənə yüzlik bir minlik (1000) vardır. Buna onluq say sistemi deyirlər.” və s.

Müəllim oyunlar təşkil etməklə də şagirdlərin sıra sayı haqqında biliklərini riyazi işarələr və rəqəmlərin köməyi ilə dərinləşdirə bilər. Oyun belə aparılır: sözlə və rəqəmlə işarə etmək. Hər komandaya üzərində miqdar sayları yazılmış vərəq və həmin saylardan sözlə və rəqəmlə sıra sayları düzəltmək tapşırığı verilir (məsələn, 5, beşinci, 5-ci). Tapşırığı tez yerinə yetirən komanda qalib hesab olunur. Müəllim sıra sayı əmələ gətirən şəkildələr və onların yazılış qaydasına dair əlavə suallarla şagirdlərin diqqətini sıra saylarının düzgün yazılışına yönəldir.

İnteqrasiya imkanlarının genişliyində, şagirdlərin milli ruhda böyümələrində, onlarda vətəndaşlıq hissinin tərbiyə edilməsində oxu mətnlərinin rolu böyükdür, məsələn, İ.Şıxlının “Dəli Kür” romanından verilmiş “Bayram payı” mətninin öyrənilməsində müəllim musiqi, təsviri sənət, tarix və Azərbaycan dili fənlərinin inteqrasiyasından istifadə edərək nəticəyönümlü təlim məqsədlərinə nail olur. İnteqrasiya şagirdlərin milli bayramımız olan Novruza dair daha dolğun və ətraflı məlumat almalarına şərait yaradır. Novruz bayramına həsr olunmuş mahnıların dinlənilməsi, Keçəl və Kosa obrazlarının sözlə, şəkillə təsviri, rollu oyunların keçirilməsi, bayram xonçasının yapma vasitəsilə plastindən düzəldilmiş səməni, konfetlər, şəkərbura, paxlava, şorqoğalı, yumurta və s. ilə bəzədilməsi, mətdə işlənmiş bəzi sözlərin mənasının izahı (*qapı pasmaq, heybə, baca, sini, höcətləşmək* və s.) mətnin daha səmərəli qavranılmasını, xoş əhvali-ruhiyyənin yaradılmasını təmin edir. Bununla yanaşı, fənlərarası əlaqələr şagirdlərin elmi dünyagörüşünü formalaşdırır, dünyanı hərəkətdə və inkişafda görməyə kömək edir, şagirdlərin həddindən artıq yüklənmələrinin qarşısını almağa, tədris vaxtının qısaldılmasına, şagirdlərdə dinamik biliklər sistemini formalaşdırmağa imkan yaradır.

1. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: "Nasir", 2012.
2. Axundov S. Fənlərarası əlaqənin yaradılması yolları. Bakı, 2009.
3. "Kurikulum", 2010, № 3.

**внутрипредметная и межпредметная интеграция в изучении
азербайджанского языка
резюме**

Являясь одним из главных принципов учебной реформы, в условиях естественных связей, интеграция создает подходящие условия для всеобщих знаний.

В связи с технологическими и культурными изменениями, происходящими в современном мире, азербайджанский язык, как и другие языки обучения, создает необходимость прививать ученикам таких навыков, как анализировать, подводить итоги, решать проблемы.

**intra and Interdisciplinary integration in the study Azerbaijani language
summary**

As one of the main principles of educational reform in the natural relations, the integration creates the right conditions to give general knowledge. Main directions of creative activities for teachers and pupils in the use of textbooks.

The article focuses on the main areas of creative activity of students and teachers in the use of textbooks. The author notes that the educational process is the basis of the lesson. It is noted that the lesson is the foundation of the learning process, learning activities of teachers and students in the classroom revealed. Indicated that the articles related to the analysis and improvement of training packages conducted extensive analysis specifically indicated on the positive and negative aspects of new textbooks, provides examples.

DƏDƏ QORQUQUD HİKMƏTLƏRİ

● *Baba malından nə fayda, başda dövlət (ağıl) olmasa.*

● *Qız anadan görməyincə, öyüd almaz.*

● *Ulaşuvan sular taşsa, dəniz tolmaz.*

Yapa-yapa qarlar yağsa, yaza qalmaz.

● *Kül tərəcik olmaz.*

● *Əski pambıq bez olmaz.*

● *Oğul atanın yetiridir,*

İki gözünüün biridir.

● *Yad oğulu saxlamaqla oğul olmaz, böyüyəndə salur gedər, gördüm deməz.*

● *Çala bilən yigidə oxla qılıncdan bir çomaq yeg.*

İSTEDADLI UŞAQLARIN PSIXODİAQNOSTİKASINDA YENİ MEYİLLƏR

Əbdül Əlizadə,
psixologiya elmləri doktoru, professor

Məqalədə istedadlı uşaqların identifikasiyası və psixodiagnozistikasında yaranan yeni meyillərdən, klassik test metodlarından fərqlənən yeni, meyarıönümlü testlərdən bəhs olunur.

açar sözlər: müasir psixologiya, istedad, qabiliyyət, testologiya, qabiliyyətlərin kəmiyyət göstəriciləri, psixodiagnozistika, "rezervuar modeli", qiymətləndirici korreksiya

ключевые слова: современная психология, талант, способность, тестология, количественные показатели умений, психодиагностика, "модель резервуара", оценивающая коррекция

key words: modern psychology, talent, ability, testers, quantitative skills, psychodiagnostics, "reservoir model", evaluating correction

Müasir psixologiyada qabiliyyətləri kəmiyyət və keyfiyyət baxımından səciyyələndirirlər. Testologiya qabiliyyətlərin kəmiyyət göstəricilərinin öyrənilməsində böyük uğurlar əldə etmişdir. XX yüzilliyin psixologiyası bu nailiyyətlərlə əlamətdardır, lakin qabiliyyətlərin keyfiyyət baxımından öyrənilməsi onun yazılmamış səhifələrini, başqa sözlə, ağ ləkələrini təşkil edir. Görünür, XXI yüzillikdə psixologiyanın önəmli nailiyyətlərindən biri məhz bu problemin öyrənilməsi – qabiliyyətlərin keyfiyyət ölçülərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı olacaqdır. İki əsrin – XX və XXI yüzilliklərin qovşağında bu sahədə ilk addımlar atılmışdır.

Bir tərəfdən klassik testlər artıq yeni ölçülərlə qiymətləndirilməyə başlanmışdır, məsələn, bəzi yeni metodikalarda uşaqların test sınaqlarında Stanford-Bine sistemi ilə aldıkları qiymətlər G.Gilfordun müəllifi olduğu intellektin sturktur modeli əsasında təhlil olunur.

Digər tərəfdən, A.Şvedel və R. Strounbernerin qeyd etdikləri kimi, mahiyyətə klassik test metodlarından fərqlənən yeni testlər, məsələn, meyarıönümlü testlər yaradılmışdır. Onların vasitəsilə müəyyən anlayış və vərdişlərin mənimsənilməsi yaş səviyyəsinə görə müəyyən olunur. Uşaq nəyi bilir və nəyi edə bilir? – Yeni testlərdə uşağın qabiliyyətləri həmyaşd uşaqların nəticələrinin müqayisəsi yolu ilə deyil, məhz bu iki sualın təhlili əsasında qiymətləndirilir.

İstedadlı uşaqların psixodiagnozistikası baxımından önəmli olan bir cəhəti də qeyd edək. Görəsən, istedadlı uşaqların müayinəsində bilavasitə psixoloqun deyil, həm də başqalarının – müəllimlərin, valideynlərin, ilk növbədə anaların, hətta yaxın adamların müşahidələri diaqnostik əhəmiyyətə malik ola bilərmə? Klassik psixodiagnozistika üçün bu sual bəlkə də taftologiya idi. Müasir psixodiagnozistika isə məsələyə daha geniş kontekstdə yanaşır və bizi maraqlandıran sualla müsbət cavab verir.

Müasir psixodiagnozistikada bu özünəməxsus metodiki paradıqmalar dərk olunanda yeni müayinə modelləri əmələ gəldi. Bəzi önəmli təcrübələrlə tanış olaq .

I.C.Qounenin "rezervuar modeli"ndə (1975) və RAPÜNT layihəsində istedadlı uşaqları müəyyənləşdirməkdən ötrü sorğu vərəqələri seriyasından istifadə olunur. Yaradıcılıq, təbiətsünaslıq, riyaziyyat, oxu, musiqi, ictimai fəallıq (liderlik), incəsənət və psixomotorika sahələrində

uşaqların qabiliyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün də xüsusi sorğu vərəqələri tərtib olunmuşdur. Müəllimlər və valideynlər onları hər bir şagird üçün ayrı-ayrılıqda doldururlar.

Uşaqlar sorğunun nəticələrinə görə seçilir. Onların istedadlarının xarakteri nəzərə alınır və kiçik qruplar yaradılır. Bu qruplarda RAPÜNT proqramına müvafiq olaraq xüsusi məşğələlər keçirilir.

RAPÜNT proqramında istedadlı uşaqların müəyyənləşdirilməsində bir-birindən fərqlənən iki informasiya mənbəyindən – müəllimdən və valideyndən istifadə olunur. C.Qouenin “rezervuar modeli”ndə uşağa verilən qiymətlər Stanford-Bine şkalasının meyarları ilə müqayisə olunur, seçki komissiyasının rəyi nəzərə alınır. Müəlliflərin fikrincə, kompleks qiymətləndirmə sistemi uşaqların qabiliyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində daha böyük imkanlara malikdir.

2.İllinoys modeli də maraqlıdır. İstedadlı uşaqların aşkarlanması üç mərhələdə – axtarış, qiymətləndirmə və seçmə mərhələlərində aparılır.

Axtarış mərhələsində fərdi müayinənin aparılmasından təxminən bir ay əvvəl valideynlərə məlumat verilir ki, istedadlı uşaqlar xüsusi proqram üzrə təlim almaq üçün müvafiq qruplarda iştirak edə bilərlər.

Qiymətləndirmə mərhələsində bir-birindən asılı olmayan iki mənbədən – valideynlərdən və mütəxəssislərdən (psixoloqlardan) informasiya alınır. Valideynlər xüsusi sorğu vərəqələrini doldurur, psixoloqlar uşaqları test sınaqlarından keçirirlər. Bir qayda olaraq, araşdırmanın nəticələri haqqında valideynlərə məlumat verilmir.

Seçmə mərhələsində hər bir uşaq haqqında son qərar pedaqoji sovetdə qəbul edilir.

Bu araşdırmalar (C.Qauen, Y. Renzulli, S. Reys, L.Smit və b.) göstərdi ki, qabiliyyət və istedadı birdəfəlik müayinə yolu ilə müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Bu baxımdan ekspress-diaqnostikanın imkanları məhduddur.

İstedadlı uşaqların identifikasiyası uzunmüddətli prosesdir və müxtəlif kəmiyyətlərlə seçilir. Müasir təsəvvürlərə görə, xüsusi testlərin heç bir göstəricisi istedadlı uşağın hər şeyi əhatə edən xarakteristikası ola bilməz. Bu sahədə lonkintual araşdırmalar son dərəcə səmərəlidir. Həmin araşdırmaların konkret tədqiqi metodikası işlənilməli, bu zaman psixoloji tədqiqatın paradigmatlarına, ilk növbədə, metodların vahidliyinə və etibarlılığına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

3. İstedadlı uşaqların identifikasiyası modeli də özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Onun əsas məziyyətlərini müəllifin (A.İ.Savenkov) şərhindən açıqlayaq. Model iki səviyyədə həyata keçirilir. **Birinci (nəzəri)** səviyyədə proqramın istər diaqnostik, istərsə də didaktik aspektlərinin konseptual əsasları araşdırılmışdır. **İkinci (təşkilati)** səviyyədə isə istedadlı uşaqların identifikasiyasının müxtəlif variantları sınaqdan keçirilmiş, müxtəlif texnoloji sxemlərdən (C. Qauen, Y. Renzulli, S. Reys, L. Smit, M. Karne və b.) istifadə olunmuş və aşağıdakı dörd-mərhələli sxemin effektivliyi müəyyənləşdirilmişdir.

İlk mərhələdə uşaqlar haqqında önəmli mənbələrdən (valideynlər, müəllimlər, praktik psixoloqlar və uşaqların özləri) ilkin məlumatlar əldə edilmişdir. Bu zaman aşağıdakı metodikalar-dan istifadə olunmuşdur.

Valideynlər üçün:

- uşağın meyillərinin müəyyənləşdirilməsi;
- valideynlər üçün xüsusi sorğular;
- kiçikyaşlı məktəblilər üçün maraq xəritəsi.

Müəllimlər üçün:

- uşağın meyillərinin müəyyənləşdirilməsi;
- kiçikyaşlı məktəblilər üçün maraq xəritəsi;
- müəllimlər üçün xüsusi anket.

Praktik psixoloqlar isə uşaqların konvergent təfəkkürlərinin (D.Veksler, C.Raven) xüsusiyyətlərini öyrənmişlər.

Beləliklə, I mərhələdə əldə edilmiş informasiya nəticəsində I sinfə daxil olan hər bir uşaq haqqında ilk təsəvvürlər yaradılır.

İkinci (qiymətləndirici korreksiya) mərhələsində uşaqlar haqqında müəyyən edilmiş informasiya dəqiqləşdirilir. Onlarla xüsusi proqramla trening tipli məşğələlər keçirilir. Bu məşğələlərdə uşaqlarda produktiv təfəkkürün və psixososial sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Eksperimental siniflər yaradılır. Bu siniflərdə “təfəkkürün texnikası və texnologiyası”, “təxəyyül dərsləri”, “insan və cəmiyyət” adlı fənlər keçilir.

Üçüncü (müstəqil qiymətləndirmə) mərhələsi II sinifdən başlanır və bu mərhələdə şagirdlər məşğələlərə öz istəkləri ilə davam edirlər. (Eksperimental sinifdə belə şagirdlərin sayı 17-23% olur). Əgər şagird məşğələlərə könüllü davam edirsə, bu, istedadın mühüm indikatorlarından biri hesab olunur.

Dördüncü (yekun) mərhələsində istedadlı uşaqlar seçilir və onların inkişafı proqnozlaşdırılır.

A.İ.Savenkov istedadlı uşaqların identifikasiyası modelini bu kontekstdə araşdıraraq aşağıdakı məsələləri ayırd və tədqiq edir:

- psixometrik səviyyə;
- psixoloqlar üçün istedadlı uşaqların diaqnostikası metodikası;
- valideynlər və pedaqoqlar üçün diaqnostik metodikalar .

A.İ.Savenkov diaqnostik metodikaları məzmununa görə üç qrupa ayırır:

- I. üstünlük təşkil edən motivlərin açıqlanması üçün metodika;
- II. intellektual səviyyənin (konvergent təfəkkürün) diaqnostikası metodikası;
- III. kreativlik səviyyəsinin (divergent təfəkkürün) diaqnostikası metodikası.

Müəllif öz təcrübəsində, ilk növbədə, G.Gilfordun intellektin struktur modelinə əsaslanır, lakin onu sistem şəklinə nəzərə almır. Dominant motivlərin öyrənilməsi, şübhəsiz ki, zəruridir, lakin psixososial inkişafın xüsusiyyətlərini, hər şeydən əvvəl, şəxsiyyət faktorunu sistemli öyrənmək lazımdır. İstedadın bütün parametrləri ancaq və ancaq şəxsiyyət məkanında aşkarlanır. Kerativ inkişaf səviyyəsini isə, bir tərəfdən, divergent təfəkkürlə təxəyyülün möcüzəli simbiozunda öyrənmək, digər tərəfdən isə xüsusi qabiliyyətlərin formalaşması aspektində açıqlamaq lazımdır. Fikrimizcə, xüsusi qabiliyyətlər məsələsi istedadlı uşaq konsepsiyasında özünəməxsus ağıl ləkədir. Tanış olduğumuz modellərdə bu önəmli məsələ mahiyyətcə nəzərə alınmır.

İstedadlı uşaqların psixodiaqnostikasında test batareyalarının rolu əvəzsizdir, lakin onlar nə qədər sehirli, möcüzəli olursa-olsunlar, bu sahədə kompleks araşdırmalar sisteminə söykənmək lazımdır.

Ənənəvi prosedurlar uşağın davranış və fəaliyyətinin məhz testləşdirmə şəraitində görünməyən cəhətlərini, bir qayda olaraq, təsvir etmək imkanı vermir. Onlar çox vaxt formal, hətta bəzən süni məqamlarla səciyyələnir. Bu şəraitdə testoloqlar istəsələr də, istəməsələr də, yalnız test tapşırıqlarının statistik nəticələrinə əsaslanmalıdırlar. Halbuki həyatı müşahidələr testləşdirmənin gözə görünməyən sərt məzlərini aradan qaldırır, uşağın evdə, məktəbdə və daha geniş sositumda davranış xüsusiyyətləri haqqında dəyərli informasiyalar verir. Bundan başqa, əgər müşahidə, tutaq ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün müəssisədə, müəyyən zaman kəsiyində, sistemlik aparılırsa, onun nəticələri uşağın inkişaf xronologiyasını təşkil edir. M.Karns, R.Şvedel, R. Stounbernerə görə, hər hansı test batareyası ilə uşağın inkişaf xronologiyasını almaq, əslində mümkün deyildir. Uşaq bu formal cəhətləri sezəndə, çox vaxt testoloqa özünəməxsus psixoloji yollarla müqavimət göstərməyə başlayır.

Beləliklə, aydın olur ki, dünya psixologiyasında istedadlı uşaqların identifikasiyası aktual problem sayılır. Bu sahədə kompleks araşdırmalar sistemi əmələ gəlib. Biz onun xüsusiyyətlərini müxtəlif modellərin timsalında nəzərdən keçirdik. Bu modellərdən hər birinin bənzərsiz texnologiyası olsa da, onlar A. Şvedel və R. Stounbernerin sözləri ilə desək, “... kompleks araşdırmalar sisteminin evristik baxımdan böyük imkanlara malik olduğunu aydın şəkildə göstərirlər”.

Kompleks araşdırmalar sistemində də testologiya istedadlı uşaqların identifikasiyasında prioritet sahə hesab olunur, lakin bərqərar olmuş yeni sistemdə testlərin valentliyini və

etibarlılığını artırmaq imkanı verən yeni informasiya mənbələri – qiymətləndirmə şkalaları, valideyn və müəllim müşahidələri də önəmli yer tutur.

ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya (dərslük) Bakı: "Çinar-Çap". 2006.
2. Əlizadə Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: "Pedaqogika", 2004.
3. Bəylərov E. Uşaqlarda istedadın müəyyənləşdirilməsi inkişaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası.
4. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. Москва, 1984.
5. Лейтес Н.С. Способности, труд, талант. Москва, 1961.

новые тенденции в психодиагностке талантливых детей

резюме

В статье рассказывается о новых тенденциях идентификации и психодиагностики одаренных детей и о новых тестовых методах, отличающихся от классических методов. Также отмечается актуальность проблемы идентификации талантливых детей и ведение комплексных исследований в этой сфере.

new trends in psichodiagnostke talented children

summary

This article describes the identification of emerging trends and psychodiagnosis gifted children and new test methods that are different from classical methods. Also noted the relevance of the problem of identification of gifted children and conducting comprehensive research in this area.

ПРИЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОРРЕКЦИОННОЙ ПОМОЩИ В ПРЕОДОЛЕНИИ СТРАХОВ У ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

Баенская Е.Р., Либлинг М.М., Гусева И.Е.,
Институт коррекционной педагогики РАО, Москва

Məqalədə autizm diaqnozlu uşaqlarda qorxunun aradan qaldırılması üçün istifadə olunan psixoloji-korreksiyaedici yardım metodlarından danışılır.

аçar sözlər: autizm diaqnozlu uşaqlar, affektiv gərginlik, diskomfort, həyəcan, qorxu, "kəskin təhlükəsizlik", "ya-yındırıcı psixodrama", qorxunu dəfətmə mexanizmi, ətraf mühitə uyğulaşma

ключевые слова: дети с аутизмом, аффективное напряжение, дискомфорт, тревожность, страх, «острая безопасность», «отвлекающая психодрама», механизм преодоления страха, адаптация к окружению

key words: children with autism, affective tension, discomfort, anxiety, fear, "acute security", "distracting psychodrama" mechanism to overcome fear, adaptation to the environment

Страхи и тревожность у детей с аутизмом, как и остальные поведенческие проблемы, проявляются в зависимости от варианта синдрома в разных формах и с различной интенсивностью. Так, при самом глубоком нарушении взаимодействия с окружением может наблюдаться *отсутствие* чувства опасности, особое «бесстрашие» ребенка, а для другого тяжелого варианта аутистического развития характерны *множественные* прочно фиксированные страхи. Страхи могут быть очевидными, они могут лежать в основе негативизма, агрессии, стойких увлечений ребенка, его особых интересов, носить генерализованный характер.

Страх не может быть оценен однозначно как отрицательный синдром. Однако если он порождает неадекватное поведение ребенка, является препятствием для его развития, т.е. затрудняет адаптацию к окружению, то это – патологический способ реагирования, требующий коррекции. Говоря о таком сложном нарушении развития, как детский аутизм, мы понимаем, что преодоление или уменьшение страхов (как и каждой из поведенческих проблем) не может являться отдельной специальной задачей психологической помощи ребенку. Это работа представляет собой необходимую составляющую целостной системы коррекционных воздействий, направленных на развитие взаимодействия аутичного

ребенка с окружением, увеличение его активности, выносливости, заинтересованности, гибкости в контактах с миром. При этом можно выделить два основных, дополняющих друг друга направления: в первую очередь создание и поддержание условий, обеспечивающих максимально возможное снижение уровня генерализованной тревоги и профилактику возникновения новых страхов, с другой стороны – осторожная нейтрализация уже нажитых в большом количестве и фиксированных страхов.

Рассмотрим подробнее, как решаются эти проблемы при разных вариантах аутистического развития (разных группах раннего детского аутизма по классификации О.С.Никольской).

В наибольшей степени легкость возникновения дискомфорта, тревожность и страхи выражены у **детей второй группы**. Эти проявления крайне дезорганизуют поведение ребенка, затрудняют возможность контакта с ним, предельно ограничивают его взаимодействие даже с ближайшим окружением.

Известно, что уменьшение тревоги наблюдаются при предсказуемости ситуации, в которой находится ребенок, при ограничении ее развития, т.е. при ее достаточном упрощении и стабилизации. Конечно, страх перемен – главный страх такого ребенка – требует осторожности во внесении каких-то новых деталей в его окружение и привычные занятия, диктует необходимость использовать доступные стереотипные формы взаимодействия. Вместе с тем существует и возможность постепенного развития большей аффективной устойчивости и, соответственно, гибкости ребенка в отношениях с миром. Она реализуется при условии его дополнительного тонизирования посредством «подключения» взрослого к его собственным формам аутостимуляции (подхватывания и повторения ритма активности ребенка, его вокализаций и слов, свернутых игровых действий с внесением в них смысла, позитивных эмоциональных акцентов).

Страх не может быть оценен однозначно как отрицательный симптом. Однако, если он порождает неадекватное поведение ребенка, является препятствием для его развития, т.е. затрудняет адаптацию к окружению, то это – патологический способ реагирования, требующий коррекции.

Это позволяет зафиксировать первые формы взаимодействия, в которых открывается возможность непосредственного эмоционального заражения ребенка, поднятия его психического тонуса, что создает большую устойчивость к стрессу. Это, в свою очередь, позволяет постепенно обогащать привычные формы жизни, развивать исходно свернутые стереотипы игрового или бытового контакта. Дозированное введение в них значимых для ребенка положительных деталей постепенно делает взаимодействие все более сложным и гибким.

Переход к этапу, когда ребенок сам обозначает объект страха, возможен лишь после длительной и тщательной работы по накоплению положительных, тонизирующих деталей и их воспроизведению ребенком (часто на фоне особого эмоционального подъема он начинает повторять их вслед за взрослым). Такая возможность обеспечивается эмоциональными комментариями в процессе игры, рисования, просмотра мультфильма и т. д.

Для смягчения аффективной напряженности, связанной с генерализованной тревогой, мы создаем в игре ситуацию **«острой безопасности»**. Для этого взрослый вместе с ребенком прячутся под стол, под одеяло, в игровой домик, т.е. в безопасное укрытие, надежность которого должно постоянно подчеркиваться соответствующими комментариями, противопоставляющими уют и комфорт в этом «надежном месте» определенной опасности пространство за его пределами, где может «дуть ветер», «лить как из ведра», «бушевать вьюга» и т.д. Мы можем уговорить ребенка выглянуть в окно на разбушевавшуюся стихию или даже выскочить вместе с ним на секунду под «дождь и ветер», чтобы затем немедленно вернуться в наше теплое и надежное укрытие. Такое «тренировка» может приводить к тому, что ребенок, обычно не говорящий о своем страхе, в ситуации

обостренного эмоционального комфорта неожиданно сообщит о нем («собаки боишься», «волк страшный») или выдаст пугающий объект направленным агрессивным действием (например, выскочит из укрытия, стукнет ногой по электрической розетке и тут же вернется обратно).

Появление у ребенка подобных коротких агрессивных действий, направленных на испугавший его объект, означает, что у него начинает формироваться в зачаточном виде механизм преодоления страха. Ребенок может с силой бросить игрушечного волка, пнуть ногой тарахтящую машинку. Возможно и свернутая вербальная агрессия: «Закреть, закрыть, чтоб не вышел». В таких случаях необходимо поддержать ребенка, не нагнетая страсти, а предлагая ему простой комментарий происходящего, заражая его своей спокойной интонацией, подчеркивая незначительность пугающего предмета или ситуации: «Потарахтит и перестанет», «Закрой, закрой дверь, чтобы не дуло». Такое быстрое разрешение негативного обозначенного, озвученного ребенком впечатления в нашей практике получило название «свернутая психодрама». В подобных случаях нельзя пытаться разъяснить, чего он испугался, говорить: «Не бойся!», потому что это может лишь обострить страх.

Таким образом, прогрессивным в развитии ребенка с тяжелым нарушением взаимодействия с окружением является, наряду с постоянным стремлением заглушить травмирующие впечатления аутостимуляцией, зарождение тенденции к преодолению опасности, к овладению ситуацией. Это уже переход к более сложной ступени аффективной адаптации к окружающему миру, на которой находятся аутичные дети третьей группы.

Если применительно к детям второй группы нам часто приходится догадываться о пугающих объектах, то у **детей третьей группы** они совершенно явны. Такой ребенок постоянно говорит о них, включает их в свои вербальные фантазии. Однако близкие ребенка часто не предполагают, что его странные стереотипные интересы, увлечения тесно спаяны с лежащим в их основе страхом, что ребенок тянется именно к тому, чего боится. Например, он постоянно требует подвести его к помойке, еще и еще раз прокатиться на лифте; любит размазывать темные краски; лезет к огню, стремится включать и выключать газ; находит повсюду пауков. Тенденция к овладению опасной ситуацией часто проявляется у таких детей в фиксации на отрицательных впечатлениях из собственного опыта, из прочитанных им книг, прежде всего сказок. Причем характерно «застревание» не только на каких-то страшных образах (пиратах, Кощее, людоеде, акуле, саблезубом тигре и т.д.), но и на отдельных негативных подробностях, к которым часто обнаруживается особая чуткость (например, громком крике птицы, острых клыках, липкой паутине, дремучем лесе). Ребенок может бесконечно «перемалывать» их, задавать одни и те же навязчивые вопросы, которые часто выглядят нелепыми, включать их в свои однообразные монологи и фантазии. Иногда ребенок может отождествлять себя с каким-то отрицательным персонажем (например, злым псом Диком).

Достаточно часто влечение к страшному, неприятному проявляется в особенно тяжелом для родителей стремлении ребенка спровоцировать их на отрицательную аффективную реакцию: крик, слезы, угрозу наказания. Обычно объектом подобных провокаций становятся мама или бабушка: ребенок выбирает того, кто реагирует особенно бурно. Наиболее остро это проявляется в напряженной ситуации, на людях, когда его поведение начинает обсуждаться окружающими. Единственным способом частичного решения этой проблемы является установка на аффективное неподкрепление провокационных действий ребенка.

Стремление к преодолению страха, которое мы постоянно наблюдаем у таких детей, не способно само по себе обеспечить его изживание. Это – лишь предпосылка для развития механизма экспансии, который в данном случае оказывается ущербным: ребенок постоянно нагнетает аффективное напряжение, но не может разрешить его самостоятельно.

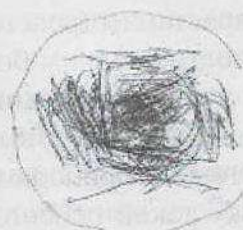
Поэтому основная задача коррекционной работы сводится к формированию механизма преодоления страшного.

Для этого, прежде всего, необходимо повысить психический тонус ребенка, насыщая его игру простыми аффективными действиями: давая ему поиграть с водой и красками, повозить игрушечный поезд, постучать по ксилофону или клавишам пианино, попускать мыльные пузыри и т.д. Мелкие предметы, используемые в игре (мозаика, кубики, детали конструктора), возня с водой часто провоцируют генерализованную агрессию, когда ребенок начинает все разбрасывать, рассыпать, расплескивать воду, размазывать краски. При этом необходимо не накладывать запрет на подобные действия (как того ожидает ребенок), а пытаться придать им положительный, социально приемлемый смысл (комментировать как игру в «салют», «водопад», «плескание рыбы в воде» и т.п.). В результате ребенок, реально никогда не играющий, а только «прокручивающий» в вербальном плане свои стереотипные высказывания или более развернутые, но тоже однообразные фантазии, начинает совершать направленные действия с предметами. Эта ситуация для ребенка третьей группы аналогична ситуации «острой безопасности», которую мы создаем при работе с ребенком второй группы. Чувствуя свою защищенность, ребенок решается на агрессивные действия по отношению к предметам и игрушкам, вызывающим у него страх. Так, он может наступить на игрушечного крокодила, запихнуть подальше в шкаф мишку, устроить аварию на игрушечной железной дороге и т.д.

Попытки мгновенного разрешения таких острых моментов в игре, так же как и подавления настойчивых агрессивных высказываний ребенка, обычно непродуктивны. Наиболее действенным нам представляется вариант «отвлекающей психодрамы». Возможны различные ее формы:

1. Сразу же задействовать в игре объект страха; не давая ребенку «застрять» на агрессивных действиях, затеять возню с пугающим персонажем, придавая происходящему в целом эмоционально положительный смысл. Например: «Почему это волк так громко рычит? Наверное, у него болят зубы. Точно, так и есть. Надо срочно лечить», – и тут же организовать «лечение» по всем правилам: надеть белый халат, обсудить с ребенком, какие нужны инструменты, на ходу сделать все необходимое (собрать из конструктора бормашину, приготовить из пластилина пломбы и т. д.). При этом ребенок может отчасти дать выход своему аффективному напряжению, но в социально приемлемой форме – «посверлить зубы», «сделать укол». Затем надо выписать волку рецепт и уложить его в постель. Между делом можно «заметить», заболел еще кто то из зверей, что еще кому то срочно нужна помощь такого «прекрасного врача», –и вот к нему на прием собирается уже целая очередь «больных». Таким образом, организуется подробная, детальная игра в «лечение» зверей с постоянным акцентированием внимания ребенка на моментах «выздоровления».

2. Можно согласиться с присутствием в игре пугающего персонажа, пообещать ребенку, что мы «непременно с ним разберемся, но сейчас у нас есть более важное дело», и тут же начать разворачивать игровой сюжет – например, сборы в экспедицию.

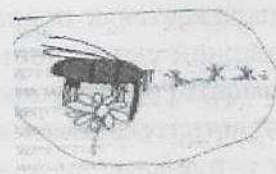
Телевизор, который громко работает

Птица каркает

Насекомые с пылесосами

Шмель на цветке

Отображение в рисунках повышенной чувствительности аутичных детей к звукам. Последний рисунок отражает изменение отношения ребенка к пугающему впечатлению в процессе коррекционной работы. На рисунке заметно постепенное уменьшение напряженности, появление новых позитивных деталей и акцентов (красивый цветок. Уютный шмель).

Для этого имеет смысл вспомнить вместе с ребенком о самом необходимом для путешествия в Африку или кругосветного плавания, заготовить «провизию» и «обмундирование». По дороге надо будет преодолевать разные препятствия, и ребенок при этом может производить оправданные сюжетом агрессивные действия, которым придается положительный эмоциональный смысл (например, расчистить дорогу в джунглях»). По ходу событий придется совершить и ряд подвигов («Не может же такой смелчак и замечательный пловец пройти мимо потерпевших кораблекрушение!»). В итоге оказывается, что «мы так устали, что не хотим даже разговаривать с этим разбойником».

Присутствие в сюжете пугающих объектов или ситуаций «запускает» стремление к преодолению, создавая и поддерживая таким образом у ребенка аффективное напряжение, необходимое для организации его длительной целенаправленной активности. Разворачивая игровой сюжет, мы используем этот энергетический заряд, дозируем его, растягиваем, распределяем на «проигрывание» каждого из элементов сюжета. Таким образом, связанное со страхом аффективное напряжение снимается как бы «по частям». Страшное впечатление, войдя в сложный смысловой контекст, теряет свое самодовлеющее значение и разрешается в общем положительном переживании игровой ситуации.

Аналогичная работа может проводиться и с помощью совместного с ребенком рисования, и во многих случаях это даже продуктивнее, так как в игре ребенок чаще может перевозбуждаться, срываться на импульсивные агрессивные действия. Но при этом также важно не допустить его «застревания» на объекте страха, а для этого – дополнять его рисунок «важными» для сюжета подробностями, вносить, уточнять (так же, как и в игре) и подрисовывать позитивные детали. Использование этого метода особенно показано в тех случаях, когда ребенок сам постоянно и стереотипно изображает какой-то пугающий его образ, ситуацию (например, какой-то «острый» фрагмент из мультфильма, книжки, рекламы) или их отдельную деталь.

При увеличении количества положительных деталей, при их узнаваемости ребенком на основании собственного аффективного опыта (каких-то бытовых удовольствиях, ежедневных привычках и необычных ярких впечатлениях, о которых безусловно психологу надо знать) повышается вероятность «заражения» комментарием взрослого и изменения в соответствии с ним смысловых акцентов изображаемой истории. Интенсивность «заражения» переживанием насыщенных, но позитивных деталей, которую обеспечивает взрослый, позволяет изменить ход развиваемого сюжета, в оптимальном случае – добиться его положительной развязки. Это и является содержанием последнего этапа работы. Подчеркнем еще раз, что таким образом мы не «изживаем» конкретный страх, но позволяем ребенку отвлечься от него, получить хотя бы небольшой, но важнейший опыт сопереживания положительным впечатлениям, начальный опыт диалога.

Дети четвертой группы пугливы, тормозимы, не уверены в себе. В наибольшей степени для них характерна генерализованная тревога, особенно возрастающая в новых ситуациях, при необходимости выхода за рамки привычных стереотипных форм контакта, при повышении по отношению к ним требований окружающих. Нарастание тревоги обычно выражается в появлении двигательного беспокойства, суетливости, или наоборот, чрезмерной скованности, возникновении навязчивых движений (поперхиваний, мигания, гримас). Тревога может опредметиться во множестве страхов, основанных на повышенной чувствительности к сенсорным впечатлениям (шумящим бытовым приборам, заводным игрушкам, поездкам метро, громкому голосу и др.). Поскольку такой ребенок крайне эмоционально зависим от матери, он легко заражается ее тревогой. Часто таким

образом возникает и закрепляется опасение за состояние своего здоровья и здоровья близких.

Наиболее характерны для детей четвертой группы страхи, которые «вырастают» из боязни отрицательной эмоциональной оценки их поведения окружающими, прежде всего, близкими. Такой ребенок боится сделать что то ни так, оказаться «плохим», несостоятельным, не оправдать ожиданий мамы. С этим часто бывают связаны и проявления негативизма, каких-то отказов, запретов (например, ребенок отказывается играть в театр, комментируя: «В театре плохо себя ведешь»). Заметим, что основания для опасений вполне реальны: он медлителен, плохо говорит, трудно сосредоточивается, плохо ориентируется в непривычной обстановке. Таким образом, накапливается преимущественно отрицательный опыт его взаимодействия с окружением.

У детей этой группы обычно не возникает стремления к преодолению страшного. Впрочем, в ряде случаев оно наблюдается в зачатке и имеет более естественный (менее искаженный) характер, чем у детей третьей группы. С прогностической точки зрения это является очень хорошим признаком. Например, упав с лестницы, мальчик вновь карабкается на нее; выключает свет и сидит в темноте; боясь звука пылесоса или соковыжималки, сам включает прибор. Ребенок может и однообразно проговаривать пугающее его впечатление, многократно повторяя: «Там ток», «Как гудит соковыжималка?».

В подобных случаях, когда ребенок обозначает страх таким образом, он может быть включен в сюжет игры или совместного рисунка, но тоже при обязательном условии окружения его позитивными подробностями истории и их акцентирования. При таком, наименее тяжелом варианте аутистического развития ребенок в наибольшей степени готов к эмоциональному «заражению», легче и стабильнее поддается ему, поэтому наполнение сюжета положительными и тонизирующими деталями позволяет ему отвлекаться от самого «приручаемого» страха и нейтрализовать и даже преодолевать его. Например, вокруг достаточно острого для мальчика впечатления, связанного с водонагревательным прибором в поезде, которое он часто проговаривал («Горячая водичка булькает в котле»), постепенно строился и развивался сюжет совместной со взрослым игры в долгую поездку всей семьи к бабушке и дедушке на летний отдых. При этом сначала собственная активность ребенка ограничивалась лишь «изготовлением» котла и повторением фразы о булькающей воде, но постепенно, вслед за психологом, он стал участвовать в тщательных сборах в дорогу («что не забыть»), в подготовке поезда, в постройке туннеля и т.д. В совместной игре появилась возможность с удовольствием переживать другие острые, исходно пугающие впечатления (проскочить туннель, залезть на верхнюю полку и др.), а о котле вспоминали только после всех приключений («Хорошо бы выпить чаю с вкусными сухариками.»).

Однако чаще всего такого ребенка спасает только тесная эмоциональная связь с матерью или другим близким человеком, который поддержит, подбодрит, лишний раз похвалит. В целом же он стремится избегать отрицательных аффективных впечатлений, погружаясь в привычные формы активности. Работая с детьми четвертой группы, мы с помощью игрового стереотипа имеем возможность не только справиться с генерализованной тревогой, но и пытаться формировать у них механизм самостоятельного преодоления страха. Для этого мы постепенно развиваем как можно более развернутую **игру с элементами психодрамы**, в которой ребенок должен принять на себя героическую роль в борьбе с опасностями.

Необходимым условием для этого является повышение активности ребенка, дозированная тренировка его эмоциональной выносливости, что достигается, прежде всего, наполнением игры аффективно насыщенными действиями. Мы качаем ребенка на качелях, кружим его на руках («тренировка для космонавта»); провоцируем на прыжки с небольшой высоты, на залезание на лесенку; на агрессивные действия, необходимые «будущему

герою» (порычать «как лев»; метко пострелять; пощелкать кнутом, «как смелый дрессировщик»).

Механизм преодоления страха следует начинать осваивать на менее значимых, хотя и достаточно напряженных для ребенка ситуациях; наиболее острые его страхи и переживания поначалу затрагивать нельзя.

При этом, однако, очень важно не замыкаться на этих простых аффективных действиях, вовремя переключать внимание ребенка на какой-то другой, достаточно яркий поворот сюжета. В нем может уже заключаться элемент преодоления – сначала предельно свернутой психодрамы с быстрым разрешением напряженной ситуации (например, надо провести игрушечный поезд через «темный тоннель», или «нырнуть на секунду, как большая рыба, и сразу «вынырнуть»).

Механизм преодоления страха следует начинать осваивать на менее значимых, хотя и достаточно напряженных для ребенка ситуациях; наиболее острые его страхи и переживания поначалу затрагивать нельзя. При этом могут использоваться следующие приемы:

1) создание ситуации «острой безопасности», о которой написано выше и которую мы активно используем в работе с детьми второй группы;

2) обыгрывание благополучного завершения потенциально опасной ситуации, в которой «чуть было» что-то не произошло («Как вовремя мы успели подбежать, чуть было молоко не убежало из кострюли», «Чуть было трамвай не ушел» и т.п.);

3) введение в сюжет игры «проказника» – симпатичного в целом, но любящего поозорничать (Буратино, Карлсон), или просто «глупого малыша» (Незнайки), которого можно поругать и даже иногда наказать за небольшие провинности: проставить в угол, не пустить гулять, оставить без мороженого. Используя этот прием, мы должны помнить насколько значима для ребенка четвертой группы правильность поведения, поэтому «шалости» должны быть «дозированными», т.е. находиться в рамках обычных, знакомых бытовых ситуаций.

Постепенно подобные сюжеты должны удлиняться: следует дольше фиксировать внимание на «приближении опасности», (благодаря внесению новых подробностей сюжета) и, соответственно, оттягивать момент счастливого разрешения напряженной ситуации. Это можно делать, играя с ребенком, рисуя вместе с ним, читая ему сказку (например, «Кот, дрозд и петух», «Три поросенка», «Буратино», «Доктор Айболит»).

При чтении развитие психодрамы достигается постепенным увеличением содержания: сначала книгу можно прочитать в сокращенном варианте или даже коротко пересказать, а затем вводить пропущенные эпизоды. При этом необходимы постоянные комментарии взрослого, отражающие его отношение к происходящему и дающие эмоциональную оценку событиям и персонажам. Ни в коем случае нельзя застревать на отдельных отрицательных аффективных деталях, которые достаточно часто встречаются в сказках и придают повествованию остроту. Пока они могут лишь помешать схватыванию ребенком основного, целостного эмоционального смысла прочитанного.

Особенно эффективным является проговаривание и прорисовывание наполненных реальными подробностями историй про самого ребенка, в которых он предстает «помощником», «совсем большим мальчиком», «смельчаком», «защитником», «героем» и т.п. С их помощью можно постепенно приблизиться и к более острым для ребенка впечатлением из его личного опыта, когда он сам начинает рассказывать об испытанном когда-то страхе («как тетя ругалась», «как бормашина сверлила»). На определенном этапе коррекционной работы, когда ребенок уже обладает достаточно большим запасом героических историй про себя, он может принять формулировку, которую затем начинает использовать самостоятельно для преодоления многих страхов: «Когда я был маленький, я боялся» или «Малыши – они всегда этого пугаются».

Таким образом, повышая тонус ребенка, осторожно стимулируя стремление к преодолению, развивая в социально приемлемых формах механизм экспансии, мы обучаем его способам овладения переживанием страшного, самостоятельного преодоления страха.

литература

1. Баенская Е.Р. Использование сюжетного рисования в коррекционной работе с аутичными детьми. Москва: «Дефектология», 2008, №4.
2. Баенская Е.Р., Гусева И.Е. Страхи у детей с аутизмом. Москва : «Воспитание и обучение детей с нарушениями развития», 2013, № 7.
3. Никольская О.С. Аффективная сфера как система смыслов, организующих сознание и поведение. Москва: МГППУ, 2008.
4. Никольская О.С. Аутичный ребенок: пути помощи. Москва: Теревинф, 2005.
5. Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. Москва: издательство Московского университета, 1990.

autizm diaqnozlu uşaqlarda qorxunun aradan qaldırılması üçün psixoloji-korreksiyaedici yardım metodları xülasə

Məqalədə autizm diaqnozlu uşaqlarda qorxu hissini aradan qaldırılmasında istifadə olunan psixoloji-korreksiyaedici yardım metodlarından söhbət açılır. Göstərilir ki, uşaqlarda affektiv gərginliyin aradan qaldırılması üçün "kəskin təhlükəsizlik", "yayındırıcı psixodram" situasiyalarından istifadə etmək lazımdır.

Qeyd olunur ki, uşaqların bu vəziyyətdən çıxması üçün əsaslı surətdə uzunmüddətli iş aparmaq lazımdır.

to remove the fear of autism diagnosis in children psychological help-correcting methods summary

Diagnosis of autism in children a sense of fear of the article, which is used to eliminate the psychological help-correcting methods are discussed. It is indicated for the removal of children, affective tension "acute security", "evasive psixodram" Labour will need to use situations.

It is noted that a long-term study of children to conduct a thorough needs to come out of this situation.

DÜŞÜNCƏ VƏ ONUN PSIXO-FİZIOLOJİ ƏSASLARI

Rəcəb Ağayev,

Naçıvan Dövlət Universiteti, pedaqoji elmlər namizədi, pedaqogika və psixologiya kafedrasının dosenti

açar sözlər: düşüncə, psixoloji inkişaf, sağlam düşüncə, birinci və ikinci siqnal sistemi, nitq, təhlil, tərkib, düşünmə və nitq fəaliyyəti, pedaqoji proses, təfəkkür əməliyyatları, Budda, "Avesta"

ключевые слова: мышление, психологическое развитие, здравый смысл, первая и вторая сигнальные системы, речь, анализ, синтез, мыслительная и речевая деятельность, педагогический процесс, когнитивные операции, Будда, "Авеста"

key words: thinking, psychological development, common sense, the first and second signaling systems, speech, analysis, synthesis, and the thinking speech activities, teaching process, cognitive operations, the Buddha, "Avesta"

Düşüncə yalnız insana məxsus olan beyin fəaliyyətidir. Düşüncə prosesində insanın baş beyin yarımkürəsində gedən təhlil, tərkib prosesləri, onların vəhdəti mühüm rol oynayır. Düşüncə prosesində baş beyin yarımkürəsinin alt və üst qatlarında müzakirə olunan, öyrənilən fakt və hadisə haqqında təhlil etmə, tərkib etmə, qarşılaşdırma, tutuşdurma səciyyəli, fikri fəaliyyətin əsası sayılan müqayisə əməliyyatları, habelə digər fikri, hissi əməliyyatlar gedir. Beyində gedən bu fikri və hissi əməliyyatlar düşünməyin, fikirləşməyin fizioloji, psixoloji əsasını təşkil edir. Düşüncə əməliyyatı zamanı öyrənilən məsələ ilə bağlı baş beyin yarımkürəsində ilk növbədə sadə fikri və hissi əlaqələr, öyrənməyin dərinləşdiyi anlarda isə da-

ha geniş fikri və hissi əlaqələr yaranmağa başlayır. Bu fikri və hissi əlaqələrin genişliyi düşünmənin səviyyəsini yüksəldir.

Düşünmə, fikirləşmə əməliyyatları zamanı əsəb sistemində daxili əlaqələr fəaliyyətə başlayır. Bu əlaqələr iki formada: birinci və ikinci siqnal sistemi formalarında təzahür edir. Bizi əhatə edən mühit və insanın rastlaşdığı hadisələr onu düşünməyə, əqli mühakimələr yürüdükdə fakt və hadisələrə müvafiq nəticələrə gəlməyə səfərbər edir. Fakt və hadisələrlə bağlı yaranan ilkin qıcıqlar birinci siqnal sisteminə aid edilir. Yürüdülmən mühakimələrin səviyyəsi yüksəldikdə ikinci siqnal sistemi fəaliyyətə başlayır. Fakt və hadisələrlə bağlı insan beynində yürüdülmən mühakimələrin nəticəsi birinci siqnal sistemindən sonra deyil, daha təfərrüatı ilə ikinci siqnal sistemindən sonra təzahür etməyə başlayır. Düşünmədə ikinci siqnal sisteminin fəaliyyəti daha əsaslı sayılır. İkinci siqnal sisteminin səmərəli fəaliyyəti gerçəkliklərin aşkarlanması ilə nəticələnir. Belə ki, beyində yaranan ikinci siqnal sistemi araşdırılan məsələlərin saf-çürük edilməsinə real zəmin yaratmış olur. İkinci siqnal sisteminin fəaliyyəti prosesində öyrənilən məsələlər barədə bütün anlaşılmazlıqlar sağlam düşüncə sayəsində aşkarlanır, reallıqlar üzə çıxmış olur.

İnsanın düşüncələri nitq ilə əlaqəli fəaliyyət göstərir. Nitq öyrənilən məsələ ilə bağlı aşkarlanmış reallıqları maddiləşdirir. Aydın, səlis, ifadəli nitq insanda yaranmış düşüncələrin məzmununu başqalarına çatdırmağa və onu yazılı şəkildə ifadə etməyə real zəmin yaradır. Düşüncə prosesinin əsasında baş beyin yarımkürəsində təhlil-tərkib fəaliyyəti öz işinə başlayır. Daxili və xarici qıcıqların təhlili (ayrılması) və tərkibi (qovuşması) nəticəsində baş beyin qabığında müvəqqəti fikri əsəb əlaqələri, yaxud assosiasiyalar yaranır ki, bu da **düşünmə prosesinin mexanizmi** adlanır. Düşünmə prosesinin əsasında birinci və ikinci siqnal sistemləri durur. Birinci siqnal sisteminin qıcıqları sayəsində öyrənilən məsələlər barədə insanda ilkin qavrayış və təsəvvürlər yaranır. İnsan bu anlayış və təsəvvürləri mənimsəyərək öz biliyinə çevirir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, insanın düşüncələri nitqi ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Ona görə də pedaqoji prosesdə düşünmə və nitq fəaliyyəti qarşılıqlı əlaqədə, biri digərinin təkamülünə, formalaşdırılmasına yardım göstərmək zəminində inkişaf etdirilməlidir. Biz əvvəlcə düşünürük, düşüncələrimizin mahiyyət və məzmununu ucadan və yaxud ürəyimizdə tələffüz edirik. Bütün bunlar düşünmə və nitq fəaliyyətinin əlaqəli formalaşmasının təzahürləridir. Belə ki, insanın fikir və düşüncələri nitq vasitəsilə maddiləşərək başqalarına da çatdırıla və yazılı nitq formasında da öz real ifadəsini tapa bilər. İnsanın bütün düşüncələri sosial həyatla bağlıdır. Bu o deməkdir ki, ətraf aləmin qanunauyğunluqlarının dərk edilməsi, qanun, əsas ideya və əsas tələb rolunu oynayan prinsiplərin aşkarlanması insan düşüncələrinin, şifahi və yazılı nitqinin məhsuludur. Ayrı-ayrı fəaliyyət sahələrində, məişətdə insanların istifadəsinə verilmiş maddi və mədəniyyət əsərləri insan düşüncələrinin məhsuludur. Bilik düşüncənin əsası olduğundan düşüncələrimizin münbitliyi qazandığımız biliklərin münbitliyi ilə bağlıdır. Düşüncə və bilik bir-birini şərtləndirir. Belə ki, düşüncənin səviyyəsi yüksəldikcə, biliklərə yiyələnmə hərisliyi qüvvətlənir, biliklərin münbitliyi isə düşünmənin keyfiyyətini, sürətliliyini artırır. Qısaca desək, bilik və düşüncə bir-birinin təkamülünə yardım göstərir.

Düşünmənin məzmunu şagirdlərin fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Müəllim çalışmalıdır ki, qabaqcıl şagirdlərin düşünmə səviyyəsi daha da yüksəlsin, orta səviyyəlilər qabaqcıllara nəzərən istiqamətləndirilsinlər. Eyni zamanda, geridə qalanların gerilmə səbəbləri aşkarlanaraq onların da irəli getmələrinə şərait yaratmaq müəllim əməyinin əsas qayəsini təşkil edir. Bu məsələlərin müvəffəqiyyətli həlli şagirdlərin zehni fəallığının fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərə uyğun tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Onu da xatırlatmaq yerinə düşər ki, intellektual səviyyəli şəxslərin düşüncələrinin məna dəyəri daha yüksək olur. Bilik artdıqca sağlam düşüncənin keyfiyyəti yaxşılaşır. Düşüncənin səviyyəsi yüksəldikcə, biliklərə yiyələnmə imkanı və şəraiti yaxşılaşır. Dərin, əsaslı biliklərə yiyələnmək naminə yürütdüyümüz fikir və düşüncələrimizi, bir növ, itiləyərək pardaqlamış oluruq. Biliklərə əsaslı və şüurlu yiyələnməkdə düşün-

cənin, onu maddiləşdirən yazılı və şifahi nitqin rolu böyükdür. Fakt və hadisələrin öyrənilməsi zamanı düşüncələrimizin dərinliyinə, aydınlığına diqqət göstərdikdə, unutkanlığın da qarşısı alınmış olur. Düşüncənin səviyyəsi yüksəldikcə şagirdlərdə müstəqillik, zehni fəallıq da yüksəlir. Dosent Məcid İsmixanov yazır: “Zehni fəallıq dedikdə, şagirdlərin düşüncələri, mühakimə yürütmələri, nəticə çıxarmaları, sual və məsələlər irəli sürüb onların həlli yollarını tapmaları, müəyyən fikri əsaslandırmaqları, təfəkkür əməliyyatları aparmaları nəzərdə tutulur”. Şagirdlərdən biliklərin mənimsədilməsi zamanı fəal, müstəqil yaradıcı düşüncə tələb olunur. Müəllim şagirdlərin fəal, müstəqil, yaradıcı şəkildə düşüncələrinə, düşüncə fəaliyyətlərinin yazılı və şifahi nitq vasitəsilə maddiləşdirilməsinə xüsusi qayğıyı gücləndirməlidir. Şagirdlərdə düşünərək, mühakimə yürüdərək öyrənməyə səy və təlaşın yaradılması üçün dərstdə problem-situasiyanın yaradılması, fakt və hadisələr arasında fikri fəaliyyətin əsası sayılan müqayisələrin aparılması mühüm təsir gücünə malikdir. Şagirdlərin düşündürücü suallarla qarşılaşdırılması onlarda öyrənməyə həvəsi və hərisliyi qat-qat artırır. Proqram materialını şüurlu şəkildə şagirdlərə mənimsətmək üçün müəllimin vəzifəsi düşündürərək öyrətmək, şagirdlərin vəzifəsi isə düşünərək öyrənməkdən ibarət olmalıdır.

Araşdırdığımız pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatlardan məlumdur ki, insan beyni ən kamil aparatlardan birincisidir, çünki bütün mövcud aparatlar insan beyninin məhsuludur. Bu ədəbiyyatlar təsdiqləyir ki, insan beyninin fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər tam tədqiq olunmamışdır, bu problem hələ də öz tədqiqatçılarını gözləyir. Onu da bilməliyik ki, insan beynini fəaliyyətsiz qoymaq olmaz. Onu düzgün fəaliyyətə gətirmək üçün çoxsahəli biliklərə yiyələnmək lazımdır. Məlumdur ki, beyni uzun müddət müəyyən elm sahələri ilə bağlı araşdırmalardan, fəaliyyətdən saxladıqda beynin həmin sahə ilə bağlı mərkəzində formalaşmış neyronlar öz fəaliyyətini itirmiş olur. Bu səbəbdən beynin yeni-yeni axtarışlara səfərbər edilməsi zəruridir.

Fəal, müstəqil və yaradıcı beyin fəaliyyəti sayılan düşüncə insanın təhsillənməsində, tərbiyələnməsində və psixoloji inkişafında əvəzsiz dəyərə malikdir. Ona görə də hər bir insan öyrənməkdə laqeydliyə, passivliyə yol verməməli, Məhəmməd Peyğəmbərin sözləri ilə desək, beşikdən qəbrədək öyrənməyə cəhd göstərməlidir. Bu cəhətdən də düşüncənin təlim-tərbiyədə rolunu tarixən yüksək qiymətləndirmişlər. Böyük hind filosofu Budda (e.ə.566 – 486) insan mənəviyyatının zənginləşməsində bir sıra amillərlə yanaşı, düşüncənin də rolu haqqında dolğun, faydalı fikirlər söyləmişdir. O yazır: “İztirabları öldürməyin həqiqi yolu budur: düz görmək, doğru düşünmək, düz danışmaq, diqqətini düz toplamaq, fikrini düz cəmləşdirmək”. Buddanın yürütdüyü bu fikirlər insanın həm əqli, həm də mənəvi kamilləşməsində çox böyük təsir qüvvəsinə malikdir.

Zərdüşt dininin əsaslarını təşkil edən “Avesta”da da düşüncənin maddiləşməsində böyük rolu olan, nitqlə düşüncənin sinonimi olan fikirləşməyin insan həyatında dəyəri haqqında maraqlı fikir və mülahizələr irəli sürülmüşdür. Zərdüşt dünyada iki qüvvənin – Xeyir və Şərin mövcud olduğunu söyləyir. Onun fikrincə, insan üç yaxşıya – yaxşı nitqə, yaxşı düşüncəyə, yaxşı hərəkətlərə etməyə borcludur. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, düşünərək fəaliyyət göstərmək hər bir insanın mənəvi borcudur, müstəqil, yaradıcı düşüncəyə malik olmadan xeyrixah əməllərə sahib olmaq qeyri-mümkündür.

Sağlam düşüncə daim insanı müşayiət edir. Təbiətin fauna və florası, mühitin çoxsaylı hadisələri insanı düşünməyə, əqli mühakimələr yürütməyə, doğru yol seçməyə səfərbər edir. Düşüncəsiz həyat məzmunuzsuz həyat deməkdir. Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda düşüncənin mahiyyəti, məzmunu, dəyəri haqqında qiymətli mülahizələr olduğu kimi, poeziyamızda da düşüncə ilə bağlı fikirlər vardır. Şair Məmməd İsmayıl “Aman təklük əlindən” adlı kitabında bir şerini insan düşüncəsinə həsr etmişdir. Şair insanın düşüncələri ilə bağlı fikir və mülahizələrini aşağıdakı poetik misralarda vurğulayır:

Belə gecələrin olmaz əvəzi,
Tərpağı düşüncə, daşı düşüncə...
Dərədə çayların boğulur səsi,
Əriyib gözümün yaşı düşüncə...

Təbiətin bir parçası olan uşaqlar onunla daim təmasda, mənəvi ünsiyyətdə olmalıdırlar, çünki təbiətdə baş verən müxtəlif hadisələr uşaqları düşünməyə, əqli nəticələr çıxarmağa sövq edir. Y. Talıbov bu barədə belə yazır: "Təbiətə ekskursiyalar uşaqlarda xoş ovqat yaratmaqla yanaşı, onları dərin düşüncələrə səfərbər edir, məsələn, göy gurultusu, ildırım çaxması, vulkan püskürməsi, tufanların hayqırtısı, onların səbəbləri uşaqları düşündürür. Quşların cəh-cəhi, yarpaqların xışıltısı, çayların zümzüməsi, şlalələrin şırıltısı, ləpələrin pıçılısı uşaqlarda sevinc yaradır. Uşaqlar təbiətin al-əlvan bahardan, bol məhsullu yaydan, qızıl payızdan, bəyaz qışdan ibarət dərslərini diqqətlə oxuyur, onun hər bir səhifəsindəki bilikləri mənimsəməyə can atırlar. Onlar çiçəklərə, güllərə, meyvələrə, buz salxımlarına, çiskinli yağışlara, quşbaşı qara, səmanı tən yarıya bölən əlvan qövsü-qüzehə heyran-heyran tamaşa edib düşüncələrə dalırlar". Müəllimin uşaqların təbiətə səyahətindən sonra onlarla müzakirələr aparılması onların müstəqil, yaradıcı düşüncələrini inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də nitqlərinin inkişafına öz töhfəsini vermiş olur.

ədəbiyyat

1. İsmixanov M. İbtidai təlimdə şagirdlərin müstəqil işi. Bakı: "Maarif", 1978.
2. Nicat Ə. Dünya filosofları. Bakı: "Sabah", 1995.
3. Talıbov Y., Ağayev Ə., Eminov A., İsayev İ. Pedaqogika, Bakı: "Adiloğlu", 2003.
4. Məmməd İsmayıl. Aman təklük əlindən. Bakı: "Yazıçı", 1987.
5. Talıbov Y.R. Uşaqlarımızın səadəti naminə. Bakı: "Maarif", 1988.

мышление и его психо-физиологические основы резюме

В статье освещаются вопросы мышления и его психо-физиологические основы. В ней также говорится о влиянии мышления на формирование личности, подчеркиваются роль и значимость мышления в образовании, воспитании и психологическом развитии человека.

thought and its psychological-physiological basis summary

In the article entitled thought and its psychological-physiological basis. Has been analyzed the influence of thought as a humane activity on the formation of an individual as a perfect personality. The article also highlights the psychological-physiological basis of the thought.

Hikmət dənizi

- * *Böyük adamların xətaları günəş tutulmasına bənzəyir : onları hamı görür...*
- * *Böyük insanlar hadisələri, dahi insanlar isə nəticələri düşünürlər.*
- * *Dünyanı dəyişdirmək istəyirsinizsə, özünüzü dəyişdirin.*
- * *Axmaq qabaqda durur ki, hamı onu görsün, ağıllı arxada durur ki, o, hamını görsün.*
- * *Heç vaxt ona verdiyin qiyməti sənə verməyənlə dost olma.*
- * *Bir düşməni bağışlamaq bir dostu bağışlamaqdan daha asandır.*

О РАБОТЕ В ГРУППАХ СМЕШАННОГО ЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА ПО ПОДДЕРЖАНИЮ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ

Н. Белянкова,

кандидат педагогических наук, доцент, руководитель научно-методического центра дошкольного и начального образования, Арзамасский филиал Нижегородского Государственного Университета им.Н.И.Лобачевского – Национального исследовательского университета

Məqalədə qarışıq etnik tərkibli qruplarda millətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi tədbirlərindən bəhs olunur.

açar sözlər: tərbiyəçi, tərbiyəolunan, vətəndaş və vətənpərvərlik tərbiyəsi, millətlərarası münasibətlər, etnik qrup, müsəbət təcrübə, millətçilik ideyaları, miqrantlar, miqrant uşaqlar, qarışıq etnik tərkibli qruplar

ключевые слова: воспитатель, воспитанник, гражданское и патриотическое воспитание, межнациональные отношения, этническая группа, позитивный опыт, националистические идеи, мигранты, дети-мигранты, группы смешанного этнического состава

key words: teacher, pupil, civic and patriotic education, international relations, ethnic group, positive experience, nationalist ideas, migrants, migrant children, groups of mixed ethnic composition

Формирование основ гражданской идентичности у дошкольников и младших школьников является одним из ведущих направлений, в последнее десятилетие разрабатываемых в Научно-методическом центре дошкольного и начального образования Арзамасского государственного педагогического института имени А.П.Гайдара (ныне – Арзамасский филиал Нижегородского Государственного Университета имени Н.И.Лобачевского).

В 2001 г. нами была разработана концепция программы гражданского и патриотического воспитания, охватывавшая работу с детьми всех возрастов начиная с раннего дошкольного возраста. В 2004 г. В Арзамасе под эгидой Департамента по молодежной политике Министерства образования и науки РФ была проведена Всероссийская научно-практическая конференция «С чего начинается Родина?» и издан сборник ее материалов. В том же году по их же заказу было издано методическое пособие для воспитателей и методистов детских садов «Патриотическое воспитание в сельских дошкольных образовательных учреждениях и семье». В 2007 г. был проведен I Всероссийский открытый творческий конкурс «Гайдар. Время. Мы.», одной из номинаций которого стали программы по гражданскому и патриотическому воспитанию учащихся (воспитанников) образовательных учреждений разного типа и по разработке конкретных воспитательных мероприятий. В 2010 г. автором этих строк был разработан конспект лекции о формировании основ гражданской идентичности на интернет-курсах повышения квалификации учителей начальных классов при издательстве «Просвещение».

В настоящее время прорабатываются вопросы привития детям интереса к жизни, быту и культуре народов России и мира, как мощному фактору формирования основ гражданской идентичности у дошкольников и младших школьников и поддержания межнационального согласия в обществе. В частности, нами разрабатывается такая программа для детского сада поселка Березовка Арзамасского района, в котором компактно проживает диаспора курдов-езидов, переехавших из Армении. В настоящее время количество детей этой этнической группы достигает 30% общего списка воспитанников детского сада.

В современном российском обществе проблема межнациональных отношений стоит достаточно остро. Недаром на первом заседании Совета по межнациональным отноше-

ниям (август 2012 г.) президент РФ В.В.Путин поставил приоритетную задачу преодоления негативных явлений в этой сфере, используя позитивный опыт, накопленный за годы советской власти.

Настойчиво внедрявшиеся в конце 80-х–90-х годов прошлого века националистические идеи не только привели к распаду СССР, но представляют собой угрозу целостности Российской Федерации, являются источником межэтнических конфликтов и террористических актов. И вряд ли от этой розни выиграет хоть один народ бывшего СССР и теперешней России.

Конечно, было бы нелепо отрицать то, что привело СССР к краху: подавление инициативы граждан, репрессии целых народов во время войны, застой в экономике, нежизнеспособность идеологических догм. Но ведь в межнациональных отношениях было и положительное, что позволило объединенными усилиями разных народов выиграть войну против фашистской Германии. Каким же был этот положительный опыт?

Во всех союзных и автономных республиках, во всех областях независимо от того, какие этносы живут на их территории, развивалась экономика, структура которой зависела от природных условий, запасов недр и потребностей страны. Если людских ресурсов для строительства эксплуатации новых экономических объектов в регионе или для преодоления последствий природных и техногенных катастроф не хватало, на помощь приходили граждане всей страны. Так осваивались нефтегазовые месторождения Западной Сибири, строился БАМ, восстанавливалась после катастрофических землетрясений Ашхабад в Туркмении, Ташкент в Узбекистане, Спитак в Армении, осваивалась целина в Казахстане, ликвидировалась авария на Чернобыльской АЭС на Украине....

Во всех регионах СССР развивалась культура, и ее высокие достижения становились достоянием всей страны: проводились фестивали искусств, художественные выставки, конкурсы исполнителей, на гастроли приезжали театральные коллективы.

В межличностных отношениях также практически не происходило конфликтов на этнической почве, частыми были смешанные браки, которые на бытовом уровне способствовали их знакомству с обычаями, праздниками и кухней разных народов. Так, например, русские женщины с удовольствием готовили украинский борщ, грузинское харчо, узбекский плов, башкирские беляши.

Таким образом, несмотря на различные негативные явления и даже репрессии народов Кавказа и Поволжья в 40-е годы, можно констатировать, что в СССР в 60–80-х годах отмечались межнациональный мир и единство. И именно этот опыт предлагает использовать президент России.

В настоящее время миграция народов бывшего СССР усилилась. Вначале происходил отток русского населения из бывших союзных республик Средней Азии и из автономных республик Северного Кавказа; затем в Россию хлынула мигранты-гастарбайтеры. В последнее время трудно найти детские сады, в которых не было бы групп со смешанным этническим составом. Особенно это заметно в «городах-миллионниках». Но и в менее крупных городах появились диаспоры переселенцев. Это создает дополнительные трудности в работе воспитателей, так как дети мигрантов в основном плохо знают русский язык. В то же время наличие в группах таких детей создает дополнительные возможности для формирования чувства гражданской принадлежности, патриотизма, ощущения принадлежности к мировому сообществу.

С наибольшей полнотой эти требования реализованы в созданном в 2011–2013 годах программно-методическом комплексе «Успех». В пособие Л.В.Филипповой, Ю.В.Филиппова, А.М.Фирсовой «Успех. Путешествие по России» введены сведения о межнациональном населении нашей страны. Но если ограничиться только констатацией этого, то вряд ли нужные результаты будут достигнуты. Необходима планомерная, целенаправленная и, главное, постоянная работа по восстановлению межнационального мира

и дружбы народов России и бывшего СССР. И работа эта должна вестись воспитателем не только с детьми, но и с их родителями и представителями старшего поколения, так как дети титульной нации, слыша проникнутые враждебностью к мигрантам высказывания старших, могут и сами проникнуться этим же чувством, поэтому заявленная тема в беседах с родителями и представителями старшего поколения будет актуальной.

К сожалению, многие родители нынешних дошкольников и молодые воспитатели не знают, как строились межнациональные отношения в СССР. Если среди представителей старшего поколения есть компетентные в этом отношении люди, воспитатель может попросить их поделиться своими знаниями, жизненным опытом.

Когда в группе есть дети мигрантов, неплохо, если кто-нибудь из их родителей рассказал о своей родине, ее обычаях, традициях, культуре. Можно организовать *кулинарные вечера*, на которых родители познакомят друг-друга с национальными блюдами, особенностями церемониала принятия гостей.

Проводя работу с родителями в группе смешанного состава, воспитатель должен помнить, что исследователи психологии межнациональных отношений основой этнической толерантности считают *чувство уверенности в ценности и позитивности образа «мы- группы»*. Уверенность в этом порождает желание проявлять толерантность к другим культурам, стремиться к межкультурным заимствованиям и сотрудничеству с представителями иного этноса. И наоборот, отсутствие базового чувства «я защищен» порождает неприятие иной культуры, стремление отгородиться от представителей иной нации, образовать анклав.

К сожалению, воспитатели во многих случаях тоже заражены этой болезнью межнациональной розни, что может помешать им в работе по укреплению дружбы детей в группах смешанного этнического состава, а также общению родителями-мигрантами. И нужно многое преодолеть в себе, осознать, что не от хорошей жизни мигранты оказались вдали от родины и живут на чужбине, в чужом климате, среди людей чуждой культуры и зачастую недоброжелательно настроенных. Поэтому по отношению к ним быть предельно доброжелательными. И если поведение некоторых из них, не выходя, разумеется, за рамки того, что не преследуется Уголовным кодексом, все же вызывает неприятие окружающих, необходимо терпеливо объяснить, что принято и что не принято в той среде, в которой они сейчас живут.

Что касается непосредственной работы с детьми в группах смешанного этнического состава, то в пособии для педагогов «Успех. Методические рекомендации» предлагается только объяснить на «детском» бытовом уровне, то что Россия – многонациональная страна и люди разных национальностей должны дружить друг с другом. На наш взгляд, этого явно не достаточно для того, чтобы пробудить в детях интерес к культуре этих национальностей. Можно предложить при освоении детьми начиная с 6 лет русского фольклора и такой прием: в группах смешанного этнического состава можно давать детям-мигрантам *задания к усваиваемым детьми образцам русского фольклора подобрать аналогичные или близкие по мысли примеры фольклора своей нации и перевести их на русский язык*. Если дети затрудняются это делать, то следует попросить их выполнить это задание дома вместе с родителями или представителями старшего поколения, которые, как правило, знают русский язык, лучше чем родители. Переводы своего фольклора на русский язык послужат дополнительным стимулом изучения русского языка для детей мигрантов, а для русских детей такой диалог культур поможет пробудить уважение к языку и фольклору других наций.

Положительную роль может сыграть *разучивание национальных детских игр* в дополнение к тем, которые имеются в специальном пособии.

Особое внимание следует обратить и на *знакомство с особенностями быта народов*. Воспитатель может посоветовать родителям организовывать совместные детские до-

машние праздники (дни рождения, празднование Нового года, Курбан-байрама). Кроме этого, неплохо организовать *выставки традиционных предметов быта, фотографии интерьеров национальных жилищ*. Но особенно важным является знакомство с обычаями народов, так как именно несовпадение ценностей, обычаев, манер поведения в обществе, взаимоотношений между полами вызывает неприязнь и межнациональные конфликты. Это очень деликатная сфера, потому что поведение некоторых детей-мигрантов, копирующих поведение своих родителей, недостаточно интегрированных в русскую среду и живущих по канонам своих диаспор, может вызывать конфликты детей между собой, родителей между собой или воспитателями и руководством детского сада. Поэтому, если группа имеет смешанный этнический состав, воспитатель должен гасить такого типа недопонимание, ссоры в зародыше, не давая им перерасти в драки с участием более старших детей.

В этих случаях к работе обязательно должен быть подключен *психолог*, который разберется в сущности конфликта, разъяснит детям его причину и, если нужно, подключит к примирению их родителей.

Но наиболее действенным методом сплочения детского коллектива, установления межэтнического мира в группах смешанного состава являются *детские праздники*. В «Успехе» предлагается сделать праздники основой комплексно-тематического планирования образовательного процесса. Тематика праздников ориентирована на все стороны развития ребенка дошкольного возраста. В нее включены государственные праздники Российской Федерации, являющиеся выходными днями. Кроме этого, в списке находятся многие международные праздники, которые очень важны для организации воспитательной работы детского сада, направленной на социализацию: Международный день красоты, Международный день музыки, Международный день анимации, Всемирный день приветствий, День матери, Всемирный день спасибо, День доброты и т. д. Не забыты и праздники экологической направленности: Всемирный день животных, Всемирный день Земли, Всемирный день водных ресурсов, Международный день птиц и др., и наконец, в качестве первоначального этапа профориентационной работы в календаре есть День воспитателя и всех школьных работников, Международный день врача, Всемирный день авиации и космонавтики, День печати, День строителя.

При разработке сценариев праздников в группах смешанного этнического состава воспитателю нужно предусмотреть участие детей-мигрантов, что будет способствовать более интенсивной интеграции этих детей в коллектив группы, преодолению ими анклавности восприятия действительности. Даже если ребенок плохо знает русский язык в русскоязычном регионе, или язык титульной нации в автономных республиках, его нужно привлекать к участию в мероприятии. Это может быть неязыковое участие: выполнение рисунков, оформление выставок, изготовление поделок, участие в танцах. Но более продуктивным будет именно языковое участие: чтение короткого, несложного стихотворения, участие в литературно-музыкальном монтаже, короткая роль в пьеске или ролевой игре.

Кроме этого, многие из предлагаемых в «Успехе» сценариев праздников следует дополнить участием детей-мигрантов на их родном языке, что будет способствовать не только сохранению их этнической самобытности, но и языковому развитию титульной нации, а также более полному пониманию ими специфики собственных, родных обрядов и обычаев.

Так, например, те мероприятия, которые запланированы в сценарии для детей 3–5 лет при проведении Международного дня красоты, можно дополнить исполнением детьми-мигрантами национального танца в соответствующих костюмах и рассказом на русском языке о том, когда исполняется этот танец. Сценарий же для детей 5–7 в рубрике «Красо-

та родной речи» можно дополнить чтением стихотворений, или рассказыванием сказки на родном языке мигрантов с последующим переводом на русский язык.

В сценарий праздника «Международный день музыки» для детей 5–7 лет можно включить исполнение национального танца мигрантов детьми титульной нации и, наоборот, участие детей-мигрантов в исполнении народного танца титульной нации.

Возможности взаимного знакомства с обычаями и ритуалами предоставляют Всемирный день приветствий, Всемирный день спасибо, Новый год, Международный день друзей.

Но наибольшие возможности для культурного обмена, организации диалога культур предоставляет проведение праздника «Международный день родного языка».

Обычно все праздники воспитатель готовит вместе с родителями, или старшими членами семей своих воспитанников. В группах смешанного состава нужно включать в работу и родителей мигрантов. Это важно для их более быстрой интеграции в окружающий социум, а для воспитателя предоставляет возможность постижения менталитета мигранта.

литература

1. Филиппова Л.В., Филиппов Ю.В., Фирсова А.М. Успех. Путешествие по России. (Энциклопедия для детей 5–7 лет.) Москва: «Просвещение», 2013.
2. Хоминец В.Ю. Этническое самосознание. Санкт-Петербург: «Алетейя», 2000.
3. Федина Н.В., Веннецкая О.Е., Вербовская Е.В. и др. Успех. Игры, викторины и конкурсы. (Пособие для педагогов). Москва: «Просвещение», 2013.
4. Березина Н.О., Веннецкая О.Е., Герасимова Е.Н. и др. (Пособие для педагогов) Москва: «Просвещение», 2011.
5. Березина Н.О., Бурлакова И.А., Герасимова Е.Н. и др. Успех. Примерная основная образовательная программа дошкольного образования (2-е издание) Москва: «Просвещение», 2012.

qarışıq etnik tərkibli qruplarda millətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi tədbirləri haqqında xülasə

Məqalədə qarışıq etnik tərkibli qruplarda millətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi tədbirlərindən söhbət gedir. Bu sahədə N.İ.Lobaçevski adına Nijeqorod Dövlət Universiteti Arzamas filialının apardığı tədqiqatlar açıqlanır. Məqalədə həmçinin qarışıq etnik tərkibli qruplarda beynəlmiləl tərbiyənin həyata keçirilməsində sovet dövrünün müsbət təcrübəsindən istifadə etməyin zəruriliyi qeyd olunur.

containing a mixture of ethnic groups and the regulation of international relations on measures summary

The article containing a mixture of ethnic groups are talking about measures to regulate international relations. Arzamas State University of Nizhny Novgorod branch of the field studies conducted N.İ.Lobaçevski disclosed. The article may also contain a mixture of ethnic groups in the implementation of international education is stressed the need to use the positive experience of the Soviet era.

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH – MÜDRİKLİK NÜMUNƏSİ

Kəlik Məmmədova,

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» jurnalının əməkdaşı

Məqalədə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının böyük mütəfəkkir və əzabkeş şairi, maarifçisi Mirzə Şəfi Vazehin həyat və fəaliyyətindən, əsərlərinin öz şagirdi Fridrix Bodenshtedt tərəfindən mənimsənilməsindən və uzun illər boyu layiq olduğu qiyməti almamasından söhbət gedir.

Mirzə Şəfi Kərbəlayı Sadiq oğlu Vazeh Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkir şairi, maarifçisi, öz dövründə layiq olduğu qiyməti almayan, həyatı ehtiyac və məhrumiyyətlər içində keçən, bu dünyadan arzuları gözündə köçən bir dahidir...

... XVIII əsrin sonlarında Gəncə xanı Cavad xanın təbələri arasında Kərbəlayı Sadiq adında bir memar yaşayırdı. Sözün əsl və məcazi mənasında «çörəyi daşdan çıxan» bu insanın ailəsində 1794-cü ildə ikinci oğul övladı dünyaya gəldi. Uşağın adını Şəfi qoydular... Şəfi böyüdü. Birinci oğlu Əbdülməlini daşyonan yanına şagird qoyan Kərbəlayı Sadiq bütün ümidini Şəfiyə bağlamışdı. İstəyirdi ki, kiçik oğlu ilahiyyatçı olsun. Buna görə də ata, çətinliklə yaşasalar da, Şəfini Gəncədəki Şah Abbas mədrəsəsinə qoyur.

1804-cü ildə rusların Gəncəni almasından və Cavad xanın ölümündən sonra Kərbəlayı Sadiqın ailəsi tamamilə ruzisiz qalır. Ümidini Şəfiyə bağlayan bu yazıq və kimsəsiz insan o günləri görə bilmir. Ailə, dolanışiq qayğıları atanı yatağa salır və onun ölümündən sonra qardaşlar yetim, tabsız-tavanasız qalırlar. (Əgər ata Şəfinin gələcək taleyindən xəbər tuta bilsəydi, yəqin ki, ürəyi partlayardı...)

Orta əsrlərdə Azərbaycanın məktəb və mədrəsələrində təhsil sistemi elə qurulmuşdu ki, ilahiyyatdan sonra əsas diqqət dillərin, poeziyanın təcrübə və nəzəriyyəsinin, həmçinin xəttatlığın öyrədilməsinə verilir. (Məscidlərin nəzdində fəaliyyət göstərən məktəblərdə bu sistem XIX əsrin sonlarına qədər qorunub saxlanmışdı). Buna görə də o dövrün təhsilli adamları şeir və xəttatlıq sahəsində öz güclərini sınayırdılar, lakin kağız-qələm, mürəkkəb o qədər baha idi və xəttat əməyi o qədər yüksək qiymətləndirilirdi ki, yalnız varlılar və varlı himayədarları olan şairlər öz əsərlərinin üzünü köçürtdürə bilirdilər. Çox vaxt birçə nüsxədən ibarət olan əlyazmaları müəyyən vaxtdan sonra itib-batır, müəllifin adı isə unudulurdu.

Eyni aqibət, yəqin ki, kasıb və sadə bir insan olan Mirzə Şəfinin də başına gələ bilirdi, əgər ona dünya şöhrəti gətirən bir təsadüf olmasaydı... (Bu barədə bir az sonra).

Şəfi mədrəsədə oxuyarkən Şərq panteist fəlsəfəsi və sufilik təriqəti ilə maraqlanırdı, çünki bunları bilmədən Hafiz, Füzuli, Xəyyam, Sədi kimi mütəfəkkir şairləri dərk etmək mümkün deyildi.

Şəfinin hamisi olan Hacı Abdulla əslən gəncəli idi. Ticarətdə əli gətirəndən sonra Təbrizə, Bağdada səfərlər edirdi. Bağdadda o, Seyid Səttar adlı bir sufi dərvişlə tanış olur. Dərvişin təlqinedici söhbətləri Hacıya o qədər güclü təsir edir ki, o, sufilik təriqətinin

ardıcılılarından birinə çevrilir. Gəncəyə qayıtmazdan əvvəl o, minnətdarlıq əlaməti olaraq evsiz-əşiksiz sufi dostuna qiymətli bir hədiyyə vermək istəyir. Seyid Səttar bu hədiyyəni götürməkdən imtina edir. Əvəzində dostundan sufilik ideyalarını bölüşməklə bərabər öz həyat tərzindən əl çəkməsini xahiş edir. Hacı Abdulla söz verir. Gəncəyə qayıtdıqdan sonra o, nəinki öz əvvəlki həyat tərzindən imtina edir, hətta sufilik təriqətinin fəal təbliğatçısına çevrilir.

Belə məclislərdə Şəfi ilə Hacı Abdullanın fikirləri bir-biri ilə səsleşdiyindən onlar dostlaşır. Hacı Abdulla onu öz himayəsi altına alır, onu bütün hücumlardan müdafiə edir, hətta deyilənlərə görə, onu oğulluğa götürür. Onların bu münasibətləri hakim dairələrin və ruhanilərin diqqətindən yayınmır və gələcək şairi əqidəsinə görə mədrəsədən xaric edirlər. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Mirzə Şəfi ömrünün sonuna qədər öz mürşüdünə və sufilik təriqətinə sadıq qalır.

Hacı Abdulla Şəfiyə mərhum Cavad xanın qızı Püstə xanımın yanında işə düzəlməkdə kömək edir. Beləliklə, gənc oğlanın dolanışığı müəyyən qədər yaxşılaşır. Bu dövrdən etibarən onun adının əvvəlinə «Mirzə» sözü artırılır.

1826-cı ildə Cavad xanın böyük oğlu Uğurlu xan İran şahı Abbas Mirzə Qacarın köməyi ilə, az müddətə də olsa, Gəncə xanlığında hakimiyyəti ələ keçirir, lakin tezliklə ruslar yenidən Gəncəni alırlar və Uğurlu xan bu dəfə İrana qaçanda bacısı Püstə xanıma da özü ilə aparır. Yenə Mirzə Şəfinin ağır günləri başlayır. O, ruhanilərin kitablarının üzünü köçürməklə birtəhər dolanır.

1831-ci ildə Mirzə Şəfinin yeganə dostu, hamisi və həmfikri Hacı Abdulla da vəfat edir. O, Mirzə Şəfiyə bir neçə yüz rubl vəsiyyət edir. Mirzə Şəfi bu pulla borclarını qaytarır və onun vəziyyəti bir qədər yaxşılaşır, ancaq bu da müvəqqəti olur. Mətbələrin yaranması onun qiymətli xəttatlıq sənətini, demək olar ki, lazımsız bir şeyə çevirir və bu böyük insan olduqca ağır vəziyyətə düşür.

Şairin yaradıcılığının ən yaxşı tədqiqatçılarından biri olan Mikayıl Rəfili qeyd edir ki, artıq «Vazeh» təxəllüsünü qəbul etmiş Mirzə Şəfinin poetik yaradıcılığının çiçəklənməsi məhz həmin dövrə təsadüf edir. O yazır: «Həyatın sınaqları və ruhanilərin təzyiği altında tənha və kimsəsiz qalmış şair şərabin və məşuqənin gözəlliklərini tərənnüm etməklə təsəlli alırdı. Bu şeirlər çox zaman Hafiz və Xəyyamdan, XVI əsrin böyük Azərbaycan şairi Füzulidən gələn uzun bir yolu davam etdirir, mistik səciyyə daşıyırdı».

1840-cı ildə görkəmli Azərbaycan dramaturqu və filosofu M.F.Axundov öz müəllimi Mirzə Şəfiyə Tiflis qəza məktəbində türk, ərəb və fars dilləri müəllimi yerini almaqda kömək edir. Mirzə Şəfi ömrünün sonuna qədər bu vəzifədə çalışır. Yalnız 1848-ci ildə o, Gəncəyə qayıdır və iki il yeni açılmış uyez d məktəbində dərs deyir.

M.F.Axundov Mirzə Şəfinin yanında şagird olduğu illəri belə xatırlayır: «Bir gün həmin möhtərəm şəxs məndən soruşdu:

– Mirzə Fətəli, elmləri öyrənməkdən məqsədin nədir?

– Ruhani olmaq istəyirəm.

– Demək, sən də riyakar və şarlatan olmaq istəyirsən.....»

Mirzə Şəfinin bu sözləri M.F. Axundovun bütün həyatını dəyişir. Kim bilir, bu sözlər olmasaydı, Azərbaycan tarixi böyük bir ictimai xadimi və mütəfəkkiri, Azərbaycan ədəbiyyatı isə böyük bir ədibi, Azərbaycan ədəbiyyatının sütunlarından birini itirəcəkdi.

Mirzə Şəfi Tiflisdə çalışarkən (1852-ci ildə) Tiflis gimnaziyasını müəllimi İ.V.Qriqoryevlə birlikdə Azərbaycan dilində ilk dərs vəsaiti tərtib etmişdi. «Kitabi-türki» adlanan bu vəsait Təbriz mətbələrinin birində nəşr edilmiş və uzun müddət gimnaziya və qəza məktəblərində Azərbaycan dilini öyrənmək üçün istifadə olunmuşdur. Kitabın tam və rəsmi adı belə idi: «Müəllim Qriqoryevin və Mirzə Şəfi Sadıq oğlunun tərtib etdikləri Azərbaycan ləhcəsi müntəxəbatı». Gördüyünüz kimi, kitabın adında nə «türk», nə də «tatar» sözləri yoxdur. Bu, «Azərbaycan xalqı», «Azərbaycan dili» məfhumunun əleyhinə çıxanlara, tarixi saxtalaşdırmağa çalışanlara tutarlı bir cavabdır. Bu kitabda Mirzə Şəfinin

müəllifi olduğu «Müdrük deyimlər və təlimatlar» bölməsi sonralar F.Bodenştedt tərəfindən əsl müəllifi göstərilmədən təkrar nəşr edilmişdi.

Mirzə Şəfi Tiflisdə onun üçün yeni, nisbətən mütərəqqi mühitə düşür, lakin Gəncə ədəbi mühiti ilə əlaqələrini kəsmir. Onun Gəncədə yaratdığı «Divani-hikmət» ədəbi məclisi Tiflisdə də fəaliyyətini davam etdirir. Burada ona A.A. Bakıxanov, M.F.Axundov, şairlərdən Nəseh, Naci, Mirzə Həsən, Mirzə Yusif Vidadi, Hacı Yusif Qane və b. ilə ünsiyyətdə

olmaq nəsb olmur. Ədəbi məclisdə Azərbaycan və fars dillərini bilən rus və gürcü ədibləri, şərqşünasları, o zaman Tiflisdə yaşayan avropalı alim və şairlər də fəal iştirak edirdilər.

Bu yazının əvvəlində biz o böyük təsadüfdən danışdıq. Bu təsadüf 1843-cü ildən «Divani-hikmət» məclislərinə gəlib-gətməyə başlayan, Rusiya və Qafqaz səyahətə çıxan alman ədibi Fridrix Bodenştedt oldu...

Doğrudan da, adi bir xəttat, sonra isə Azərbaycan dili müəllimi olan Mirzə Şəfi nə vaxtsa

onun şeirlərinin dünyanın, demək olar ki, bütün dillərinə tərcümə ediləcəyini, şeirlərinə mahnılar bəstələnciyini və bütün Avropada məşhurlaşacağını ağına da gətirə bilməzdi. Bu təsadüf Mirzə Şəfini dünyaya tanıtsa da, Mirzə Şəfinin şeirləri sayəsində F.Bodenştedt də bütün dünyada məşhurlaşdı.

Fridrix Bodenştedt 1819-cu ildə Almaniyanın Hannover şəhərində anadan olub. Almaniyanın ən yaxşı universitetlərində (Berlin, Münxen, Kettingen) təhsil alan F.Bodenştedt bir neçə dil bilir, ədəbiyyatı öyrənirdi. O, 22 yaşında Moskvaya gəlir və knyaz M.Qalitsının ailəsində uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olur. Üç il sonra – 1844-cü ildə Tiflisə gələn F. Bodenştedt burada xarici dilləri tədris etməyə başlayır, eyni zamanda Şərq dillərini öyrənmək fikrinə düşür. F.Bodenştedt sonralar xatirələrində yazırdı: «O zaman mən Tiflisdə yaşayan yeganə alman idim ki, Şərq dillərini öyrənmək istəyirdim. Mən tatar (türk) dilindən başladım, çünki bu dil Qafqazda müxtəlif millətlərdən olan insanlar üçün ünsiyyət saxlamaq üçün vacib sayılırdı. Bu dili bilən hər kəs, rus dilini bilməsə də, hər yerdə baş çıxara bilərdi...». Bu sözlərdən görüldüyü kimi, Azərbaycan dili Qafqazda böyük təsir dairəsinə malik idi.

F.Bodenştedtin tanışları müəllim seçimində ona, bir neçə başqa şəxslə birlikdə, Mirzə Şəfini də məsləhət görürlər, çünki onun bu sahədə böyük təcrübəsi var idi. F.Bodenştedt yazır: «Mənə məsləhət görünlər içində ən münasibi Mirzə Şəfi idi. O, mənim çox xoşuma gəldi. Ucaboy və ciddi bir adam idi».

Mirzə Şəfi başqa şagirdlərlə birlikdə F.Bodenştedtdə də həftədə üç dəfə dərs keçir. Az sonra müəllim öz şagirdi ilə o qədər yaxınlaşır ki, Fridrix «Divani-hikmət»in tam hüquqlu üzvü olur.

«Divani-hikmət» ədəbi məclisi fəlsəfi diskussiyalar şəklində keçirdi. Mirzə Şəfi Firdovsi, Xəyyam, Sədi, Hafiz, Füzulinin şeirlərini əzbərdən, avazla oxuyur, hərdən öz şeirlərinə də yer ayırırdı. Bəzən hazır şeirlərdən oxuyur, bəzən də məclis üzvlərinin gözü qarşısında bədahətən şeirlər söyləyirdi. F.Bodenştedt Mirzə Şəfinin yaddaşı haqqında belə yazır: «Mən hələ onun dil dərslərinə kitab gətirdiyini görməmişdim. O, həmişə nə deyirdisə, nə diktə edirdisə, nəyi sitat gətirir və sübut etməyə çalışırdısa, öz yaddaşına arxalanırdı. Allahın ona ən böyük töhfəsi olan yaddaşı şairi heç vaxt darda qoymurdu».

Yüksək təhsilə malik F.Bodenştedt öz müəlliminin hər bir dərindən səmərəli istifadə etməyə çalışır, eşitdiyi söhbətləri, şeirləri yazır, qeydlər aparırdı. Çox zaman Mirzə Şəfi öz şeirlərini də şagirdinə diktə edirdi. Belə tədris üsulu uzun illər boyu özünü doğrultmuşdu və Fridrix tezliklə Azərbaycan və fars poeziyasının incəliklərini anlamağa başlayır. Şagirdinin Şərqi öyrənmək həvəsi Mirzə Şəfini şövqə gətirir və o, «Hikmət açarı» adlandırdığı kitabını ona hədiyyə edir. F.Bodenştedt həmin kitab haqqında belə deyir: « Bu dəftərçə bizim müəllimimizin bütün dünyagörüşünü özündə əks etdirirdi». Kitabın girişində şair ön söz verir: « Mərhəmətli və rəhmdil allahın adı ilə başlayıram. Yerin və göyün yaradanına həmd və səna olsun ki, biz bu kitabın həqiqi mahiyyətini və təbiətini açıyıq. Dostumuz və tələbəmiz Bustan əfəndinin (Allah onun ömrünü uzun eləsin!) təkidi ilə Mirzə Şəfi (Allah onun dolanışığını fəravan eləsin!) bu kitabda idrak və hikmət qaynağı olan qəsidə, qəzəl, müqəttəat, məsnəviyyat və rübaiyyatını yazıb topladı. Qoy ağılsızlar oradan ağıl, müdriklər isə həzz alsınlar. Bu topluda məhəbbət nəğmələri, gözəllik və xeyirxahlıq sevinci, həmçinin bütün pis və mənfur şeylərin lənətlənməsinə dair şərqilər yığılıb. Buradakı hikmət toxumları bilik yangısından yaranmış tarlada səpilmək və anlayış şırımlarına atılmaqdan ötrü nəzərdə tutulmayıb. Buradakı mahnılar o adamlar üçün yaranmayıb ki, poeziya və natiqlik sənətinin arasında qızıl ortanı tapmaq istəyirlər, o adamlar üçündür ki, öz atlarının başını sözlü-söhbətli yollarda boşuna buraxırlar».

1845-ci ildə F.Bodenştedt Almaniyaya qayıdır. O, «Şərqdə 1001 gün» adlı kitab yazır və Mirzə Şəfidən tərcümə etdiyi şeirləri həmin kitaba daxil edir. F.Bodenştedt bu birinci nəşrdə Mirzə Şəfiyə hələlik tam səmimi şəkildə, böyük hörmətlə müraciət edirdi : « Ey gəncəli müdrik Mirzə Şəfi! Yenə xəyalımda surətin canlanır. Sənin sözlərin həqiqət oldu, bizə vəd etdiklərinin hamısı həyata keçdi. Sənin nəğmələrn bizim qız-gəlinlərimizin ürəklərində özünə yuva saldı. Sənin adın Qərb dünyasında şərəflə səsləndi. Mənə bağışladığın çiçəklərdən çələnglər hördüm, qarşımda səpdinin mirvariləri sənin şərəfinə sapa düzdüm, insanlara sevinc bəxş etdim».

Bu nəşrdə F.Bodenştedtin digər Azərbaycan və fars şairlərindən etdiyi tərcümələr də var idi. O, hər bir şerin, Mirzə Şəfi də daxil olmaqla, müəllifini dəqiq göstərir, onların nə vaxt, harada, hansı şəraitdə qeydə alındığını təsvir edirdi. Beləliklə, Mirzə Şəfinin sevimli şagirdi XIX əsrin ən görkəmli Azərbaycan şairlərindən birini bütün Avropaya tanıtdı.

F.Bodenştedt əvvəllər də ədəbi fəaliyyətlə, tərcümə ilə məşğul olmuşdu, lakin heç vaxt belə məşhurlaşmamışdı. Bu vaxta qədər onu ədəbiyyatşünasların dar bir çərçivəsində tanıyırdılar. Birdən, hətta onun özünün də gözləmədiyi bir halda, kitab Almaniyada görünməmiş uğur qazanır, demək olar ki, «bomba kimi partlayır». F.Bodenştedt nəşirinin təklifi ilə kitabı təkrar nəşr etdirmək fikrinə düşür. İkinci nəşr «Mirzə Şəfinin nəğmələri» adlanır və ona daha böyük şöhrət gətirir. «Nəğmələr»in müəllifi Mirzə Şəfi və tərcüməçisi F.Bodenştedt bir neçə il ərzində bütün Avropada şöhrətlənirlər. Kitab ingilis, fransız, holland, İsveç, Danimarka, ispan, portuqal, rus, çex, yəhudi, macar dillərinə tərcümə olunur. Hətta nəğmələrin bir neçəsini qədim yəhudi dilinə də tərcümə edirlər. Kitab təkcə Almaniyada 1922-ci ilə qədər 169 dəfə nəşr olunur. Ölkədə bu kitaba tələbat o qədər çox idi ki, bəzən onu bir ildə bir neçə dəfə təkrar nəşr etmək lazım gəlirdi: 1868-ci ildə kitab 6 dəfə, 1876-cı ildə 12 dəfə nəşr olunmuşdu. Hətta « Die lideq des Mirza Shaffi» adlı operetta da yazılır və 1887-ci ildə onun ilk tamaşası olur. Ö.Xəyyamın Edvard Fitscerad tərəfindən edilmiş tərcümələrini nəzərə almasaq, heç bir tərcümə əsəri öz müəlliflərinə belə gözlənilməz və böyük şöhrət gətirməmişdi.

«Nəğmələr» rus dilinə də tərcümə olunmuşdu. Bu tərcümələr bədii səviyyəsi etibarilə müxtəlif idi. Bunlardan ikisini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Birincisi, S.Y.Nadsonun tərcüməsində Züleyxa haqqında məşhur şeirdir:

Ни ангелов сияющих в лазурных берегах,
Ни роз благоухающих в задумчивых садах,

Ни неги ослепительных полуденных лучей,
Я не сравню с Зулейхою – красавицей моей.

İkinci tərcümə isə P.İ.Çaykovskiyə məxsusdur:

Клубится волною кипучею Кур,
Восходит дневное светило.
Как весело сердцу, душе как легко:
– О! Если бы навеки так было!
– О! Если бы навеки так было!

Bu şerin almanca tərcüməsinə A.Q. Rubinşteyn indiyə qədər də populyarlığını itirməyən məşhur bir romans bəstələdi. Bu romans dahi rus müğənnisi F.İ.Şalyapinin ifasında dünya şöhrəti qazandı.

Mirzə Şəfinin nəğmələri ilə əlaqədar anlaşılmazlıqlardan biri də budur ki, bir çox ölkələrdə onlar fars dilindən tərcümə kimi qələmə verilir. (Halbuki F.B. həmin şeirlərin Azərbaycan türkcəsindən tərcümə edildiyini göstərmişdir). Görünür, elə bu səbəbdən A.Q. Rubinşteynin Mirzə Şəfinin şeirlərinə bəstələdiyi 12 romansdan ibarət məşhur silsilə «Fars nəğmələri» adlanır.

M.Rəfili yazır ki, oxucular Mirzə Şəfinin müəllifliyinə o qədər əmin idilər ki, F.Bodenştedtə bu gözəl nəğmələrin orijinalını göstərmək xahişi ilə müraciət edirdilər. Beləliklə, onda «müvəffəqiyyətdən baş gicəllənməsi» baş verir və F.Bodenştedt Mirzə Şəfi və müasirlərinin bir çoxlarının dünyasını dəyişməsindən sonra bu şöhrətin tam hüquqlu və yeganə sahibi olmaq qərarına gəlir.

1874-cü ildə (ilk nəşrdən 29 il sonra!!!) Mirzə Şəfinin şeirlərinin F.B.-in proloqu, əlavələri və izahları ilə çapdan çıxan növbəti nəşrində müəllif guya öz-özünü «ifşa edir». O, elan edir ki, Mirzə Şəfidən tərcümələr kimi verilən nəğmələrin iki nəşrində çap olunmuş şeirlərin hamısı bir müəllifin – F.Bodenştedtin qələminə məxsusdur. Guya müəllif şərqli obrazına o qədər aludə olub ki, öz şeirlərini «Mirzə Şəfi» adı ilə imzalayıb. Nəyə görə bu etiraf 29 il gecikib? Onu «hannoverli türk», ya da «gəncəli alman» adlandırırdılar. Əsl həqiqətdən xəbərsiz olan alman və Avropa ədəbiyyatşünaslığı bu bəyanatı qəbul edir. Bir çoxları hətta «Mirzə Şəfi» adlı bir şəxsiyyətin varlığını da şübhə altına alırdılar.

F.Bodenştedtin ölümündən sonra onun arxivindən Mirzə Şəfinin «Divan»ı tapılmadı, halbuki bu mübahisəli məsələni Mirzə Şəfinin şeirləri yazılmış həmin dəftər həll edə bilərdi, lakin onun bir alman dəqiqliyi ilə «itirilməsi» çox şübhəli idi.

Mirzə Şəfinin şeirlərini Zaqafqaziya müftisi Molla Hüseyn Əfəndi Qayıbov toplamış və ilk dəfə öz dörd cildlik «Azərbaycan poeziyası antologiyası» kitabında çap etdirmişdir. 1889-cu ildə F.Bodenştedtin 70 illik yubileyi şərəfinə Leypsiqdə litvalı ədəbiyyatşünas, poliqlot Yurqis Yulius Zauerveunasın «Mirzə Şəfinin Şərq-Qərb Divanı» kitabı nəşr olunur. Müəllif bu kitabı Azərbaycan, fars, rus, Çin, sanskrit, ingilis, fransız, latın, italyan, qədim alman, polyak, yunan, Danimarka, macar, rumın, Litva, ərəb, İsveç və s. dillərdə yazdığı təbriklərdən tərtib etmişdi. Kitabdakı birinci şeir Azərbaycan dilində yazılmış və F.Bodenştedtin müəllimi Mirzə Şəfiyə həsr olunmuşdu:

Xanənin darvazasında budur, odlu izdiham,
Litvalılar, polşalılar göndərər sənə salam!
Hər qəbilələr, millətlər sevər bu şairi,
Ki, təمام aləmdə məşhurdur şair-əlməram.
Azərbaycan, həm Tiflis təbrik göndərir.
Bu diyarın hamisi Mirzə Şəfidir tamam.
Mürşidin Mirzə Şəfi tatarca yaxşı söyləmiş,
Mən müridin də yazaram bu Şəfi tatar-kəlam.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarından S.Mümtaz, M.Rəfili, Ə.Seyidzadə və başqaları Mirzə Şəfinin Azərbaycan və fars dillərində şeirlərinin orijinallarını axtarıb tapmış və tərcümeyi-halını sətirbəsətir bərpa etmişlər. Onlar Mirzə Şəfi yaradıcılığını elə təhlil etmişlər ki, bu əvəzsiz irsin şairin özünə məxsus olduğuna heç bir şübhə qalmamışdır. Həmin kitabdan həm də Füzuli, Sədi, Hafizə məxsus, eləcə də F.Bodenştedtin özünün «Mirzə Şəfi» imzası ilə yazdığı şeirlər də tapılmışdır. Bu, F. Bodenştedt üçün adi hal sayılır, çünki o, M.Y. Lermontovun şeirlərini də tərcümə edərkən 7 belə mənimsəməyə yol vermişdir. Ə.Seyidzadə kitabda parçalanmış tərcümələr də müəyyən edib, yəni Mirzə Şəfinin bir şerindən götürülmüş misralar «Nəğmələr» kitabında bir neçə şerə parçalanmışdı.

Tədqiqatçılar Mirzə Şəfinin Tiflis ədəbi mühitində məşhur olmasına dair bir sübut da tapmışlar. 1850-ci ildə rusca çıxan «Oteçestvennie zapiski» jurnalında Mirzə Şəfinin «Ustadım Hafizdir, məscidim meyخانə» misrası ilə başlayan şerinin tərcüməsi dərc olunur. Jurnalın Tiflis müxbiri həmin şeri şəhərdəki məşhur Zalsmann meyxanasının daimi sakini olan bir şəxsin dilindən yazıya almışdı. Həmin şəxs Vazehi «Şərqi müasir Hafizi» adlandırmışdı.

Mirzə Şəfinin gerçək şəxsiyyət olması F.Bodenştedtin özü tərəfindən də kitabın ilk nəşrində qeyd olunub: «Mirzə Şəfinin poeziya müsabiqələri və digər təntənəli məclislərdə qoşub oxuduğu bir çox nəğmələr tatar (azərbaycanlı) və gürcülərin arasında dildən-dilə düşərək dolaşmaqdadır. Halbuki bu yazıların çoxunu yazıya almaq onun heç ağına da gəlməmişdi. Əgər Şərqdə bütün qəzəllərin sonunda müəllifin adının çəkilməsi qaydası olmasaydı, heç bu nəğmələrin kimə məxsus olmasını aydınlaşdırmaq da mümkün olmazdı».

Ömrü boyu məhəbbəti tərənnüm edən şairə xoşbəxtlik nəsib olmamışdır. Yazıçı Ə.Nicatin dediyi kimi: «Mirzə Şəfinin ömrü boyu bacardığı yalnız şeir yazmaq və sevmək olub». Onu dünyada məşhur edən Züleyxa eşqi nakam qalmış, kasıb və arxasız olan şair məhəbbətinə qovuşa bilməmişdi...

Züleyxa gəncəli İbrahim xanın qızı idi. Mirzə Şəfi ona dərs deyirdi. Züleyxanın eyvanı altında ona qəzəllər oxuyan Vazeh nəhayət məhəbbətinin qarşılıqlı olduğunu öyrənir. İbrahim xan qızını gənc Əhməd xana vermək qərarına gəlir. Aşıqlar qoşulub qaçırlar, lakin gecə daldanacaq tapdıqları kənddə Əhməd xanın adamları onları tapır və Züleyxanı aparırlar. Mirzə Şəfi Gəncəyə qayıtmır...

Mirzə Şəfi Züleyxanı unutmur, məlum şeirlərindən 15-ni ona həsr edir: «Vaxt var idi ki, biri mənə hamını əvəz edirdi... İndi isə hamı mənə birini əvəz edə bilmir...»

Vaxt var idi, cüclü, cavan qolumla
Səni bərk-bərk qucaqlayıb öpərdim...
Gənclik getdi...köhnə eşqin oduyla,
Vurur qəlbim indiyədək, nə dərdim?

Mənim həyat üzüyümün qaşısan,
O üzüyün bəzəyi sən, daşı sən...
İnan, bütün nəğmələrim sənindir.
Ürəyə bax. Neyləyirsən yaşı sən?

İllər sonra tale Mirzə Şəfinin üzünə yenə gülümsəyir, bəli, gülmür, məhz gülümsəyir... Tale ona bu dəfə müdriklik dövrünün məhəbbətini nəsib edir...

Şəfi ilk dəfə Hafizəni evin damında görür və vurulur. Qızın ona münasibətini biləndən sonra evlənmək qərarına gəlir, lakin qızın tacir atası Şəfi kasıb olduğu üçün Hafizəni ona vermək istəmir, müxtəlif bəhanələr gətirir. Hafizə Şəfini qəti hərəkət etməyə, atasını razı salmağa təhrik edir. Bu vaxt Şəfiyə çoxdan gözlədiyi iş təklifi gəlir və o, ürəklənir. Ata yenə razılaşmır. Bir müddət sonra Hafizənin atası sarılıq xəstəliyindən vəfat edir. (Deyə bilərsiniz ki, tale Şəfinin tərəfindədir, lakin axıra qədər yox...)

Mirzə Şəfi Hafizə ilə evlənir, lakin bu xoşbəxtlik cəmi 3 ay davam edir.... Hafizə namə-lum xəstəlikdən vəfat edir... Elə bil ki, təbiət də bu dahi insanın başına gələn talesizliklərə üsyan qaldırır: Mirzə Şəfi Hafizəni torpağa tapşırıb məzarın üstünə qapananda dəhşətli zəlzələ baş verir....

Deyilənlərə görə, Mirzə Şəfi üçüncü dəfə gəncəli Seyid Yəhyanın qızı Seyid Nisə ilə evlənir.

Mirzə Şəfi 1852-ci il noyabr ayının 16-da, 58 yaşında Tiflisdə vəfat edib. Sağlığında unudulmuş, əzilmiş və haqqı tapdalanmış şairi məzarında da rahat yatmağa qoymurlar. Mühəribədən sonra Tiflisdəki botanika bağının arxasında yerləşən Azərbaycan qəbiristan-lığı köçürülərkən onun həmvətənlərindən heç kəs bu böyük, əzabkeş şairin məzarına sa-hib çıxmır...

Mirzə Şəfi Vazeh qadına yüksək qiymət vermiş, onu həmişə ucaltmışdır. Bunu onun aşağıdakı fikirlərindən aydın görmək olur:

• Qadına qəlbən nə qədər bağlansan, bir o qədər onu yaxından tanıyırsan, öyrənirsən. Yaxşı tanıdıqdın sonra bir o qədər də çox sevirsen. Nə qədər onları çox sevirlər, bunun əvəzində bir o qədərdən də artıq onlar bizi sevirlər, çünki əsl məhəbbətə onlar qarşılıqlı cavab verirlər.

- Ən ülvə məhəbbət yüksək ağıl deməkdir. Bu dünyada qadından yüksək nə ola bilər?
- Qadın Yer üzündə Allahın həqiqi varlığıdır.
- Gözəl qadının əlini öpmək ən dadlı yeməklərdən üstündür.
- Qadın xoşbəxtlik tacının ən qiymətli daşdır.
- Qadın o zaman gözəlləşər, çiçək kimi açılar ki, onu bəsləyib qoruyasan.

Keçən əsrdə Almaniyada F.Bodenştedt və Mirzə Şəfi ilə bağlı maraqlı, lakin Mirzə Şə-finin şəxsiyyətinə şübhə ilə yanaşan və müxtəlif yozmalarla dolu materiallar çar olunub, məsələn, K. Şündermayer «F.fon Bodenştedt və Mirzə Şəfi nəğmələri» mövzusunda (Kiel, 1931, 131 səh.), Y.Mundenk «F. Fon Bodenştedt və Mirzə Şəfi Azərbaycan ədəbiy-yatşünaslığında» mövzusunda (Hamburq, 1978, 108 səh.) dissertasiyalar yazmış, yüzlərlə məqalələr çap olunmuşdur. İsa Kehabi adlı bir iranlı isə 1967-ci ildə Kölnə alman dilində «Hafiz nəğmələrinin F.Bodenştedt tərəfindən almanlaşdırılması» (Köln, 1967, 161 səh.) adlı dissertasiya yazıb və müdafiə edib. O, M.Ş.Vazehin bir şair kimi tanınmadığını, yalnız xəttat olduğunu iddia edir. İ.Kehabi yazır ki, Tbilisidə tatar dili öyrədilə bilməzdi, « çünki tatar dili türk dillərindən biri olsa da, Qafqazda danışılan dillərə aid edilə bilməz, o , heç mədəni dil də deyil. Ona görə də o dili məktəbdə öyrənmək üçün heç bir əsas yox idi». Gö-ründüyü kimi, müəllif Rusiyada azərbaycanlıların «tatar» adlandırılması kimi tarixi fakt-dan xəbərsiz olub. İ. Kehabi Y. Bentsiqdən sitat gətirərək yazır: «Tatar dili Volqa və Qərbi Sibirdə 4–5 milyon adamın danışdığı dildir, XIX əsrin ikinci yarısından (əsasən cığatay) Krım tatarları ilə birgə yazısı olub». Məlumdur ki, söhbət əsl tatarlardan gedir. Daha sonra müəllif qərəzli şəkildə Vazehin vətəni Gəncəni «Şimali Persiya (İran)» kimi təqdim edir.

İ.Kehabi sübut etməyə çalışır ki, F.Bodenştedtin «Mirzə Şəfi nəğmələri» adı altında çap etdirdiyi şeirlərin çoxunun əsl müəllifi Mirzə Şəfi yox, Hafizdir. Halbuki F.Bodenştedt öz əsərində dəfələrlə yazmışdır ki, müəllimi həmişə şeir söyləməyə başlamazdan əvvəl onların müəllifini qeyd edirdi.

Bu və başqa mübahisəli məsələlərə, «Hikmət açarı» dəftərçəsinin taleyinə aydınlıq gə-tirmək üçün AMEA filologiya elmləri doktoru, professor Fəxrəddin Veysəllini 2013-cü ildə Almaniyanın Payne şəhər arxivinə ezam edir. F.Veysəlli arxivdə işlədiyi müddətdə aşağıdakıları aşkar edir:

1. Arxivdə F.Bodenştedtin həyat və yaradıcılığına dair 13 qovluq və torba var. 1990-cı ildə onların elektron variantı hazırlanmış və EDV–Findbush adı ilə Arshiv–Software

AUGIAS 7.1 kimi şifrələnmişdir. F.Bodenştedtin əsərləri və ikinci dərəcəli ədəbiyyat arxivdə ayrıca saxlanılır.

2. Şəhər arxivində F.Bodenştedtin 13 rəsmi sənəd və sertifikatı, 24 avtoqrafli yazı və məqaləsi, 53 adda əsəri və yazıları, 7 antologiyası, 9 adda digər nəşrləri, 56 adda həyat və yaradıcılığına dair ikinci dərəcəli materiallar, 3 ədəd digər çap olunmuş əsərləri, 10 mis-təlif şəkil və 9 müxtəlif adda materiallar toplanıb.

Arxiv rəhbəri M.Utextin inandırması və axtarışlardan sonra məlum oldu ki, «Hikmət açarı»nın orijinalı arxivdə yoxdur. Bunu bir neçə cür izah etmək olar:

1. Belə bir dəftər heç olmayıb, F.Bodenştedt bunu özündən uydurub. Bu təqdirdə F.Bodenştedtin bütün yazıları yalan hesab edilməlidir. Bu versiya qəbulolunmazdır.

2. Alman bodenştedtşünasları qəsdən dəftəri məhv ediblər ki, «Nəğmələr»in F.Bo-denştedtdə məxsus olduğunu sübut etsinlər.

3. F.Bodenştedt ömrünün son illərini səfərlərdə, o cümlədən, ABŞ-da keçirib. O, Almaniyanın Visbaden şəhərində vəfat edib və orada da dəfn olunub. Alman tədqiqatçısı Leppla Ruprext «F.fon Bodenştedt– 1819-1892» (Visbaden,1961) məqaləsində yazır ki, 1851-ci ildə «R.f.Deker» nəşriyyatının nümayəndəsi V. Şults təklif edib ki, oxucuları cəlb etmək üçün F.Bodenştedtin «Şərqdə min bir gün» trilogiyasında getmiş şeirləri «Mirzə Şəfi nəğmələri» adı altında ayrıca çap etsinlər. «Publika Bodenştedtin 1874-cü ildə şeirlərin yalnız ona məxsus olması barədə etdiyi «etirafına» qədər şeirlərin farscadan tərcümə olması versiyasına inanırdı. Sağlığında 142 nəşr, 1922-ci ilə qədər isə 169-cu nəşri bütöv-lükdə 280 000 nüsxə çap olunmuşdur».

Bu barədə bunu demək olar ki, müəlliflər F.Bodenştedtin də ruhuna xəyanət ediblər, çünki o, özü yazırdı ki, Mirzə Şəfidən tatar (Azərbaycan) dilini öyrənib. Mirzə Şəfi fars dilini də gözəl bilirdi, lakin «Divani-hikmət»in məclislərində şeirləri Azərbaycan dilində oxuyurdu.

Erməni xislətinin alçaqlığı burada da özünü göstərmişdir: erməni knyazı Tumanovun (Tumanyan) A.Berjeyə sifarişlə yazdırdığı almanca məqalədə Mirzə Şəfini heç kəsin tanımadığını, hətta Tbilisi qəbiristanlığında onun məzarının da olmaması iddia edilirdi... Onlar özlərinin görkəmli maarifçilərindən biri olan Xaçatur Abovyanın «Divani-hikmət»in daimi iştirakçılarından və Mirzə Şəfinin pərəstişkarlarından biri olduğuna da «göz yumurlar».

F. Bodenştedtin 1874-cü il etirafından sonra Avropada nəğmələrə maraq azalır. Çox güman ki, «Hikmət açarı» dəftərinin ləğv edilməsinin əsas ideyaçıları onun yaxın ətrafın-dakı adamlardan biri (məsələn, V.Şults) olmuşdur.

4. «Hikmət açarı»nın yoxa çıxmasının fiziki-texniki səbəbləri də ola bilər : ola bilsin ki, dəftər islanıb, yararsız hala düşüb, bərpa mümkün olmadığından ləğv olunub.

Hər halda Payne şəhər arxivinin rəhbəri M.Utext də etiraf edib ki, dəftərin möv-cudluğu haqqında məlumatı var, lakin hal-hazırda onun arxivdə olmaması faktıdır.

Mənə bir vətəndaş kimi xoş təəssürat bağışlayır ki, Payne şəhərində F.Bodenştedtin adını daşıyan küçənin başlanğıcında F.Bodenştedtlə M.Ş.Vazehin barelyefi qoyulmuşdur. Bu işin təşəbbüskarı isə orada fəaliyyət göstərən Azərbaycan-alman cəmiyyətinin sədri C.Abdullayev olmuşdur.

Mirzə Şəfi Vazeh irsi hələ də öz tədqiqatçılarını gözləyir, lakin hazırda əldə olunan faktlar da şairin dünya poeziyası tarixində tutduğu yeri bərpa etmək üçün kifayətdir.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, II cild. Bakı: ASE-nin baş redaksiyası, 1978.

2. Bodenştedt F. «Mirzə Şəfi haqqında xatirələr». Bakı: «Yazıçı», 1987.

3. Vazeh M.Ş. «Nəğmələr». Bakı: «Şərq–Qərb» nəşriyyatı, 2004.

4. Mümtaz S. «Mirzə Şəfi Vazeh». Bakı: «Nurlan», 2005.

5. Axundov M.F. Əsərləri, III cild. Bakı: «Şərq–Qərb», 2005.

6. Nicat Ə. «Gəncəli müdrik». Bakı, 1990.

7. Ряфили М. « Мирза Шафи в мировой литературе» . Баку, 1958.

8. Veysəlli F. Mirzə Şəfi Vazehin sirləri. <http://baymedia.az/news.php?id=28552>.

Мирза Шафи Вазех – пример мудрости резюме

В статье рассказывается о великом поэте-мыслителе Азербайджанского народа, жившем в XIX веке Мирза Шафи Вазеха. Отмечается, что стихи Мирза Шафи были распространены в Европе и были переведены во многие европейские языки. Так же отмечается, что ученик поэта, немецкий литератор Фридрих Боденштедт присвоил произведения поэта после его смерти.

Mirza Shafi Vazeh –sample sage summary

The article tells about the great poet-thinker of the Azerbaijani people, who lived in the XIX century Mirza Shafi Vazeh. Notes that poetry Mirza Shafi were common in Europe and have been translated into many European languages. Is also noted that the student poet, German writer Friedrich Bodenshtedt awarded works of the poet after his death.

Mirzə Şəfi Vazehin hikmətli sözləri

**Şikayətmi edim, gülümmü, bilməm,
Dünyanın yarısı dərrakədən kəm...
Edir utanmadan, eyləmədən ar,
Mini bir axmağın sözünü təkrar...**

**Yox, səni mədh edim qoy, ey yaradan,
Ki, tutmuş dünyanı bu qədər nadan...
Etməsəydin bizə bu “mərhəməti”,
Olmazdı ağlın da qədri, qiyməti...**

**Düzlüklə alçaqlıq çarpışan zaman,
Alçaqlıq, nədənsə, qazanır hər an...
Çünki alçaqlarçün ən alçaq işlər
Alçaqlıq deyildir, hünərdir, hünər...**

**Tozu qaldırsa da, nə qədər külək,
Toz öz tozluğunu dəyişməyəcək...
Gömülmüş olsa da, toza cəvahir,
Yenə də qiyməti öz üstündədir...**

MÜƏLLİM YARADICI OLANDA

Səmagül Əliyeva,

Binəqədi rayonu, 102 nömrəli tam orta məktəbin ibtidai sinif müəllimi,

“Ən yaxşı müəllim” müsabiqəsinin qalibi,

“Tərəqqi” medalının mükafatçısı

Azərbaycanda təhsilin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasını təmin etmək məqsədilə yeni təhsil proqramları işlənib hazırlandı. Yeni standartlar əsasında hazırlanan bu proqram təhsilin hərtərəfli inkişafına, şagirdlərdə bilik və bacarıqların vəhdətdə formalaşmasına şərait yaradır.

Yeni proqramların tətbiqi müəllimin üzərinə böyük məsuliyyət qoyur, onu daim araşdırmağa, inkişafa sövq edir. Dərslərini fəal təlim metodları ilə təşkil edən müəllim bələdçi kimi fəaliyyətdə olduğundan, şagirdlərin maraq və ehtiyaclarını nəzərə almalı, dərslərin həm forma, həm də məzmunca rəngarəng olmasına çalışmalıdır. Bu isə müəllimdən yaradıcılıq, peşəkarlıq tələb edir.

Təlimin keyfiyyətini təmin edən amillərdən biri də resursdur. Bu gün müəllimlər lazımi resurslarla tam təmin olunmadığından təlimdə müəyyən çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bunu aradan qaldırmaq üçün əksər müəllimlər özləri resurs yaratmağa cəhd edir və uğur qazanırlar.

Şagird üçün yeni, düşündürücü, real həyatla əlaqə yaradan, tərbiyəedici faktlara söykənən materiallarla dərsi təmin etmək üçün özüm hazırladığım resurslardan istifadə edirəm. I sinifdə Azərbaycan dili fənnindən əlifba təlimi dövrü üçün “Hərflərin söz çələngi”, riyaziyyatdan “Rəqəmlərin sehirli dünyası” adlı kitablar və animasiyalı disklər hazırladım. Bu kitablardakı materiallar gündəlik dərslərdə yaranmışdır. Şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini və maraqlarını nəzərə alaraq mövzulara uyğun kiçik şeirlər yazdım. Dərsin müxtəlif mərhələlərində bu şeirlərdən istifadə etməklə onun maraqlı və səmərəli keçməsinə nail olurdum.

Yaratdığım resurslarla bağlı iş təcrübəmi həmkarlarımla bölüşmək məqsədilə həmin şeirləri kitab halında nəşr etdirib müəllimlərə təqdim etdim. Müsbət rəylərdən ruhlanaraq yaradıcılığımı davam etdirməyə, tərbiyəvi xarakterli təmsillər, alleqorik hekayələr yazmağa başladım.

Müasir dərsə verilən tələblərdən biri də müəllimin dərsə yaradıcı yanaşmasıdır. Sinfin maraq və tələbatını nəzərə alaraq dərslikdəki mövzuların ideyasına uyğun, süjeti sinifdə baş verən hadisələrdən götürülmüş hekayələr yazıram. Şagirdlər hekayələri oxuyarkən tanış situasiyalarla qarşılaşdıqda mövzu onlar üçün daha maraqlı və yaddaqalan olur. Onlar öz hərəkətlərini qiymətləndirir, dostu düşməndən seçməyi, ehtiyatlı olmağı, sədaqətli dostluğun nə demək olduğunu anlayır, zəhmətlə qazanılan nemətin şirinliyini dərk edirlər. Belə müsbət keyfiyyətləri aşılaman materialların tədrisinə geniş yer verməklə yüksək əxlaqlı, bilikli şəxsiyyətlər yetişdirə bilərik.

Təmsillərdən nümunə olaraq etibar və inama aid “İlan və Qurbanğa”, dostluq və sədaqəti əks etdirən “Oazın sədaqət dərsi”, zəhmət və halal qazancı tərənnüm edən “At və Ulaq”, “Arının nəsihəti”, vətənpərvərliyə dair “Vətəninə sadıq quş” və s. göstərmək olar. Bu təmsil və hekayələrdən ibtidai siniflərdə Azərbaycan dili, həyat bilgisi fənlərinə dair məzmun standartlarını reallaşdırarkən düzgün və intonasional oxu, rollu ifa, dialoq qurmaq, ifadə yazı, buna bənzər hekayə qurmaq, canlılara məxsus xüsusiyyətləri öyrənmək və s. məqsədilə istifadə etmək olar. Hekayələrin məzmununu danışmaqla şagirdin şifahi nitqini formalaşdırmaq, şeir parçalarından

əzbər öyrətməklə onun məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirmək olar. Aşağıda “Alleqorik hekayələr” silsiləsindən bir hekayəni oxucuların diqqətinə çatdırırıq.

İlan və Qurbağa

Dağların arasında dupduru suyu olan Sərin bulaq vardı. Bütün canlılar bu bulaqdan su içir və onu qorumağa çalışırdılar. Yaşıl donlu Qurbağa bu bulaqla dostluq edir, onun sərin sularına bir az da sərinlik qatırdı. Bulaqla Qurbağa birlikdə oynayır, poqqultu və qur-qur nəğmələrini ətrafa yayaraq sevinir, günlərini beləcə keçirirdilər. Bulağa gələnlər onların bu dostluğuna həssəd aparırdılar.

Bir gün sahildən gələn bir fısıltı səsi bu nəğməni pozdu. Dostlar səs gələn tərəfə boylandılar. Qıvrılıb-açılan bir ilanın onlara baxdığını gördülər.

İlan bulağın gözündə atılıb-düşən Qurbağaya səsləndi:

–Ay Qurbağa, dupduru suyu olan Sərin bulağın gözüne girib, niyə onu bulandırırısan? Axı bütün canlılar buradan su içir?!

Qurbağa İlanı istehza ilə baxıb quruldadı:

– Ay İlan ağa, mənim suya girməyim qorxulu deyil. Mən suları təmizləyir, sərinləşdirirəm. Yaxşı olar ki, bulağa sən yaxınlaşmayasan. Zəhərindən suya bir damla düşsə, hamını öldürər. Tez get, uzaqlaş buradan!

İlan bu sözlərdən yaman pərt oldu. Əsəbindən rəngi qaraldı. Ürəyində fikirləşdi ki, bütün günü atılıb-düşən, qur-quru ilə hamını dəng edən kiçik bir qurbağa gör mənə nə deyir. İlan tez özünü ələ alıb, zəhərli dilinə şirinlik qatdı və yazıq-yazıq dedi:

–Düz sözə nə deyim. Əslində mən bura su içməyə gəlməmişəm. Yaxınlıqdan keçirdim, gözəl nəğməni eşidib gəldim. Bədənim qabıqdan çıxır, məni yaman incidir. Əlim də yoxdur ki təmizləyim, canım birdəfəlik qurtarsın. Nə olar, mənə kömək et. Qorxma, səni sancmaram.

İlanın zəif səsi, yazıq görkəmi Qurbağanın ürəyini yumşaltdı. Atılıb-düşməkdən başqa heç nə düşünməyən ağılsız Qurbağa İlanın halına acıdı və düşünmədən sahilə atıldı.

Sərin bulaq İlanı yaxşı tanıyırdı. Qurbağanı arxadan səslədi:

–Dostum, hər yoldan ötənin şirin dilinə inanıb, ehtiyatı əldən vermə!

Qurbağa Sərin bulağın sözlərinə qulaq asmadı. İlanın quyruğundan tutub ona kömək etmək istədi. İlan qıvrılıb Qurbağanın boğazından yapışdı, onu bir göz qırpımında uddu.

İlanın qəzəbi soyudu, bədənini düzəldib rahatlandı, üzünü Sərin bulağa tutub dedi:

–Bilirəm, indi sən məni qınayacaqsan, lakin günah Qurbağanın özündə oldu. Kömək etmək əvəzinə, quyruğumdan tutub əzdi, mən də hirsləndim. O, öz ehtiyatsızlığının qurbanı oldu. Mən verdiyim sözə sadıq qaldım, onu sancmadım, uddum.

İlan bu sözləri deyib, sürünərək bir göz qırpımında kolların arasında yoxa çıxdı.

Dostunu itirmiş Sərin bulaq poqquldayaraq çuşub haray çəkdi:

–Ehey! Hamınız məni dinləyin, hər yoldan ötənin şirin dilinə aldanmayın, ehtiyatlı olun! Yoxsa sizin də aqibətiniz belə olar!

Bu sözlərdən sonra Sərin bulaq yerin altı ilə çaylara, dənizlərə, okeanlara axıb getdi. Nəhəng dalğaların arasından yenə də Sərin bulağın səsi eşidilirdi:

Ehtiyatı əldən verməyin bir an,

Qurbağa tək udar sizi də İlan.

SAĞLAM GƏLƏCƏYƏ DOĞRU İNAMLI ADDIMLARLA

Bəhruz Nəsirov,

ADPU-nun dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,

Aynur Aşumova,

Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, M.Müşfiq adına

18 nömrəli məktəbin fiziki tərbiyə müəllimi

Qədim Ellada qayaları üzərində yazılmış: “Gözəl olmaq istəyirsənsə, qaç, güclü olmaq istəyirsənsə, qaç, sağlam olmaq istəyirsənsə, qaç” ifadəsi daim bəşəriyyətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Şübhəsiz, sağlam insan sağlam cəmiyyət, sağlam iqtisadiyyat, sağlam müdafiə deməkdir. Bütün ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də bu istiqamətdə ciddi tədbirlər həyata keçirilir. Bu məsələ daim dövlətin diqqət mərkəzindədir. Elə bunun nəticəsidir ki, son illərdə ölkəmizdə dünya səviyyəli peşəkar idmançılar yetişdirilmişdir. Onların içə-

risində olimpiya, dünya və Avropa çempionları az deyildir. Bu sahədə bədən tərbiyəsi və idmanın müxtəlif növləri üzrə elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan mütəxəssislərin də rolu böyükdür.

Kiçik yaşlarından uşaqlarla həyata keçirilən bədən tərbiyəsi dərslərinin onların sağlamlığında, peşəkar idmançı kimi yetişmələrinə təsiri çoxdur. Təhsilin bütün sahələrində həyata keçirilən islahatlar, tətbiq edilən yeniliklər bədən tərbiyəsi və idmana da şamil edilir. 2008-ci ildən ibtidai təhsilə tətbiq edilən yeni təhsil standartları, kurikulumlar şagirdlərin fiziki tərbiyəsinin təşkili baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Dövlət səviyyəsində həyata keçirilən bu tədbirlərlə yanaşı, bədən tərbiyəsi və idman sahəsində fəaliyyət göstərən tanınmış alimlər də bu istiqamətdə ciddi işlər görür, elmi-metodik əsərlər yazır, dəyərli məsləhətlər verirlər. Tanınmış alimlərdən biri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Baloqlan Quliyevin “İbtidai sinif şagirdlərinin fiziki tərbiyəsinin aktual problemləri” adlı monoqrafiyası bu baxımdan olduqca faydalıdır.

Müəllif monoqrafiyada ibtidai sinif şagirdlərinin fiziki tərbiyəsinin ən aktual problemlərinə toxunmuş və orta ümumtəhsil məktəblərində bu fənni tədris edən müəllimlərə elmi-pedaqoji və metodik baxımdan böyük kömək göstərmişdir. Altı fəsildən ibarət olan vəsaitin birinci fəslə müstəqil Azərbaycanın milli fiziki tərbiyə sisteminin nəzəri məsələlərinə həsr olunmuşdur. Bu fəsildə müəllif Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı tarixindən ətraflı bəhs edir. Azərbaycanda bədən tərbiyəsinin yaranması, müxtəlif tarixi dövrlərdə bədən tərbiyəsi və idmanın formalaşması, inkişafı, təkmilləşməsi ilə bağlı maraqlı tarixi faktları təhlil edir, onların bu gün respublikamızda idmanın inkişafındakı rolunu göstərir. Eyni zamanda, vəsaitdə fiziki tərbiyənin elmi-pedaqoji aspektlərinə xüsusi fikir verilir, bədən tərbiyəsinin tədrisinin pedaqoji əsasları araşdırılır. Bu istiqamətdə dünya və Azərbaycan pedaqoqlarının dərsin təşkili, təlim prosesi, pedaqoji prosesin başlıca qanunauyğunluqlarına aid fikirlərini, elmi-pedaqoji vəsaitləri təhlil edir və bədən tərbiyəsinin tədrisini asanlaşdıran, onun səmərəliliyini artıran fikirləri ümumiləşdirir.

Müəllif ibtidai təhsil pilləsində bədən tərbiyəsi dərslərinin optimallaşdırılmasının imkan və yollarından, bu sahədə həyata keçirilən islahatlardan, qəbul edilmiş qərarlardan geniş bəhs edir.

ibtidai siniflərdə bədən tərbiyəsi dərslərinin əsas xüsusiyyətlərindən, spesifik metod və vasitələrindən söz açır. Dərslərdə müəllifin Bakı şəhərinin ayrı-ayrı məktəblərində eksperimental yolla həyata keçirdiyi tədbirlər, təşkil etdiyi nümunəvi dərslər bu baxımdan olduqca əhəmiyyətlidir. Müəllif ibtidai siniflərin bədən tərbiyəsi fənninin proqramlarını, tədris vəsaitlərini ətraflı təhlil edir və müəllimlərə dəyərli metodik məsləhətlər verir. Şübhəsiz, hər bir fənnin özünəməxsus, spesifik xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlərin dərslərin təşkilində nəzərə alınması olduqca vacibdir. Müəllif ibtidai siniflərdə bədən tərbiyəsi fənni kurikulumuna əsasən bir sıra dərslər nümunələrini təqdim edir ki, bu da ibtidai siniflərdə bədən tərbiyəsi fənnini tədris edən müəllimlər üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Bu nümunələrdə dərslərin bütün mərhələləri əhatə olunur, düzgün vaxt bölgüsü müəyyənləşdirilir, dərslərin gedişi, əldə olunmuş nəticələr, onların əhəmiyyəti xüsusi vurğulanır. Fiziki təmrinlər yerinə yetirilərkən onu daha da əhəmiyyətli edən köməkçi vasitələrin bu prosesə cəlb olunması, xüsusilə musiqidən istifadə və s. uşaqların bu işə marağını artırmaqla onların psixoloji fəallığını, tədris materialının daha səmərəli mənimsənilməsinə təmin edir.

Müəllifin fikrincə, bədən tərbiyəsi təkcə sağlamlığa xidmət etməməli, eyni zamanda gələcəyin qurucularında yüksək mənəviyyət, əməksevərlik, intizam tərbiyə etməli, bir sözlə, kamil insan formalaşdırmalıdır. Bununla əlaqədar monoqrafiyada idman fəlsəfəsinə müəyyən yer verilir. Müəllif eyni zamanda yalnız sinifdə, idman zalında deyil, sinifdən xaric və məktəbdən kənar məşğələlərin, tədbirlərin vacibliyini də qeyd edir, nümunələr göstərir, dəyərli elmi-metodiki məsləhətlər verir. Uşaqların fiziki baxımdan sağlam inkişafına təkcə təlim prosesi, məktəb kifayət etmir, ailənin də üzərinə böyük vəzifələr düşür. Müəllif bu baxımdan kiçik yaşlı uşaqların ailədə fiziki tərbiyəsinin təşkili ilə bağlı valideynlərə dəyərli məsləhətlər verir, uşaqların sağlamlığının təşkilində valideynlərin üzərinə düşən vəzifələri izah edir.

Müəllif həmçinin vəsaitdə uşaqların fiziki tərbiyəsinin təşkilində məktəb, ailə və ictimaiyyətin əlbir işinin zəruriliyini də şərh edir.

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Baloğlan Quliyevin hazırladığı bu monoqrafiya müəllimlərə, valideynlərə, ictimaiyyətə dəyərli töhfədir.

Bakı şəhəri, 18 nömrəli tam orta məktəbin ibtidai siniflərində bədən tərbiyəsi dərsi.